ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

3

TOMUL 38
IULIE — SEPTEMBRIE
1987

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACŢIE

Redactor şef: SEBASTIAN MORINTZ
Redactor şef adjunct: RADU POPA
Membri: MIRCEA BABEŞ, ALEXANDRU BARNEA, PETRE DIACONU, ALEXANDRU PĂUNESCU
Secretar de redacţie: MIHAELA UDRESCU

În ţară, revista se poate procura prin poştă, numai pe bază de abonament. Preţul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRES-FILATELIA, departamentul import-export presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, Bucureşti, Calea Griviţei 64—66, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

Apare de 4 ori pe an

https://biblioteca-digitala.ro

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 38 **Nr. 3** **iulie—septembrie 1987**

SUMAR

https://biblioteca-digitala.ro

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

Tome 38 **N° 3** **juillet—septembre 1987**

SOMMAIRE

ÉTUDES

DISCUSSIONS

MATÉRIAUX ET RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

NOTES ARCHÉOLOGIQUES

COMPTES RENDUS

https://biblioteca-digitala.ro

PALEOLITICUL DE LA MITOC—VALEA IZVORULUI

Probleme privind începutul paleoliticului superior pe teritoriul României

de MARIA BITIRI-CIORTESCU

Prin poziția sa geografică, Mitocul se află în partea de nord-est a României, pe malul drept al Prutului, zonă ce face parte din Cîmpia Moldovei (raion geomorfologic al Podișului Moldovenesc), subregiune a Cîmpiei de eroziune a Prutului Mijlociu [1].

Privită astfel, poziția Mitocului explică atît abundența dovezilor de locuire paleolitică (concentrate în preajma bogatelor surse de materie primă — depozite de silex), cît și dificultățile ce le întîmpinăm în interpretarea poziției lor stratigrafice (aflate în depozite argilo-nisipoase puternic afectate de acțiunea factorilor denudației).

La suprafața solului, în pante în special, în deschideri naturale sau în sondaje anume săpate au apărut și apar încă obiecte de piatră cioplită, uneori însoțite de resturi faunistice fosile. Acestea, ca și structura geologică complexă a zonei, au atras atenția specialiștilor încă în secolul trecut și au făcut din Cîmpia Moldovei, și implicit din cea a Prutului mijlociu, un punct de interes științific major pentru cercetarea istoriei pămîntului și a societății umane.

Așa se explică și faptul că la Mitoc, încă în 1885, Gr. Ștefănescu a descoperit undeva în malul Prutului, la circa 2 m adîncime, mai multe silexuri lucrate pe care le-a apreciat ca un indiciu al unei așezări preistorice [2]. Alte astfel de descoperiri le datorăm lui I. Simionescu, P. Enculescu și Em. Protopopescu-Pache, care, în cercetările lor geologice și paleontologice pe Prut, au întîlnit și semnalat apariția silexurilor prelucrate.

Cercetări paleolitice propriu-zise însă și de geologie cuaternară pe Prut a inițiat N. N. Moroșan, primul și singurul geolog care timp de aproape două decenii și-a concentrat întreaga activitate în nord-estul României, consacrînd-o problemelor acestei epoci. El a descoperit numeroase așezări ce au focut obiectul unor studii complexe cu concluzii valabile pînă în prezent pentru toată zona estcarpatică [3].

La Mitoc, N. N. Moroșan a cercetat sumar doar cîteva puncte paleolitice dar a semnalat numeroase altele. Între acestea menționează unul sub denumirea „La Izvoare" fără altă precizare [4]. Să reprezinte această indicație așezarea de care ne ocupăm? Este greu de răspuns afirmativ

[1] V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei*, București, 1968.
[2] Gr. Ștefănescu, Anuarul Biroului Geologic, 3, 1888, 1, p. 4—87.
[3] N. N. Moroșan, AIGR, XIX, 1938.
[4] *Ibidem*, p. 60.

S C I V A, tomul 38, nr. 3, București, iulie—septembrie 1987, p. 207—223

https://biblioteca-digitala.ro

întrucît la Mitoc sînt mai multe izvoare, iar silexuri lucrate apar la suprafață în abruptul și pe botul pantelor pretutindeni în preajma acestora. Mai sigur este că acest obiectiv a fost descoperit de N. N. Zaharia în 1955 și reprezintă același punct cu cel apărut sub denumirea de „Dealul Sărăturii" sau „La Sărături"[5] și „La Izvor"[6].

Prin poziția sa așezarea se află cantonată pe una din terasele înalte ale Prutului (probabil terasa inferioară înaltă după N. N. Moroșan, sau, terasa I după V. Băcăuanu), tăiată de pîrîul Ghireni înainte de vărsare, în partea de sud-vest a comunei Mitoc.

Zona se prezintă sub forma unei platforme întinse cu aspect larg vălurit ce coboară în pantă lină în trepte paralele cu Prutul. Din loc în loc platforma este brăzdată de văi neregulate orientate perpendicular pe rîu, a căror origine este legată în principal de acțiunea apei subterane ce acționează la limita dintre complexul argilo-marnos sarmațian cu grad ridicat de impermeabilitate și rocile cuaternare de terasă.

Din malul sting al unei astfel de văi țîșnește Izvorul Mare din Mitoc, care în drumul său către vărsare in pîrîul Ghireni adîncește valea brusc, secționînd depozitele mai vechi și mai noi ale terasei. Valea însăși are un caracter strict local, aspectul și dimensiunile ei sugerînd o surpătură într-un gol creat de eroziunea apei in calcarele subterane mai sus de izvor, pe o lungime de circa 500 m. Caracterizat astfel, locul așezării paleolitice se află pe partea dreaptă a Văii Izvorului (de unde și denumirea) și pe stînga pîrîului Ghireni, pe platforma ce se conturează deasupra confluenței acestora.

Primul sondaj, efectuat de C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. N. Zaharia în 1956, a fost amplasat perpendicular pe vale, la circa 50 m de buza acesteia, într-o zonă ce s-a dovedit a fi deosebit de bogată în material arheologic. Săpăturile ulterioare au afectat zona disponibilă dintre vale și primul sondaj, împrejurimile fiind ocupate de grădini și construcții recente.

De la descoperirea sa obiectivul a beneficiat de o atenție deosebită din partea specialiștilor și aceasta datorită bogăției și diversității materialelor litice. La aceasta s-a adăugat și interesul pentru asocierea puțin obișnuită de elemente tehnico-tipologice specifice musterianului și paleoliticului superior, între care se făceau remarcate și piesele cioplite bifacial într-o tehnică destul de evoluată.

O atare situație a făcut ca în urma primului sondaj, desfășurat pe o suprafață de 20 m.p. să se sugereze existența mai multor straturi musteriene suprapuse de unul mustero-szeletian[7].

Reluînd săpăturile în 1963, am constatat că acestea, de fapt, nu pot fi separate stratigrafic, singura divizare posibilă fiind legată doar de densitatea mai mare sau mai mică a pieselor de silex aflate în strat[8]. Aceleași observații ne-au întărit și convingerea că împărțirea mecanică a materialului, pe criterii strict tipologice, așa cum procedează Al. Păunescu și colaboratorii săi în căutarea unui musterian și a unui aurignacian, este lipsită de temeiuri reale[9].

[5] C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. N. Zaharia, Materiale, 5, 1959, p. 34—36.
[6] N. N. Zaharia, ArhMold, 1. 1961, p. 18.
[7] C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. N. Zaharia, *op. cit.*, 1959, p. 27—35.
[8] M. Bitiri, Studii și materiale, Istorie, 3, Suceava, 1973, p. 27—35.
[9] Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al jud. Botoșani*, 1976, p. 191.

https://biblioteca-digitala.ro

Dificultăţile întîmpinate în stabilirea vîrstei şi apartenenţei culturale a complexului litic, după cum şi lipsa unor posibilităţi şi mijloace sigure de clarificare au dus la o cercetare discontinuă cu pauze lungi între campaniile de săpături (1956 ; 1963 ; 1977—1978 ; 1981, 1983) şi la căutarea unor metode polidisciplinare de investigaţie.

Pe parcurs şi-au făcut loc noi ipoteze şi puncte de vedere în interpretarea acestor materiale, obiectivul de la Mitoc-Valea Izvorului fiind inclus în dezbaterea problemelor privitoare la începutul paleoliticului superior pe teritoriul României[10] şi în Cîmpia Rusă[11], paleoliticul superior vechi pe teritoriul României[12], sau debutul paleoliticului superior[13], ca şi în dezbaterea cu privire la vîrsta şi apartenenţa culturală a pieselor paleolitice cioplite bifacial[14].

Unele precizări cu privire la caracterul stratului de cultură, vîrstă şi paleomediu s-au conturat în urma analizei de polen efectuate de M. Cârciumaru şi a altor analize de laborator ce s-au făcut paralel[15].

Săpăturile practicate pînă în prezent însumează o suprafaţă de 475 m.p., realizată în 8 secţiuni şi 5 sondaje. Lungimea şi orientarea secţiunilor ne-a permis să constatăm că zona cercetată are o cădere de 1% atît către Prut cît şi către Valea Izvorului, fapt ce a înlesnit, spălarea şi subţierea depozitelor loessoide mai cu seamă către buza pantei. Cele 5 sondaje au fost amplasate în direcţii şi la distanţe diferite, fapt ce a dus la constatarea că centrul aşezării corespunde cu zona cercetată de noi şi împrejurimile imediate. Pe măsură ce ne îndepărtăm de acest perimetru materialul arheologic devine tot mai rar.

În medie, săpăturile au fost adîncite pînă la 170—225 cm, cu excepţia sondajelor stratigrafice deschise în 1956, 1963 şi 1977, cu care s-a ajuns la 350—450 cm adîncime, fără a se atinge roca suport.

În urma acestor lucrări stratigrafica poate fi caracterizată astfel:

0—50 cm, strat negru-prăfos (cernozion), Orizontul A;
50—70 cm, orizont de trecere A—B;
70—100 cm, depozit brun-gălbui, lutos-nisipos, Orizontul B;
100—350—450 cm, strat galben-lutos, uşor nisipos spre bază, Orizontul C.

În timpul săpăturilor şi chiar în sondajele de verificare stratigrafică s-a constatat neomogenitatea sedimentului gălbui-lutos prin intercalarea unor lentile de nisip şi pietriş aflate la 180 cm adîncime în capătul dinspre buza pantei al SV din 1977 şi la 220 cm în săpătura din 1963, in acelaşi sector. În deschiderea naturală ce s-a format la confluenţa Văii Izvorului cu pîrîul Ghireni se poate urmări alcătuirea petrografică a depozitelor pe întreaga coloană stratigrafică. Ca şi în săpătură, aici depozitul de luturi nisipoase (Orizontul C) are o consistenţă neomogenă ce variază de la o adîncime la alta, devenind, aşa cum s-a observat şi în analiza granulometrică, mai lutos sau mai nisipos. În întregul lui depozitul atinge

[10] M. Bitiri, SCIV, 16, 1965, 1, p. 5—16; idem, in vol. *Stratigrafia i periodizacija paleolita vostocinoi i centralnoi Evropy*, Moscova, 1965, p. 34—37.

[11] N. A. Amirhanov, M. V. Anicovici, I. A. Borziac, SA, 1980, 2, p. 5—23.

[12] M. Bitiri, *Les industries du Paléolithique superior ancien de Roumanie*, comunicare la Simpozionul internaţional cu tema „Le cadre géochronologique du Paléolithique superieur ancien", Leon—Spania, 1983.

[13] Fl. Mogoşanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Bucureşti, 1983, p. 29—55.

[14] M. Bitiri, SCIV, 16, 1965, 3, p. 431—449; idem, Quartär, 18, Bonn, 1967, p. 139—155.

[15] M. Bitiri şi M. Cârciumaru, SCIVA, 29, 1978, 4, p. 463—480; idem, Hierasus, 1978, Botoşani, p. 33—41.

https://biblioteca-digitala.ro

o grosime de 7—8 m și suprapune direct stratul de prundișuri, nisipuri cu concrețiuni de silex în alternanță cu orizonturi de argile, marne și calcare. Toate aceste elemente formează orizontul de substrat peste care sînt rulate prundișurile actuale ale pîrîului Ghireni. În drumul său către vărsare pîrîul dislocă și poartă în aval concrețiuni de silex ce au constituit probabil principala sursă de aprovizionare cu materie primă a comunităților paleolitice.

În caracterizarea condițiilor paleoclimatice de formare și de păstrare a depozitelor loessoide ce înglobează resturile de cultură materială ne bizuim pe analizele polinice întocmite de M. Cârciumaru. Acestea indică o succesiune de climate cu grade diferite de temperatură și umiditate ce au determinat pe de o parte fluctuații evidente ale vegetației și pe de alta fenomene de spălare și amestec a sedimentelor survenite la nivelul schimbării secvențelor reci și uscate cu cele temperate și umede. În baza acestor observații reținem că stratul de cultură s-a depus în condițiile unei perioade interstadiale de tip Ohaba (AP 30%), în care pădurea era formată în cea mai mare parte din elemente ale stejărișului amestecat cu predominarea speciilor de *Ulmus*, *Alnus*, *Betula*, *Salix*, *Fagus* și *Corylus*. Faza temperată a fost precedată de una stadială, rece, astfel încît la ridicarea temperaturii și umidității de la începutul interstadiului Ohaba s-au produs unele fenomene de eroziune, spălare și amestec a părții inferioare a stratului de cultură și în consecință la coborîrea în adîncime a unor piese litice. Același fenomen a putut fi urmărit și in partea superioară a stratului, la nivelul unei oscilații climatice pe care M. Cârciumaru inclină să o omologheze cu cea denumită Herculane 1. Unele procese de spălare ce s-au putut urmări la acest nivel și mai sus au antrenat și materialul arheologic pe care îl găsim pînă la suprafață. În aceste condiții stratul de cultură, situat în depozite luto-nisipoase specifice interstadiului Ohaba, prezintă baza și limita superioară afectate (de eroziune, fenomen ce a determinat pătrunderea unor piese în adînc și antrenarea altora spre suprafață. Constatăm însă că partea mediană, mai consistentă, a stratului se păstrează în condiții bune, dovadă fiind și descoperirea pe loc a fragmentelor unor piese sparte în timpul cioplirii.

Concentrarea mai accentuată a materialului arheologic a putut fi urmărită la nivelul fazei Ohaba B, între aproximativ 80 și 140 cm, adîncimea mai mare sau mai mică a limitei lui inferioare fiind determinată de poziția săpăturii față de buza pantei, unde depozitele sînt mai subțiri.

În limitele acestui strat materialul arheologic este răspîndit neuniform atît pe verticală cît și pe orizontală, de la un loc la altul puînd fi urmărite aglomerări importante (ateliere sau complexe de cioplire).

Este de reținut însă faptul că pe toată coloana stratigrafică și pe suprafața cercetată piesele cu caractere tehnico-tipologice mai vechi și mai noi apar asociate.

Documentația arheologică este unilaterală, formată din piese litice în primul rînd. Resturile faunistice sînt puțin numeroase, prost conservate și nedeterminabile. Între piesele de silex s-a descoperit doar un fragment de vîrf de os, de asemenea nedeterminabil. Nu s-au descoperit vetre de foc organizate, dar sînt numeroase silexuri calcinate. Marea majoritate a materialului constă din așchii de decorticare, așchii de cioplire de toate categoriile, bulgări și spărturi de silex, care ajung la circa 85%.

Dimensiunile pieselor sînt medii, cuprinse între 4 și 8 cm, deși sînt unele exemplare mai mărunte, în timp ce altele depășesc 10—12 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

Materialul analizat în studiul de față este preselecționat, înțelegînd prin aceasta că în timpul săpăturilor am procedat la o primă triere pe loc, ridicînd doar piesele tipice (nuclee, lame, așchii și piese retușate). Tot pe șantier, la spălat, după înlăturarea crustei de calcar ce acoperea uneori în întregime suprafața unor piese, am mai făcut o succintă triere, astfel încît colecția aflată acum în studiu constă din 2 510 piese, ale căror tipuri sînt expuse în tabelele nr. 1 și nr. 2.

Din tabelul nr. 1 constatăm că lamele și așchiile sînt aproape la paritate, iar piesele retușate întrunesc circa 12%.

Tabelul nr. 1

Nuclee	156
Lame	1 078
Așchii	974
Piese retușate	310
TOTAL	2 510

Tabelul nr. 2

Piese denticulate și cu scobituri laterale	176
Piese bifaciale	32
Gratoare	31
Burine	27
Lame și așchii trunchiate	12
Vîrfuri musteriene și levalloisiene	12
Racloare	10
Străpungătoare	7
Piese cu peduncul	3
TOTAL	310

Nucleele prezintă forme în general alungite și se înscriu în categoria celor prismatice și piramidale cu unul sau două planuri de lovire. La acestea se adaugă o serie de nuclee poliedrice cu planuri multiple fără orientare preferențială a desprinderilor, cîteva forme discoidale mai puțin tipice și nuclee-unelte, exemplare epuizate sau transformate, care după forma și morfologia lor pot fi apreciate ca cioplitoare, percurtoare, despicătoare etc. (fig. 1).

Făcînd o privire de ansamblu asupra tipurilor de nuclee constatăm că mai numeroase sînt cele prismatice, care se înscriu în categoria celor caracterizate de D. de Sonneville-Bordes ca „nucléus à lames ou à lamelles, allongé, de section polygonale, de forme prismatique, présentant un plan de frappe à l'une de ses extrémités ou aux deux" și considerate specifice pentru paleoliticul superior [16]. Aceleași nuclee prismatice însă pot fi întîlnite în paleoliticul mijlociu, care în caracterizarea lui F. Bordes „Ils ressemblent aux nucléeus prismatiques du Paléolithique supérieur, mais sont rarement à deux plans de frappe. Ils ne sont pas plats, différent en cela des nucléus Levallois à lames, mais ont une section grossièrement circulaire" [17].

Ne-am oprit în mod special asupra dublei caracterizări a acestui tip de nucleu întrucît la Mitoc — Valea Izvorului este majoritar, iar precizarea ne va ajuta în aprecierea întregii colecții unde se întîlnesc exemplare cu „secțiune circulară grosieră", dar unde sînt numeroase (majoritare) cele cu două planuri de lovire. Între nucleele cu unul și cu două planuri de lovire predomină cele din urmă (42 față de 30). Majoritatea au planuri largi, înclinate iar negativele detașărilor sînt lamelare în primul rînd. Lipsesc nucleele levalloisiene tipice, deși în inventar sînt lame și așchii cu caractere specifice acestei industrii.

Lamele, așchiile și diversele tipuri de unelte sînt fragmentare în majoritate. Se păstrează toate categoriile de fragmente : bazale, mediane, vîrfuri.

[16] D. de Sonneville-Bordes, *Le Paléolithique supérieur en Périgord*, Bordeaux, 1960, p. 20.

[17] F. Bordes, *Typologie du Paléolithiques ancien et moyen*, Bordeaux, 1961, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro

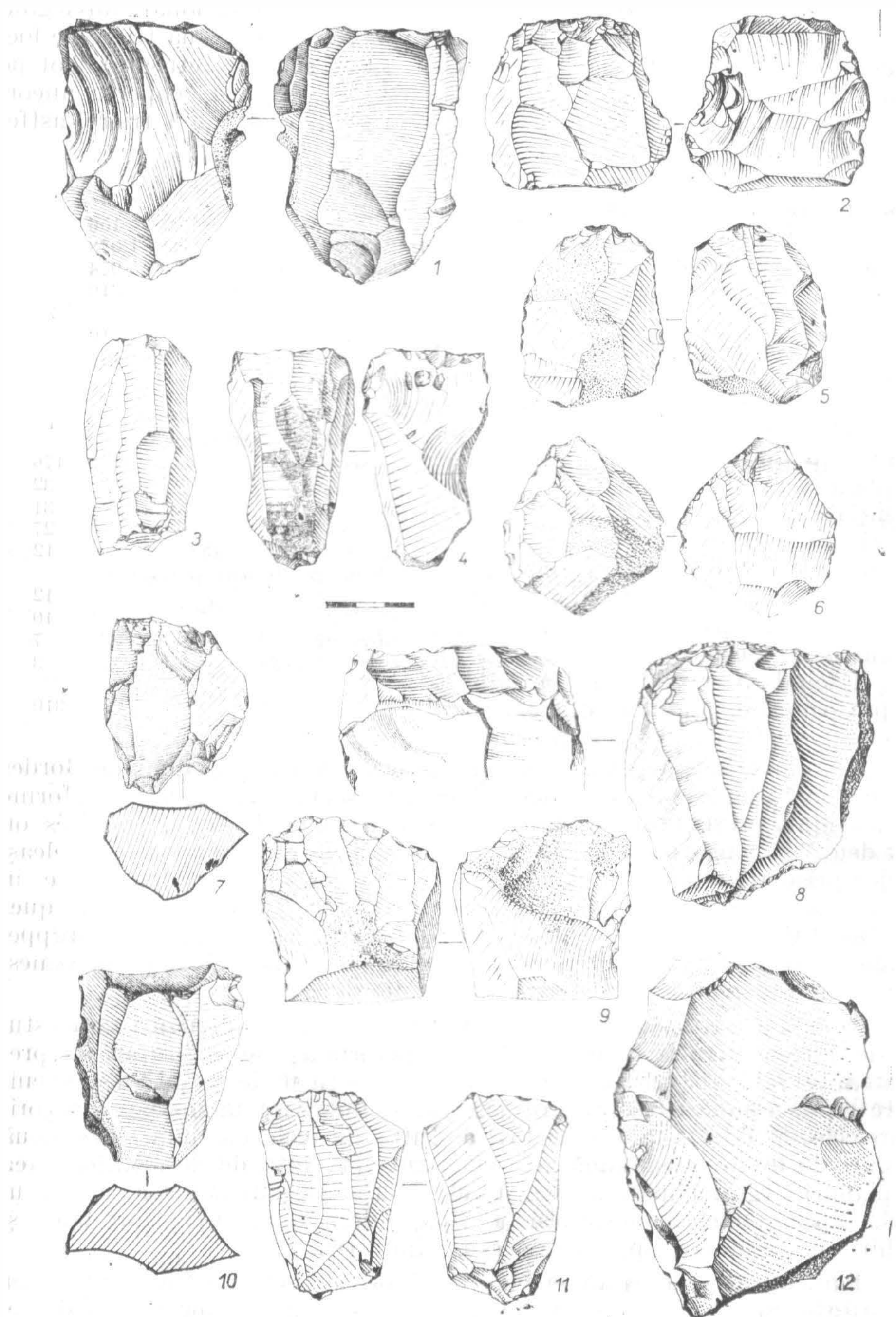

Fig. 1. — Mitoc — Valea Izvorului, 1—12 piese de silex, tipuri de nuclee, nuclee transformate.

https://biblioteca-digitala.ro

Întregi sau fragmentare s-au putut selecta 1 070 lame, între care majoritatea o constituie exemplarele subţiri, cu laturile paralele şi planul mic, adesea punctiforme. Sînt şi exemplare cu caractere Levallois, unele cu planul mic, drept, altele, mai puţin numeroase, cu planul faţetat — 12 exemplare (fig. 2/5).

Aşchiile, în număr de 974 exemplare, au planul drept în general. Unele întrunesc caractere Levallois distincte — 82 ex. (fig. 2/8—10) sau au planul faţetat — 32 ex. (fig. 2/11—15). Toate celelalte sînt aşchii ordinare.

În tabelul nr. 2, am expus tipurile de unelte în ordine numerică ordine ce o vom păstra şi în discutarea lor în text. În aceste condiţii începem prin a prezenta piesele denticulate şi cu scobituri laterale, categoria cea mai numeroasă şi mai variată de unelte.

Remarcăm că acestea sînt cipolite deopotrivă pe aşchii şi pe lame tipice, în unele cazuri asociind anume tipuri de unelte-vîrfuri, gratoare, racloare, burine (fig. 3 şi 4), după cum şi pe aşchii atipice. Ultima categorie dă impresia că la cioplire n-a interesat decît obţinerea părţii active — — scobitura sau scobiturile şi denticulările — necesare imediat.

Ca mărime, număr şi poziţie scobiturile sînt diferite — adînci, cu deschiderea de circa 0,5 cm, sau simple alveolări largi de 1—1,5 cm, dispuse pe una sau pe ambele laturi, separate de proeminenţe ascuţite sau rotunjite — (fig. 5/1—23). Unele sînt conturate de retuşuri mărunte semiabrupte, altele oblice — directe, inverse sau alterne. Prin forma lor scobiturile dau impresia a fi fost folosite la rasul sau decojirea unor tije de lemn sau la netezirea unor asperităţi pe suprafaţe rotunde, neregulate, aşa cum sugerează S. A. Semenov [18]. Alte piese de acest gen au partea activă situată în zona frontală, formată din denticulări mărunte şi adînci ce amintesc de dinţii de fierăstrău sau pieptene (fig. 5/13), potrivite pentru tăiat, trunchiat sau poate pentru pieptănat sau destrămat fibre.

Cea de-a doua categorie importantă de piese o constituie cele cioplite bifacial (vîrfuri, racloare, persoare — 32 exemplare). Ca şi restul materialului, majoritatea o constituie exemplarele în stare fragmentară, două dintre ele putînd fi reconstituite din cîte două bucăţi aflate la distanţe de 2—3 m una de cealaltă (fig. 6/4). Unele exemplare dovedesc a fi fost sparte în timpul cioplirii şi abandonate. Cele cioplite pînă în stadiul de finisare sînt bine aplatizate şi îngrijit retuşate, dovedind un stadiu evoluat al acestei tehnici (fig. 6/1—4 ; fig. 7/1, 4—5).

În ordinea frecvenţei lor urmează gratoarele şi burinele, piese apreciate a reprezenta grupa uneltelor specifice paleoliticului superior, deşi ambele tipuri au apărut cu mult înaintea acestei perioade.

Mai numeroase şi mai variate sînt gratoarele, cioplite pe lame şi pe aşchii în forme simple, izolat duble, carenate sau combinate cu burine fig. 3/5, 7, 9, 11—12, 14, 16—18, 21—22.

Cele mai multe burine se înscriu în categoria celor de unghi pe spărtură de lamă şi aşchie (fig. 4/1, 6, 17, 26) sau pe fragmente de unelte şi [illegible] pe nuclee. Alte cîteva exemplare sînt diedre de ax sau mediane.

O categorie restrînsă de piese o formează lamele şi aşchiile trunchiate drept sau oblic, unele dintre ele asociind părţi lucrătoare denticulate sau cu scobituri laterale (fig. 5/1—3, 5) şi vîrfuri străpungătoare cruţate pe unul sau pe ambele colţuri ale trunchierilor.

[18] S. A. Semenov, MIA, 185, 1972, p. 20—24.

https://biblioteca-digitala.ro

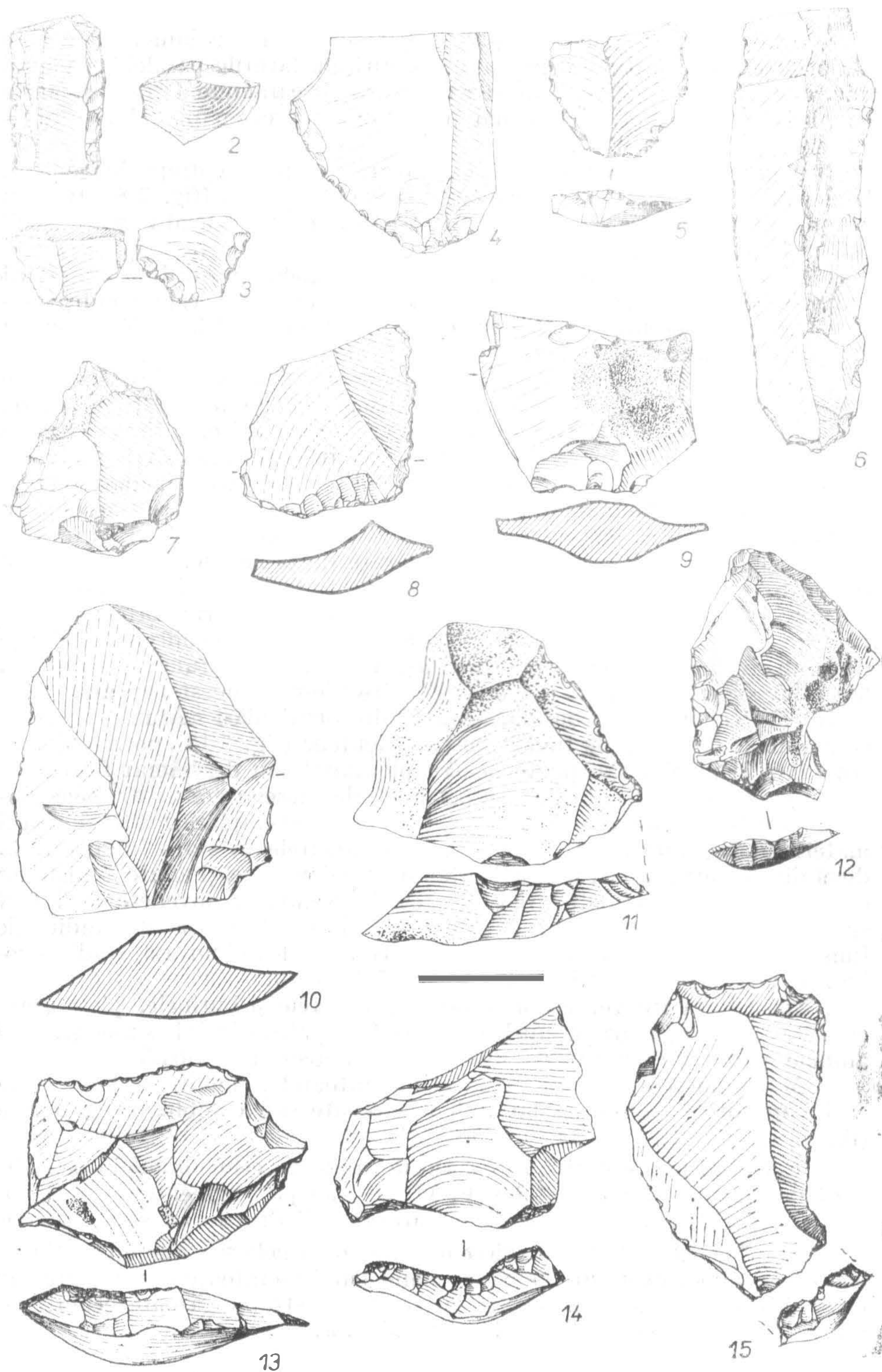

Fig. 2. — Miloc — Valea Izvorului, 1—15 piese de silex, lame şi aşchii.

https://biblioteca-digitala.ro

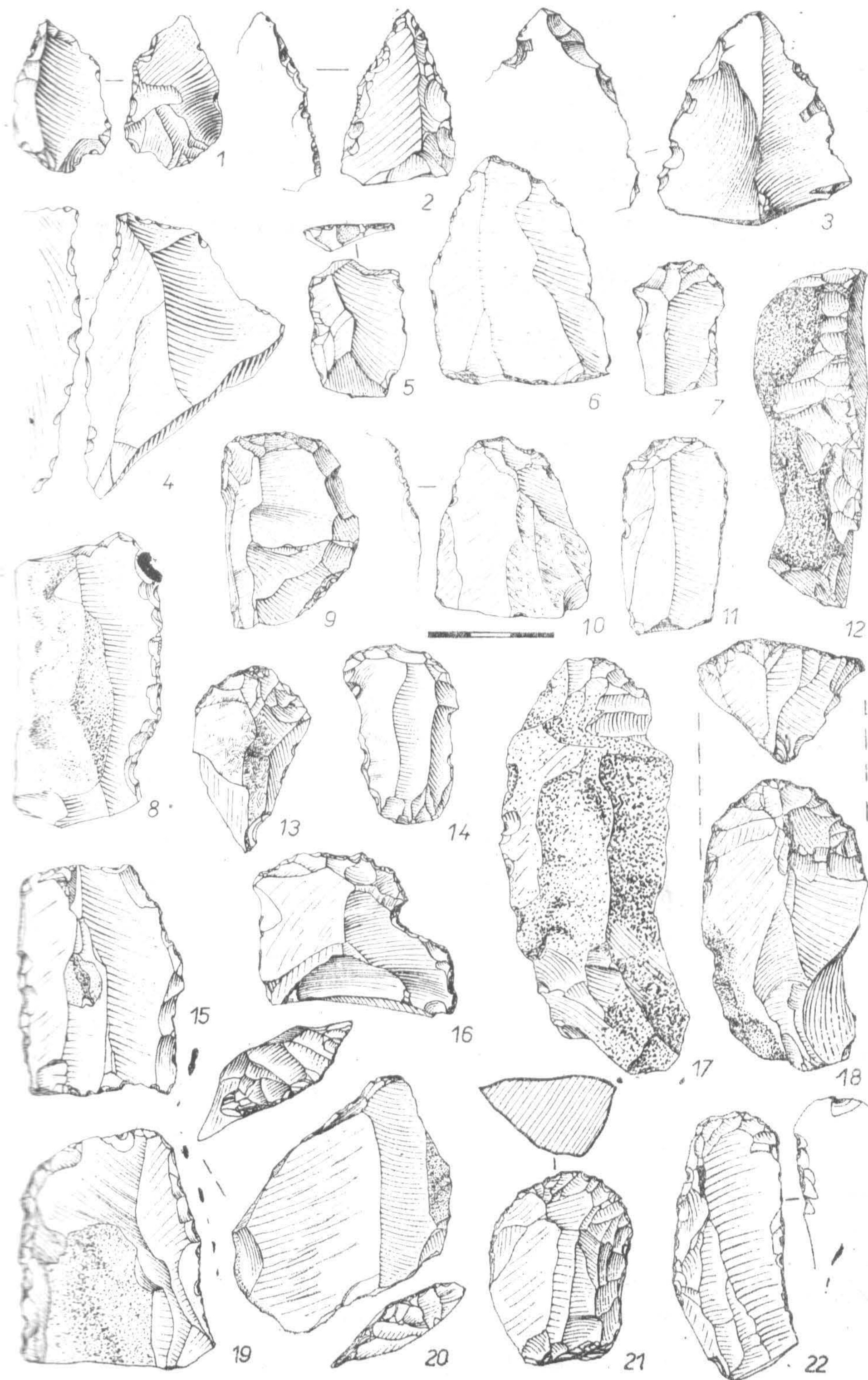

Fig. 3. — Mitoc — Valea Izvorului, 1—22 piese de silex, gratoare, racloare și piese denticulate.

https://biblioteca-digitala.ro

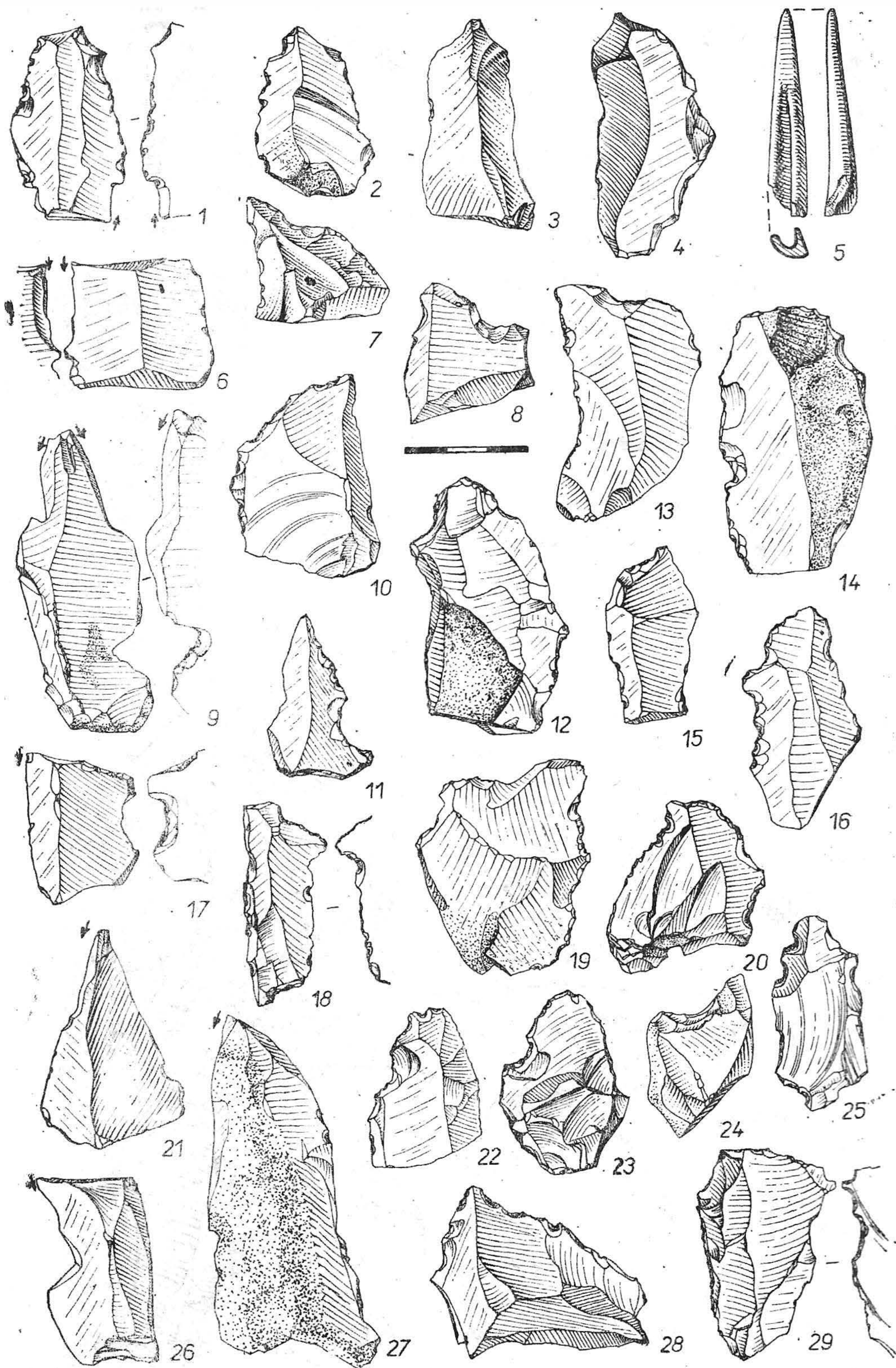

Fig. 4 — Mitoc — Valea Izvorului, 1—4, 6—29 piese de silex, piese denticulate și alte tipuri de unelte asociate pe astfel de piese ; 5 vîrf de os.

https://biblioteca-digitala.ro

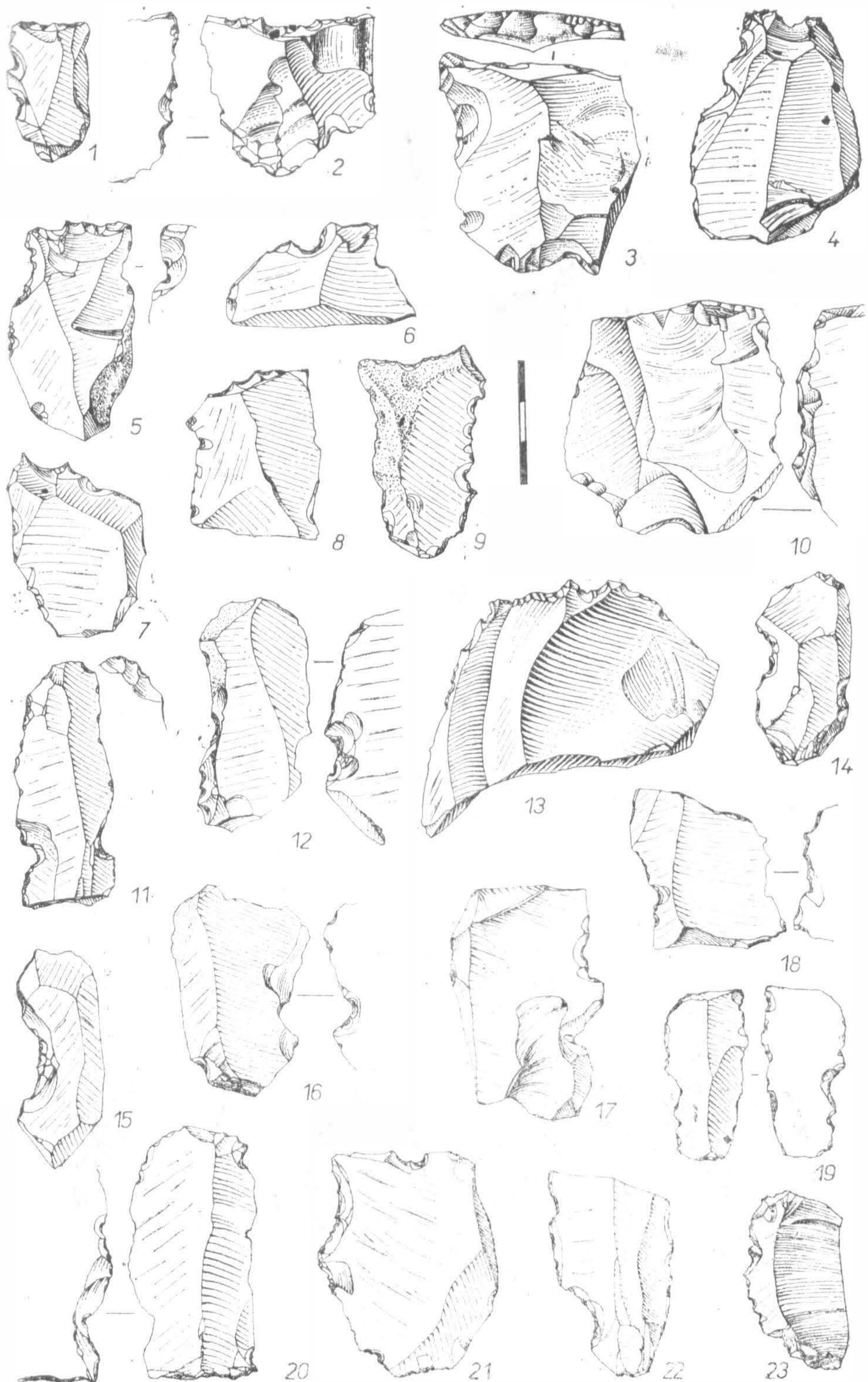

Fig. 5 — Mitoc — Valea Izvorului, 1—23 piese de silex, piese denticulate.

https://biblioteca-digitala.ro

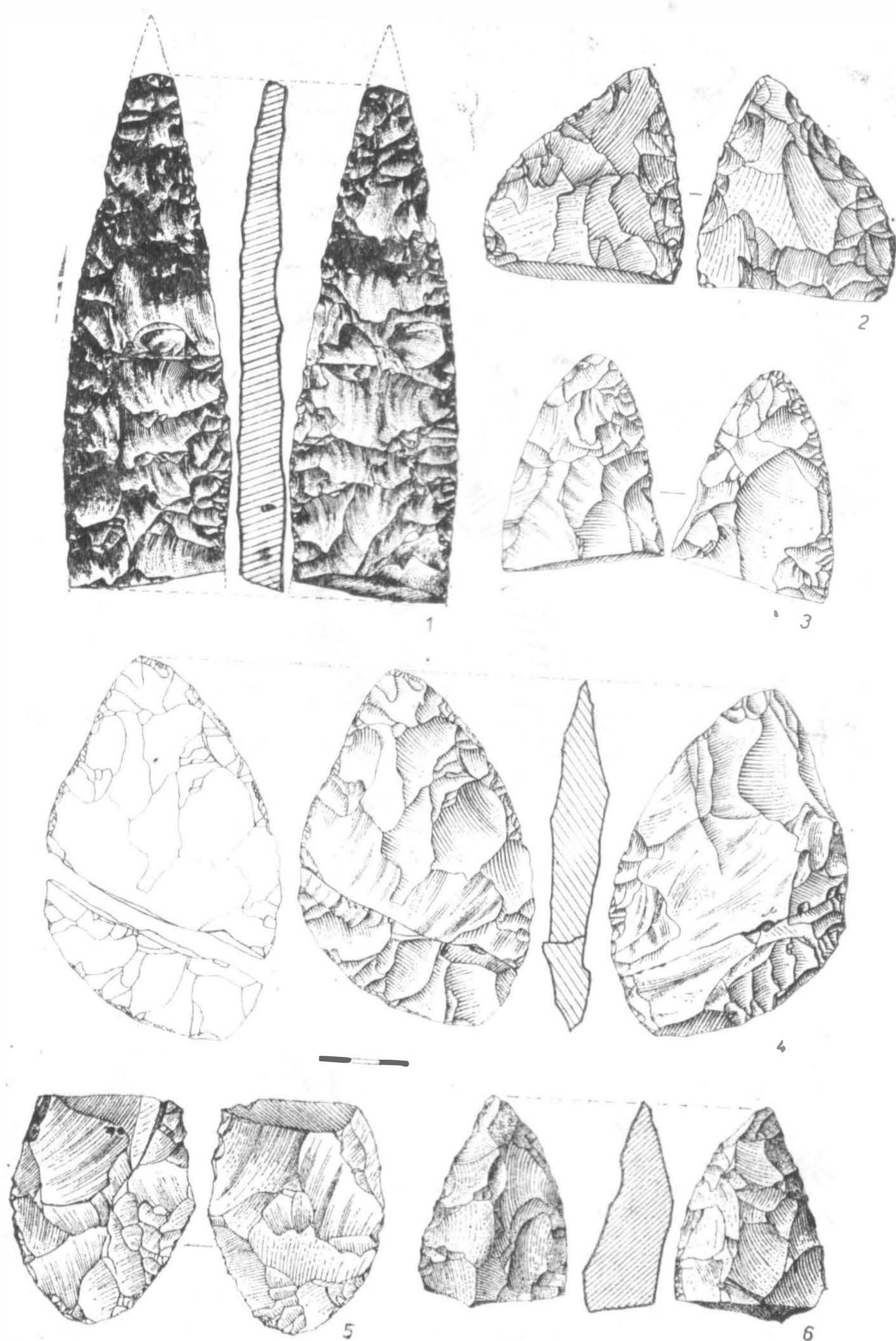

Fig. 6 — Mitoc — Valea Izvorului, 1—6 piese de silex cioplite bifacial.

https://biblioteca-digitala.ro

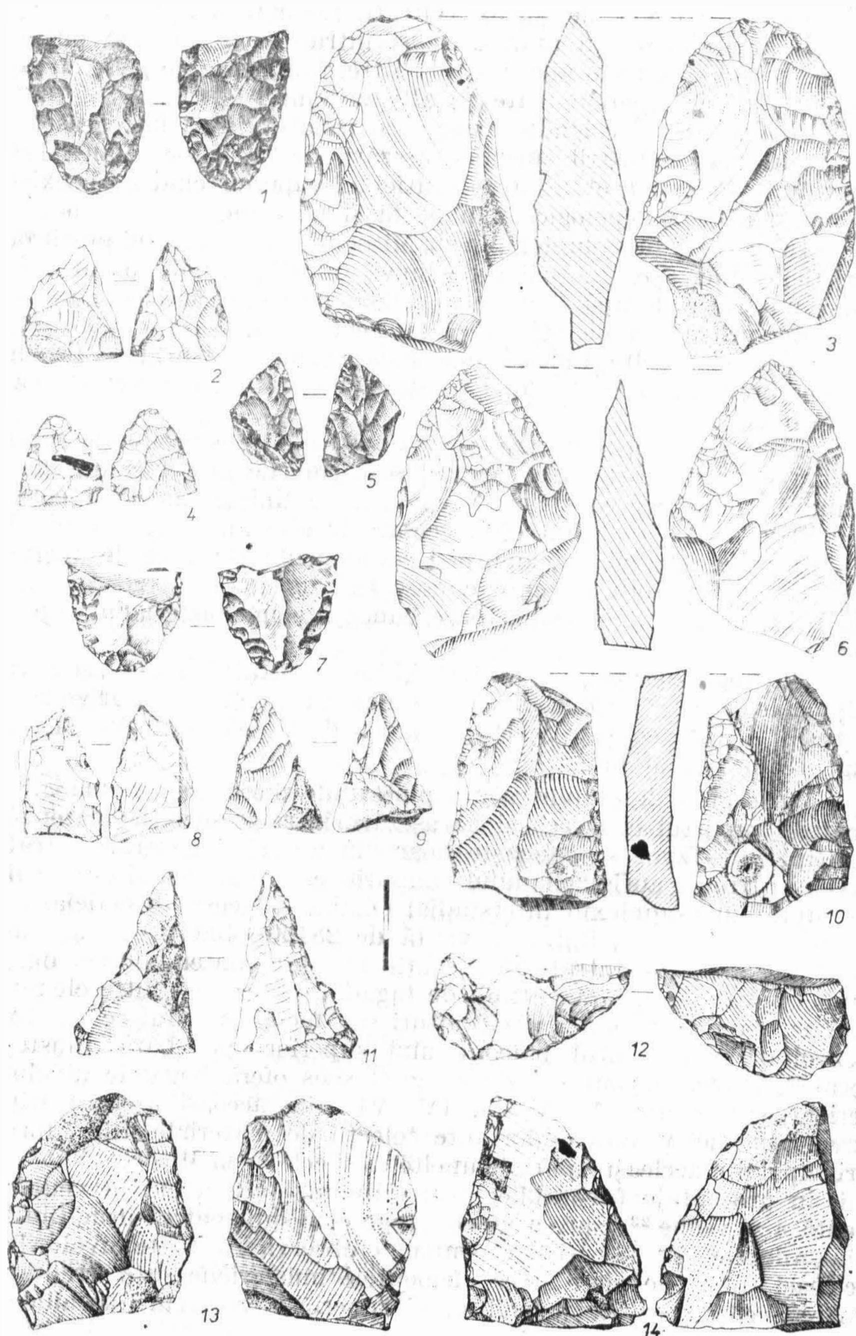

Fig. 7 — Mitoc — Valea Izvorului, 1—14 piese silex cioplite bifacial.

https://biblioteca-digitala.ro

Celelalte tipuri de unelte (vîrfuri, racloare simple pe așchii, străpungătoare) sînt puțin numeroase și întrunesc forme mai puţin tipice. Între acestea subliniem identificarea a trei fragmente de piese cu peduncul retușat (fig. 2/3) neremarcate cu alte prilejuri.

Acestea, ca și celelalte tipuri mai izolate vin să intregească tabloul divers al unei industrii specifice așezării de la Mitoc—Valea Izvorului, dezvoltate în prima etapă a paleoliticului superior cînd au coexistat elemente tehnice și tipologice mai vechi și mai noi.

În întregul lui complexul de la Mitoc—Valea Izvorului prezintă caracteristicile unei așezări atelier de lungă durată, situate în preajma unor surse puternice de apă și materie primă, pe locul cărei s-a practicat atît cioplirea primară a pietrei cît și cea secundară.

Nucleele-unelte și piesele denticulate și cu scobituri laterale sugerează în plus prelucrarea lemnului și a osului, ele putînd fi apreciate ca unelte de produs unelte.

Starea fragmentară a pieselor dovedește fie o producție specializată pentru înstrăinare (pentru care nu se întrevede însă nici un element de schimb), fie părăsirea zonei in condiții de liniște, membrii comunității ducînd cu sine piesele intregi, necesare în alte locuri și împrejurări.

Nivelul tehnicii de cioplire și componența tipurilor de unelte dovedesc că producătorii lor erau cunoscători în egală măsură aiciopliii așchiere, lamelare și bifaciale, toate cunoscute în musterianul superior din zonă.

Analogii apropiate pot fi stabilite cu stratul 8 din așezarea de la Ripiceni—Izvor[19], apreciat mai recent ca nivel I — aurignacian timpuriu[20] —, care conține aceleași asocieri de tipuri de unelte și tehnologii mai vechi și mai noi.

Este greu de stabilit acum pînă unde merg aceste analogii și care poate fi raportul între cele două așezări, întrucît situația materialului de la Ripiceni—Izvor se cunoaște doar din aprecieri generale. Stratigrafic, nivelul atribuit aurignacianului timpuriu este mai sus, situat în depozite ce suprapun Complexul interstadial Ohaba[21]. Acesta beneficiază şi de o analiză C 14, care-i indică o vîrstă de 28420$\pm$400 B.P. Dacă așa stau lucrurile, așezările intrate în discuţie nu sînt contemporane, dar putem aprecia în schimb, fără putință de tăgadă, ca fiecare dintre ele reprezintă anume etape în evoluția unei culturi sau facies cultural ce s-a format şi dezvoltat la începutul paleoliticului superior pe baza musterianului local[22]. Dovezi incontestabile în acest sens oferă bogatele niveluri musteriene subiacente IV—V sau IV—VI din aceeași așezare Ripiceni—Izvor. De aici provin importante colecții de materiale litice, formate in principal din aceleași tipuri de unelte ca și cele de la Mitoc — Valea Izvorului, în procentaje favorabile musterianului, dacă avem în vedere o evidență mai veche[23]. Spre a ne convinge este suficient să urmărim tabelele din anexele 3k—3L și 4A pentru a observa că toate nivelurile conțin aceleași tipuri de piese și că elementele musteriene scad treptat în favoarea celor specifice paleoliticului superior. Exemplu : așchiile scad în

[19] Al. Păunescu, P. Șandurschi, V. Chirica, *op. cit.*, 1976, p. 227.
[20] Al. Păunescu, SCIVA, 35, 1984, 3, p. 235—265.
[21] Al. Păunescu și colab., SCIVA, 27, 1976, 1, p. 5—21.
[22] M. Bitiri, M. Cârciumari, *op. cit.*, 1978.
[23] Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită pe teritoriul României*, București, 1970, p. 113—118.

https://biblioteca-digitala.ro

favoarea lamelor, racloarele în cea a gratoarelor, crește numărul burinelor, al pieselor denticulate și cu scobituri laterale, scade numărul pieselor cioplite bifacial.

Cel mai vechi dintre nivelurile citate (niv. IV) beneficiază de 5 date absolute, date care-i indică o vîrstă cuprinsă între $44800 \pm {}^{1300}_{1100}$ și $40200 \pm {}^{1100}_{1000}$ B.P. [24].

Cît privește materialul arheologic, din păcate, în stadiul actual nu pot fi folosite cifre exacte. Pe lingă faptul că materialul de la Ripiceni—Izvor este inedit, suprafețele săpate in cele două așezări sînt inegale, avantajul fiind în favoarea celeia de la Ripiceni.

Se poate însă întrevedea și urmări intr-o primă etapă, măcar și preliminar, dezvoltarea treptată și transformarea musterianului cu piese bifaciale din zonă într-o cultură a paleoliticului superior așa cum sugera G. P. Grigoriev [25] și indiferent dacă o vom numi de tip Mitoc, sau altfel, aceasta trebuie să rămînă o cultură sau facies cultural specific paleoliticului superior vechi de origine musteriană locală, care nu are nimic comun cu cea de la Aurignac.

Situații comparabile s-au urmărit și pe malul sting al Prutului, în așezările de la Climăuți I, Bobulești VI, Brînzeni I, care după aprecierea G. V. Grigorieva marchează etapa timpurie a paleoliticului superior în această zonă [26], N. A. Chetraru considerindu-le asemănătoare celor szeletiene din centrul Europei [27]. În inventarul așezărilor citate se păstrează o serie de forme musteriene — vîrfuri, racloare, lame arhaice masive, piese bifaciale, unelte denticulate și cu scobituri laterale, așchii și lame cu planul de lovire fațetat alături de gratoare și burine de diverse tipuri, lame retușate. Pentru aceste așezări se subliniază procentul ridicat al uneltelor denticulate și cu scobituri laterale, situație comparabilă cu cea de la Mitoc—Valea Izvorului și Ripiceni—Izvor.

Un singur lucru rămîne în discuție și anume problema lamelor mărunte retușate abrupt, care lipsesc cu desăvîrșire din așezările paleoliticului superior vechi de pe malul drept al Prutului, dar sînt menționate ca prezențe în stațiunile amintite [28].

Cu această precizare putem aprecia că pe Prut începutul paleoliticului superior a fost marcat de complexe ce pot defini unul sau mai multe faciesuri culturale locale ce sintetizează elementele specifice musterianului din zonă în special cel de tehnică Levallois cu piese bifaciale și cel denticulat.

Într-o analiză de ansamblu asupra problemelor ce le implică tranziția de la musterian la paleoliticul superior în Cîmpia Rusă și în Caucaz, N. A. Amirhanov, M. N. Anicovici și I. A. Borziac pun în evidență faptul că zona dintre Carpați și Nistru prezintă cele mai expresive elemente prin care se poate demonstra transformarea treptată a musterianului în industrii specifice paleoliticului superior [29].

24 *Idem, op. cit.*, 1984.
25 G. P. Grigoriev, SA, 1963, 1, p. 9.
26 G. V. Grigorievna, *Pervobytnaja arheologija*, Kiev, 1980, p. 71—82.
27 N. A. Chetraru, *Paiatniki epoh paleolita i mezolita*, în *Arheologiceskaja karta Moldovskoi SSSR*, Chișinău, 1983.
28 I. A. Borziac, G. V. Grigorievna, N. A. Chetraru, *Poselenja drevnekamennogo veka na severozapode Moldavii*, Chișinău, 1981.
29 N. A. Amirhanov, M. N. Amikovici, I. A. Borziac, *op. cit.*, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

Este şi firesc, întrucît între Carpaţi şi Nistru musterianul este larg răspîndit şi nu s-a demonstrat vreodată că această cultură în variantele ei [30] ar fi dispărut brusc. Din contră, la noi cel puţin, s-a susţinut şi se susţine încă persistenţa îndelungată a musterianului [31], cel de la Rîşnov, datat recent pe bază de C14, ajungînd la $29700 \pm^{1700}_{1400}$ şi aceasta in timp ce tot mai multe dovezi şi date împing începutul paleoliticului superior din zonele limitrofe României către o vechime ce depăşeşte pe alocuri 40 000 de ani [32].

Fără îndoială că în trastarea şi înţelegerea problemelor privind sfîrşitul musterianului *sensu loto* (paleoliticul mijlociu) şi începutul paleoliticului superior pe teritoriul României întîmpinăm încă dificultăţi serioase. Această situaţie se datoreşte pe de o parte cunoaşterii incomplete a materialului arheologic din peşterile carpatice, rămasă încă la nivelul primelor rapoarte şi interpretări, după cum şi incertitudinii asupra stratigrafiei aşezărilor deschise, cercetate ulterior în Oaş, Maramureş, pe Bistriţa şi pe Prut, zone ce ridică probleme serioase în înţelegerea formării şi conservării sedimentelor pleistocenului superior.

Prin eforturile din ultimii ani dispunem acum de mai multe date absolute [33]. Acestea nu suplinesc însă lipsa caracterizării complete şi exacte a întregului material arheologic şi punerea în evidenţă a raportului dintre tipurile mai vechi şi mai noi de unelte ca şi diferitele tehnici de cioplire.

În problema ce o tratăm interesează in primul rînd materialele provenite din straturile atribuite aşa-zisului „musterian întîrziat" care prin componenţa tehnico-tipologică a inventarului litic aminteşte într-o oarecare măsură de situaţia de la Mitoc—Valea Izvorului. Un plus de arhaicitate a materialului din peşteri este determinată în primul rînd de calitatea diferită a materiei prime, care este cuarţitul, rocă cu structură neomogenă ce nu permite obţinerea unor contururi regulate ca silexul. Caracterul arhaic al materialelor din astfel de complexe, persistenţa unor forme de unelte şi tehnici specifice musterianului, dar şi lipsa unor elemente sigure de datare au dus mai întîi la limitarea cronologică a straturilor aici în discuţie la perioada primului interstadiu würmian şi baza stadiului glaciar Würm 2 şi la atribuirea lor globală culturii musteriene [34].

Nu este mai puţin adevărat că încă la publicarea primelor rapoarte asupra cercetărilor din peşteri s-a remarcat caracterul mai evoluat al materialelor din aceste straturi, fapt ce l-a determinat pe C. S. Nicolăescu-Plopşor şi pe colaboratorii săi să le atribuie musterianului prelungit, musterianului întîrziat [35], musterianului tardiv [36], mustero-szeletianului şi chiar szeletianului [37] etc.

Mai mult decît atît, încă în 1956, în primul bilanţ asupra cercetărilor paleolitice, referindu-se la musterianul din peşterile de la Baia de Fier

[30] V. N. Gladilin, *Problemy rannego paleolita Vostočnoi Evropy*, Kiev, 1976; N. A. Anisiutkin, Arh. sbornik Gosermitaja, 1, 1979, p. 25.

[31] Al. Păunescu, *op. cit.*, 1984.

[32] V. Gábori-Csánc, ActaArchHung, 22, 1970, 1—4, p. 4; K. Valoch, în vol. „*L'Aurignacien et le Gravettien*", Nitra, 1980, p. 283—289; J. K. Kozlowski şi colab., în *Excavation in the Bacho-Kiro cave*, Varşovia, 1982, p. 162—163.

[33] Al. Păunescu, *op. cit.*, 1984.

[34] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 14—15.

[35] Idem, SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 7—39.

[36] Al. Păunescu, *op. cit.*, 1984.

[37] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Dacia, N.S., 1, 197, p. 41—56.

https://biblioteca-digitala.ro

și Ohaba Ponor, C. S. Nicolăescu-Plopșor sublinia că... „în ultima etapă de dezvoltare această cultură e contemporană cu *homo sapiens fossilis*"...[38].

Așa stînd lucrurile, mai poate fi vorba de un musterian propriu-zis, care să reprezinte paleoliticul mijlociu? Evident că nu! Acesta a devenit demult susceptibil de a fi reevaluat și în condițiile studierii și publicării integrale a acestor colecții va fi posibilă detașarea unei faze de tranziție între cele două perioade și definirea unor faciesuri culturale locale ce caracterizează începutul paleoliticului superior în diferite zone ale României, așa cum sugeram și cu alt prilej [39], paleoliticul de la Mitoc—Valea Izvorului fiind un exemplu în acest sens.

LE PALÉOLITHIQUE DE MITOC-VALEA IZVORULUI À PROPOS DU DÉBUT DU PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les matériaux découverts à Mitoc — Valea Izvorului permettent à l'auteur de postuler l'existence, sur le Pruth, d'un paléolithique supérieur ancien, évolué à partir du moustérien bifacial locale : il s'agit de la survivance d'éléments techno-typologiques plus anciens, à côté d'outils devenus peu à peu spécifiques pour le paléolithique supérieur.

Les principaux types d'outils de cette station sont des pièces denticulées et à encoches latérales (les plus nombreuses), des pièces bifaciales, grattoirs, burins, lames et éclats tronqués, pointes moustériennes et levalloisiennes, racloires, perçoirs etc.

Etant donné que des situations en partis similaires se retrouvent dans certaines couches archeologiques et stations ouvertes et des grottes, dans diverses zones de la Roumanie, attribuées a un „moustérien rettardé" l'auteur est d'avis qu'il est possible que certaines de celles-ci soient rangées dans une phase de transition entre le paléolithique moyen et le paléolithique supérieur ancien, au développement duquel les facies moustériens ont joué un certain rôle. La station de Mitoc—Valea Izvorului est un exemple dans ce sens.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Mitoc — Valea Izvorului, 1—12 pièces en silex, types des nuclées, nuclées transformées.

Fig. 2. Mitoc — Valea Izvorului, 1—15 pièces en silex, lames et éclats.

Fig. 3. Mitoc — Valea Izvorului, 1—22 pièces en silex grattoires racloire et pièces denticulees.

Fig. 4. Mitoc — Valea Izvorului, 1—4, 6—29 pièces en silex—pieces denticulées et autres types d'outils associees aux denticulées; 5 point en os.

Fig. 5. Mitoc — Valea Izvorului, 1—23 pièces en silex — denticulées.

Fig. 6. Mitoc — Valea Izvorului, 1—6 pièces en silex—bifaces.

Fig. 7. Mitoc — Valea Izvorului, 1—14 pièces en silex — bifaces.

[38] Idem, *op. cit.*, p 1954, p. 25.

[39] M. Bitiri, *op. cit.*, 1983.

https://biblioteca-digitala.ro

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN TUMULUL 2 DE LA BOLOTEȘTI—VRANCEA

de C. BUZDUGAN, V. BOBI și N. CERNEA

În decursul anilor 1984—1985 a fost cercetat un al doilea tumul din grupul cunoscut sub denumirea de „Movilele Vrancei", situat pe terasa superioară a rîului Putna, între comunele Jariștea și Bolotești, de o parte și de alta a șoselei Focșani—Vidra (șoseaua Vrancei)[1].

Tumulul nr. 2, unul dintre cei mai mari din grupul celor 16 identificați pînă în prezent, se află la circa 4 km sud de Bolotești, în dreptul bornei kilometrice 14 de pe șoseaua Focșani—Vidra (2 D).

Săpăturile propriu-zise au început prin deschiderea a două secțiuni care se intersectează în centrul tumulului, împărțindu-l în patru sectoare oarecum egale.

De dimensiuni foarte mari, tumulul 2, pentru înălțarea căruia s-a folosit pămînt din jur, are forma circulară, diametrul maxim de 29—30 m, iar înălțimea de 3 m față de suprafața actuală a solului (fig. 1). Inițial, tumulul va fi avut o înălțime mai mare, ea a fost însă redusă în decursul timpului fie prin acțiunea de eroziune a solului, determinată de apele pluviale sau a celor rezultate din topirea zăpezilor, fie de lucrările agricole. Recent, vîrful tumulului, nivelat, fusese transformat într-o platformă pentru amplasarea unor construcții sezoniere.

Ridicat direct pe pietrișul care fusese cîndva albia Putnei, tumulul are o structură destul de simplă, indicînd următoarea succesiune stratigrafică : solul vegetal actual, a cărui grosime nu depășește 0,20 m, suprapune un strat de pămînt brun-castaniu, amestecat pe alocuri cu pietriș ; urmează apoi pietrișul antic prins într-o calotă calcaroasă, altădată albia rîului Putna.

În interiorul tumulului, pe lîngă unele vestigii arheologice apărute sporadic, au fost descoperite 15 morminte.

Mormîntul nr. 1 reprezintă o înmormîntare recentă.

Mormîntul nr. 2, într-o stare de conservare precară, este marcat doar prin cîteva oase umane, descoperite la adîncimea de 1 m de la suprafața actuală a solului. În zona mormîntului, dar la o adîncime puțin mai mare, a apărut zgură și o lentilă de bronz.

Mormîntul nr. 3, identificat la adîncimea de 1,90 m, mai păstra numai cîteva oase din scheletul defunctului. În mormînt se aflau 3 pietre mari de rîu și oase de caprine.

[1] Pentru rezultatele cercetărilor din T1 de la Bolotești vezi C. Buzdugan, V. Bobi și A. Paragină. Cercetări arheologice, 8, 1986, p. 27—34.

S C I V A, tomul 38, nr. 3, București, iulie—septembrie 1987, p. 224—232

https://biblioteca-digitala.ro

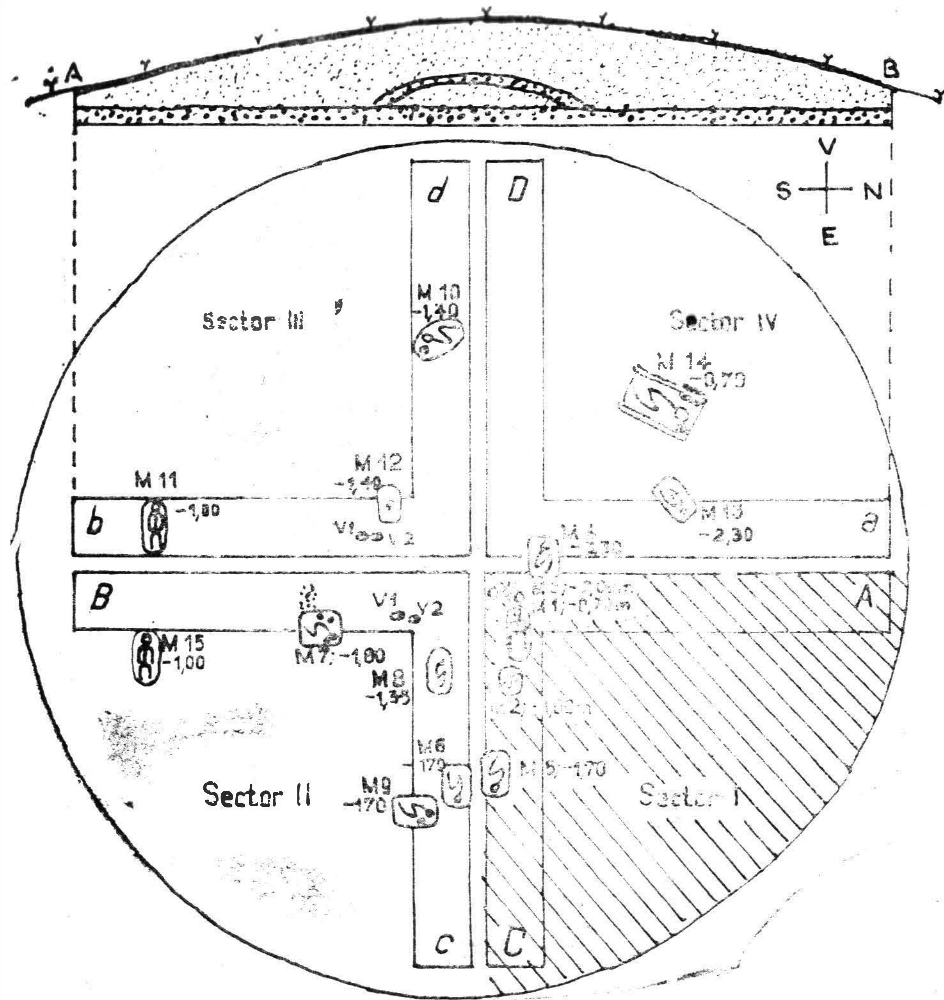
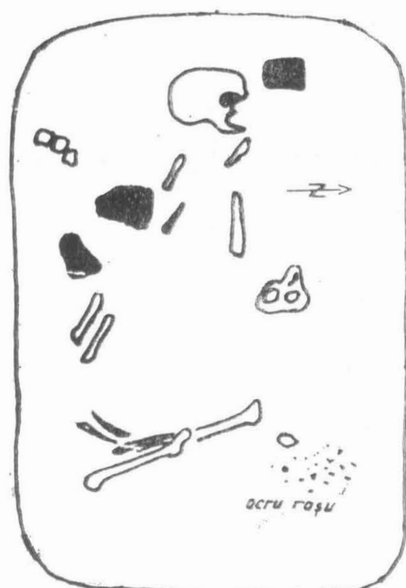
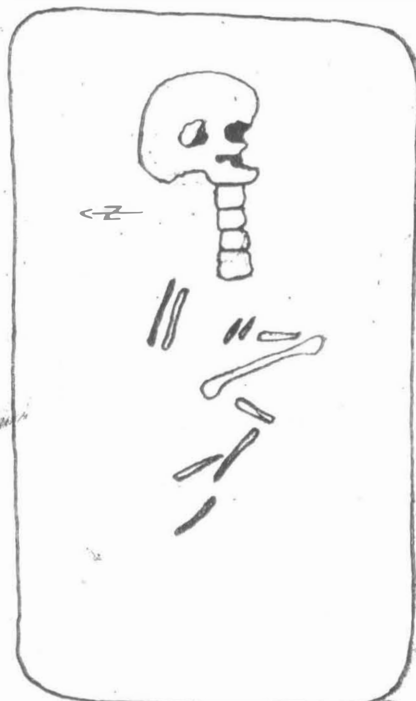
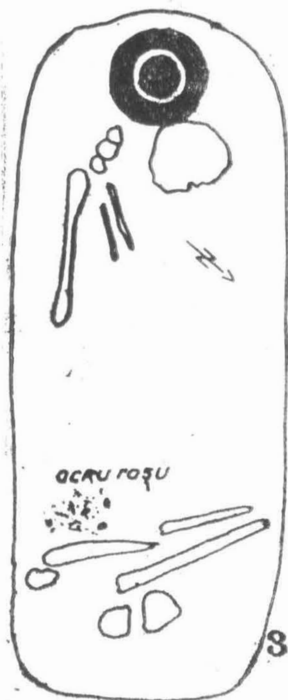

Fig. 1. Planul şi profilul tumulului 2.

https://biblioteca-digitala.ro

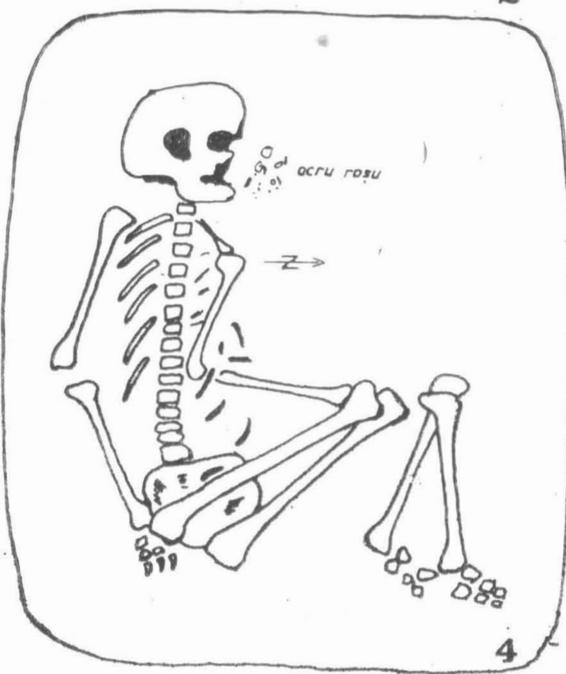

Fig. 2. Planurile unor morminte descoperite în tumul: 1, M_7; 2, M_{13}; M_{10}; 4, M_{14}.

https://biblioteca-digitala.ro

Mormîntul nr. 4, apărut la adîncimea de 3 m, conţinea scheletul unui adult în poziţie chircită moderată pe partea stîngă, orientat vest-est, depus într-o groapă de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite. Lîngă oasele faciale, în partea de nord, erau bulgări de ocru roşu (fig. 2/4).

Mormîntul nr. 5, descoperit la adîncimea de 1,70 m, prezintă, într-o stare de conservare precară, resturi ale unui schelet, într-o groapă de formă ovală. Din schelet se păstrau mai bine doar oasele membrelor inferioare, după a căror poziţie se poate aprecia că defunctul, probabil un copil, fusese aşezat în poziţie chircită. Lîngă oase se află un vas mic, în formă de borcan, lucrat din pastă fină, cu nisip în compoziţie, de culoare cenuşie (fig. 4/1 şi 6/1).

Mormîntul nr. 6, identificat la adîncimea de 1,35 m, prezintă, într-o stare precară de conservare, scheletul unui copil în poziţie chircită pe stînga, cu capul la sud-sud-vest, depus într-o groapă de formă oarecum ovală.

Mormîntul nr. 7, apărut la adîncimea de 1,50 m, prezintă, într-o stare de conservare foarte precară, resturile unui schelet în poziţie chircită pe partea stîngă, orientat vest-est, depus într-o groapă de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite (fig. 2/1). Lîngă oasele picioarelor se aflau bulgări de ocru roşu, iar în zona craniană un împungător de os. Spre sud, lîngă coloana vetrebrală se găseau resturile unui vas de lut, lucrat din pastă fină, de culoare brună. Vasul are formă bitronconică, cu gîtul înalt, lărgindu-se spre gură. Pe marginea exterioară a buzei se întîlneşte un şir de linii incizate, trasate vertical. Un brîu asemănător ornamentează partea centrală a vasului (fig. 4/4 şi 6/3). În partea de nord a calotei craniene se găsea un alt vas bitronconic, cu gîtul scund, lucrat din pastă grosieră, de culoare gălbuie pe suprafaţa exterioară şi neagră în interior (fig. 4/5 şi 7/4). În preajma mormîntului, în partea de sud a acestuia, erau mai multe fragmente ceramice provenite de la un vas din pastă fină, de culoare brună, spart probabil ritual în timpul ceremoniei funerare.

Mormîntul nr. 8, identificat la adîncimea de 1,35 m, prezintă, într-o stare de conservare proastă, un schelet uman marcat doar prin cîteva oase. Mormîntul probabil că a fost deranjat, deoarece unele oase au fost descoperite la o adîncime mai mică (fig. 3/3). Ca inventar funerar este de menţionat o ceaşcă lucrată din pastă fină, de culoare brun-cenuşie, cu două torţi supraînălţate. Una dintre ele are pe partea exterioară trei linii transversale în relief. Pe gît ceaşca este prevăzută cu două linii orizontale, uşor reliefate (fig. 4/3 şi 7/3).

Mormîntul nr. 9, descoperit la adîncimea de 1,70 m, păstra, într-o stare relativ bună, scheletul unui adult aşezat în poziţie chircită pe stînga, cu capul la nord-nord-est şi picioarele la sud-sud-vest. Groapa sepulcrală, de formă rectangulară, perfora pietrişul antic pe o grosime de 0,20 m (fig. 3/1). În partea de nord-est a calotei craniene se afla un vas bitronconic, cu gîtul scund şi buza uşor evazată, lucrat din pastă fină, de culoare gălbuie. Pe diametrul maxim este prevăzut cu două torţi tubulare perforate orizontal. Pe gît vasul este ornamentat cu o bandă de două linii orizontale incizate oblic. Aceleaşi incizii fine cad, de sub brîul orizontal pînă pe centrul torţilor, în formă de triunghiuri isoscele cu vîrful în jos (fig. 4/2 şi 6/2). În dreptul oaselor bazinului, spre est, era o cană de lut. Lucrată din pastă fină, de culoare cărămizie, ea are corpul bitronconic şi buza, puternic profilată, evazată. Gîtul, uşor adîncit în raport cu umărul şi buza, este scund. Cana are o toartă uşor supraînălţată, prevăzută, aproape

https://biblioteca-digitala.ro

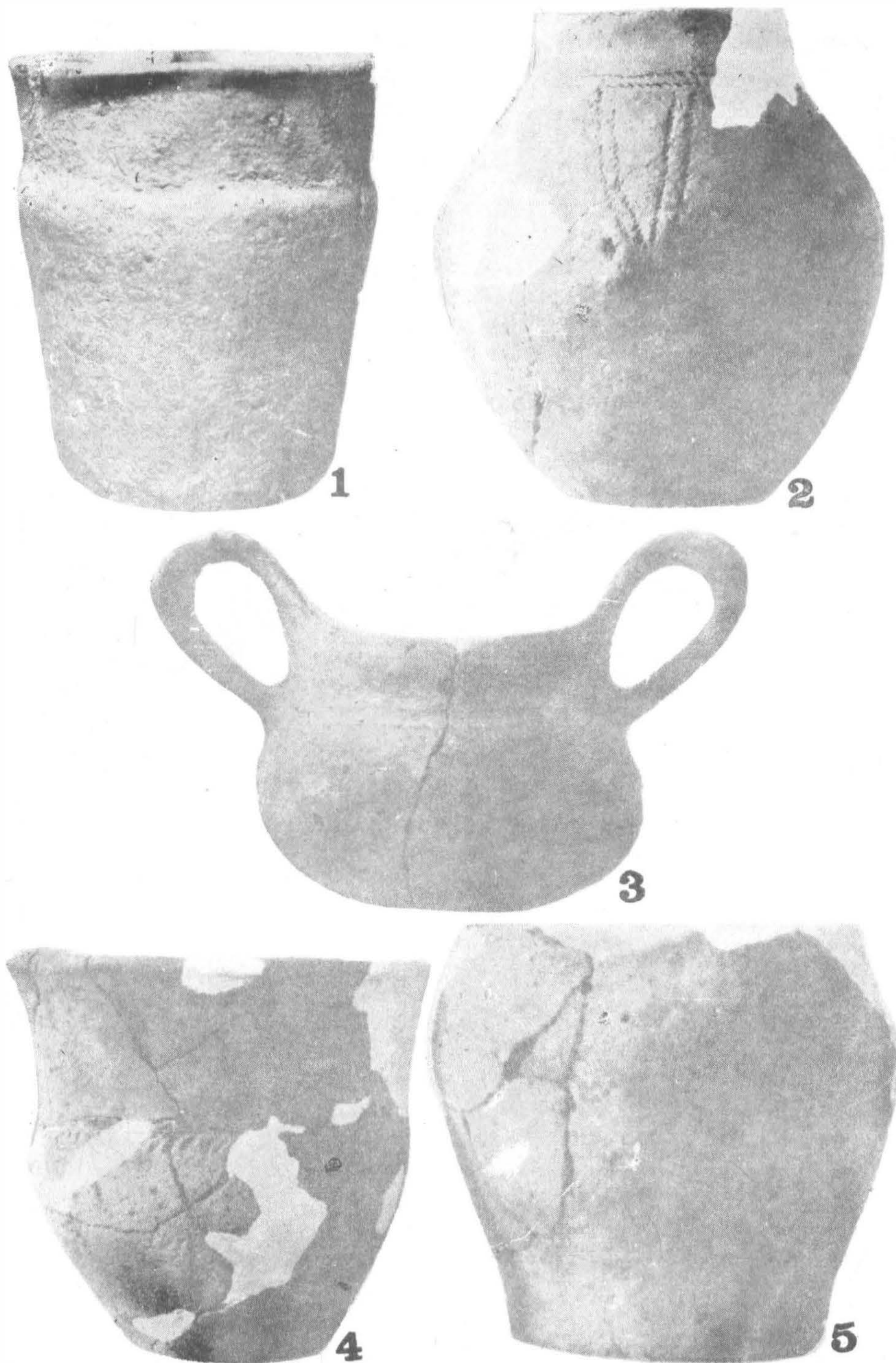

Fig. 4. Ceramică descoperită în morminte: 1, M_5; 2, M_9; 3, M_8; 4–5, M_7.

https://biblioteca-digitala.ro

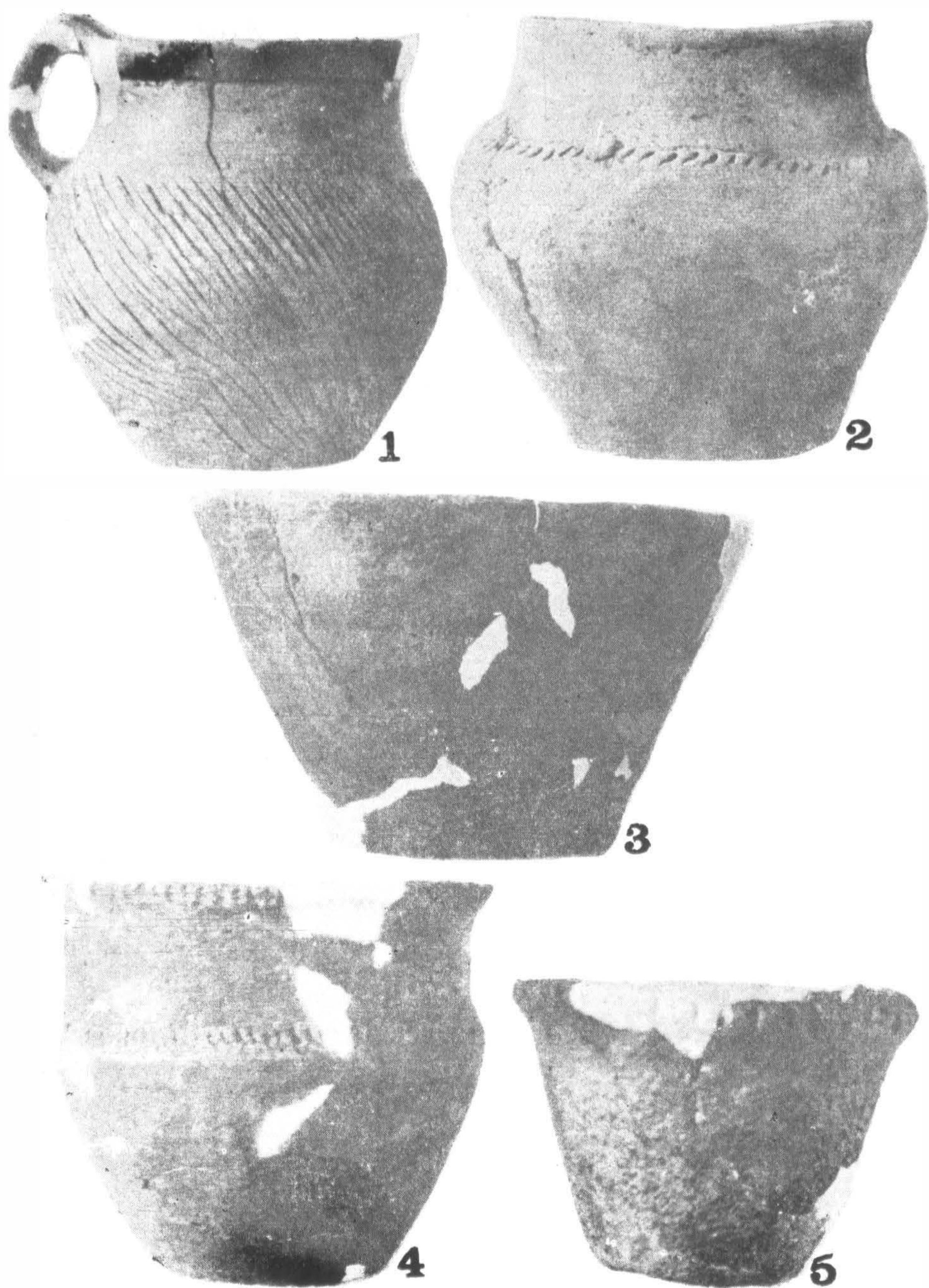

Fig. 5. Ceramică descoperită în morminte: 1. M_9; 2. M_{10}; 3. M_{11}; 4—5. M_{12}.

https://biblioteca-digitala.ro

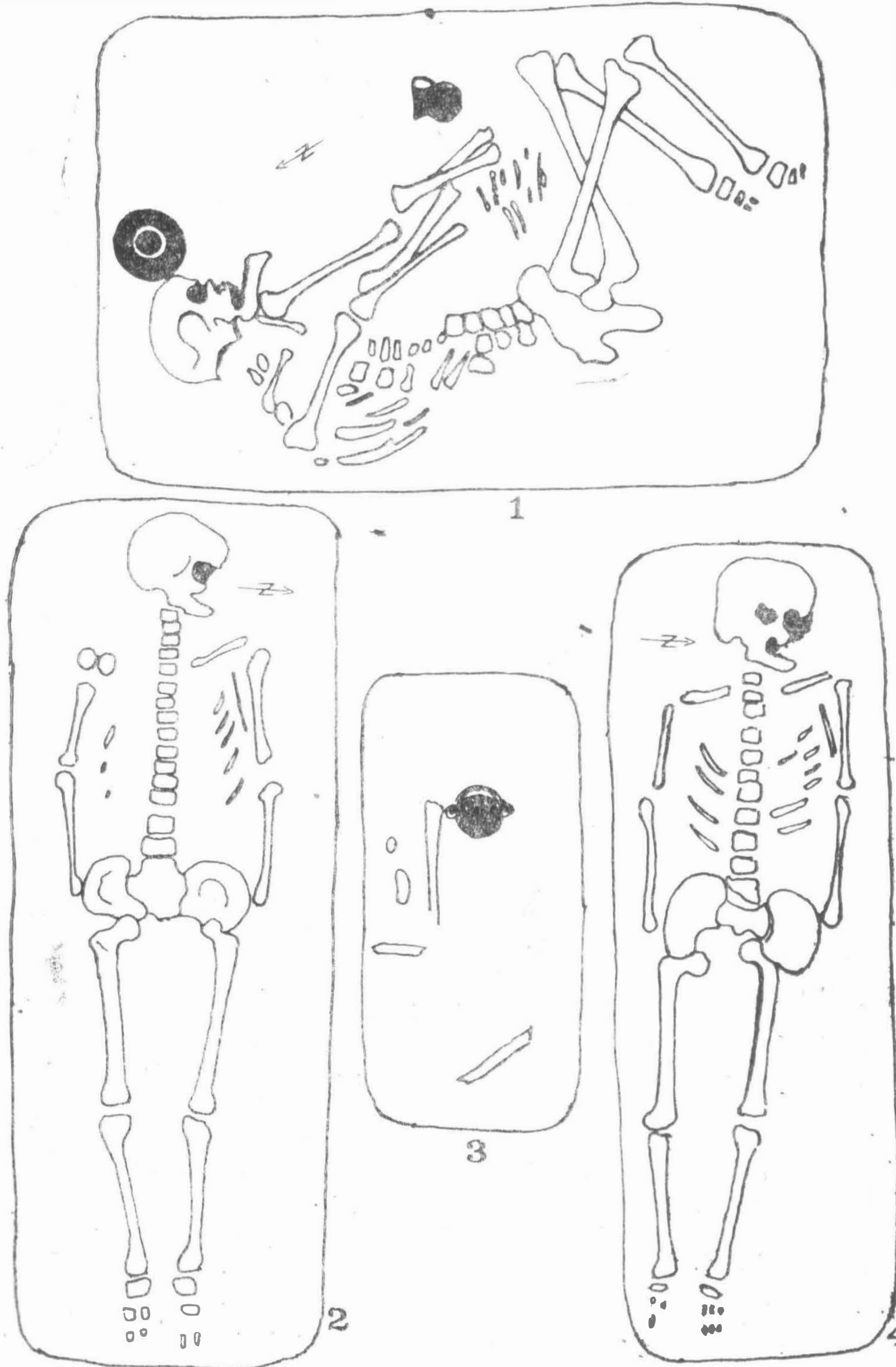

Fig. 3. Planurile unor morminte descoperite în tumul: 1, M_9; 2, M_{11}; 3, M_8; 4, M_{15}

https://biblioteca-digitala.ro

de prinderea ei de buză, cu un cioc mic. Pe suprafaţa exterioară se întîlneşte un ornament constînd din striuri oblice paralele, executate cu măturica (fig. 5/1 şi 7/1). În preajma mormîntului, spre sud, a fost descoperit un complex ceramic provenind de la un vas lucrat din pastă grosieră, de culoare neagră în interior şi gălbuie pe suprafaţa exterioară, spart probabil ritual.

Mormîntul nr. 10, surprins la adîncimea de 1,40 m, este reprezentat de un schelet în poziţie chircită, aşezat pe partea stîngă, cu capul la sud-sud-est şi picioarele la nord-nord-est. Scheletul, prost conservat, păstra doar o parte din cutia craniană, cîteva vertebre, oasele membrelor superioare şi inferioare (fig. 2/3). Lîngă craniu, în partea de sud, se afla un vas de lut, lucrat din pastă fină, de culoare cenuşiu-gălbuie. Vasul are corpul bitronconic, gîtul cilindric, destul de scund, şi buza, uşor profilată, evazată. La întîlnirea gîtului cu corpul vasului se remarcă o bordură bine reliefată, ornamentată cu un brîu de incizii oblice întrerupt de ,,pastile" dispuse simetric (fig. 5/2 şi 6/4).

Mormîntul nr. 11, apărut la adîncimea de 1 m, prezintă, într-o stare bună de conservare, scheletul unui adult în poziţie întinsă pe spate, cu mîinile aduse pe lîngă corp, orientat vest-est, depus într-o groapă rectangulară, cu colţurile rotunjite (fig. 3/2).

Mormîntul nr. 12, surprins la adîncimea de 3,20 m, este marcat doar prin cîteva oase dintr-un schelet, probabil de copil, aşezat într-o groapă de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite. Aproape de colţul de nord-est al gropii sepulcrale s-au găsit două vase de lut. Primul vas, de dimensiuni mai mari, lucrat din pastă fină, de culoare cenuşiu-gălbuie are corpul în formă de borcan. Buza, bine profilată, este prevăzută pe marginea exterioară cu două şiruri de puncte paralele incizate. Umărul vasului, uşor reliefat, este prevăzut cu un brîu orizontal de incizii oblice (fig. 5/4 şi 7/2). Celălalt vas, lucrat din pastă fină, de culoare brun-gălbuie, are forma unui castron tronconic, cu buza evazată bine profilată. Pe suprafaţa exterioară a buzei se află un şir orizontal de mici alveole oblice (fig. 5/5 şi 7/6).

Mormîntul nr. 13, descoperit la adîncimea de 2,30 m, prezintă resturi dintr-un schelet în poziţie chircită pe partea stîngă aşezat cu capul la est şi picioarele la vest, într-o groapă de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite. Din schelet se mai păstrau doar craniul, unele vertebre şi cîteva oase de la membrele superioare (fig. 2/2).

Mormîntul nr. 14, identificat la adîncimea de 0,70 m, se înscrie în rîndul înmormîntărilor cu cistă. Groapa sepulcrală, de formă rectangulară, avea pereţii longitudinali căptuşiţi cu lespezi mari de piatră, aşezate pe cant. Două lespezi, una din marnă albă şi alta din gresie, acopereau mormîntul. Sub cele două lespezi care alcătuiau acoperişul cutiei de piatră se afla un schelet în poziţie chircită pe partea stîngă, cu capul la nord-nord-est şi picioarele la sus-sud-vest, într-o stare bună de conservare. În partea de est a craniului se găsea un castron de lut, lucrat din pastă de culoare gălbuie, cu pietricele în compoziţie. El are forma tronconică, cu deschiderea largă (fig. 5/3 şi 7/5).

Mormîntul nr. 15 este marcat printr-un schelet în poziţie întinsă pe spate, cu mîinile aduse pe lîngă corp, orientat vest-est, depus într-o groapă de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite (fig. 3/4).

https://biblioteca-digitala.ro

Din dispunerea în plan a mormintelor nu reiese că înmormîntările s-ar fi făcut într-o ordine anumită, după cum este greu de precizat care dintre ele reprezintă mormîntul principal. Se observă însă că mormintele sînt grupate mai ales în jumătatea de est a tumulului. În cealaltă jumătate s-au descoperit doar două morminte (M10) și M14). Înmormîntările sînt individuale, iar mormintele simple, în afară de M 14, în cutie de piatră. Subliniem descoperirea în groapa mormîntului 3 a trei pietre de rîu, care vor fi avut o anumită semnificație, și oase de caprine, probabil de la ofranda de carne. Totodată, menționăm prezența zgurei și a lentilei de bronz în M 2, a unor bulgări de ocru roșu în M 4, M7 și M10.

Gropile sepulcrale, de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, iar uneori chiar ovală, au adîncimi diferite, cuprinse între 0,70—3,20 m. La unele morminte acestea perforau stratul de pietriș antic. Adîncimile diferite la care au fost săpate gropile atestă că înmormîntările erau succesive. Înhumații, ale căror resturi osoase se aflau într-o stare de conservare precară, erau depuși în poziție chircită, mai ales pe partea stîngă (M4, M5, M6, M7, M9, M10, M13, M14) și mai rar în decubit dorsal (M11, M15). Orientarea mormintelor este variabilă. Unele sînt orientate vest-

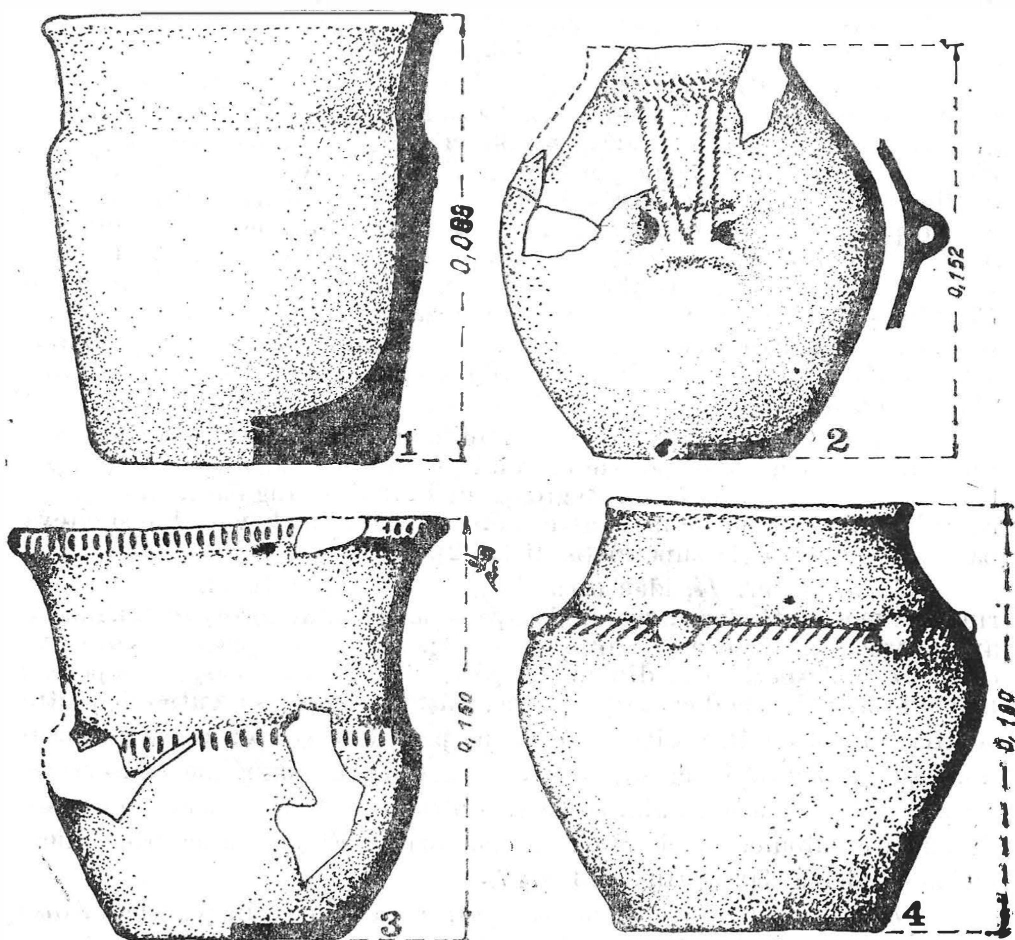

Fig. 6. Ceramică descoperită în morminte: 1, M_5; 2, M_9; 3, M_7; 4, M_{10}.

https://biblioteca-digitala.ro

est (M4, M7, M11, M15) sau nord-nord-est — sud-sud-vest (M9, M14). Altele au orientarea sud-sud-vest — nord-nord-est (M6, M10) și mai rar est-vest (M13).

Inventarul funerar este sărăcăcios și lipsit de varietate. Cu excepția mormîntului 7, în care s-a descoperit și un împungător de os, el cuprinde exclusiv ceramică [2].

Așa cum reiese din sintetizarea principalelor date, cele 14 morminte, reprezentînd tot atîtea înmormîntări în mantaua tumulului cercetat, indică același rit funerar, cel al înhumației. Însă, după ritualul de înmormîntare ele pot fi împărțite în două grupe : cu schelete chircite și cu schelete întinse pe spate. Ambele grupe sînt comune aceluiași mare complex cultural. În general, mormintele plane, dar mai ales cele tumulare, cu sau fără ocru, cu schelete chircite ori în decubit dorsal, orientate în mod diferit, caracterizează complexul cultural răspîndit în perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, cunoscut în Moldova prin descoperirile

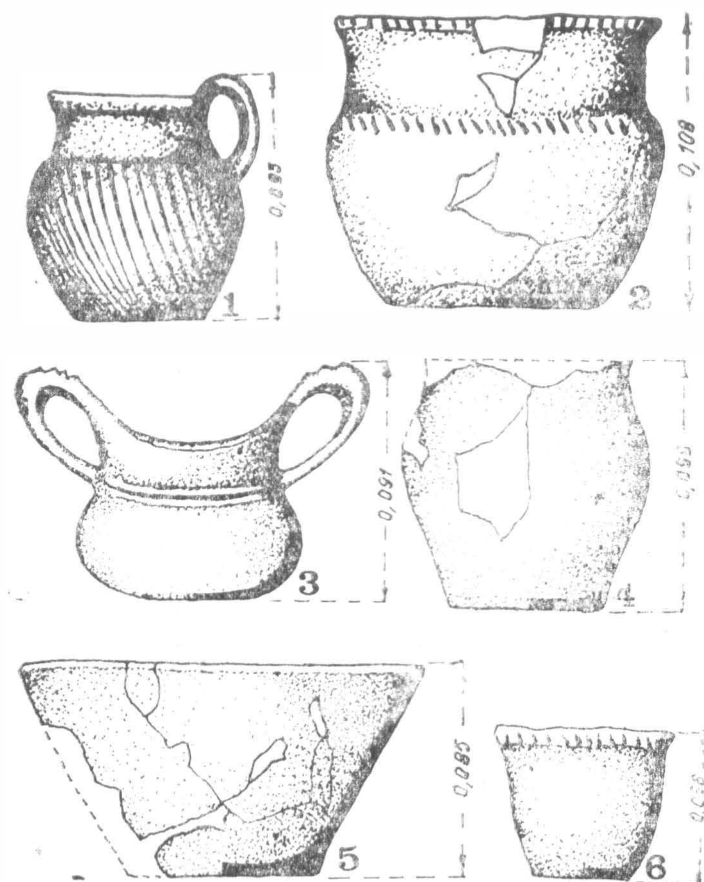

Fig. 7. Ceramică descoperită în morminte : 1, M_9 ; 2, 6, M_{12} ; 3, M_8 ; 4, M_7 ; 5, M_{14}.

[2] Materialul ceramic, restaurat de Ion Cernat, se află la Muzeul de istorie Focșani.

https://biblioteca-digitala.ro

de la Bogonos[3], Corlăteni[4], Glăvăneşti[5], Stoicani[6], Giurcani[7] etc. În schimb, inventarul ceramic al mormintelor de la Boloteşti prezintă trăsături formal-tipologice şi motive decorative specifice perioadei timpurii a epocii bronzului. Astfel, vasele în formă de borcan (M7, M12) sau de amforă (M9, M10), ca şi cele tronconice (M12, M14) îşi găsesc analogii în descoperirile de la Broşteni[8], Holboca[9], Aldeşti[10], Vînători[11], Valea Lupului[12], Tîrpeşti[13] şi Galaţi[14], atribuite diferitelor culturi din perioada bronzului timpuriu[15]. Dar, ceaşca cu două torţi supraînălţate, prevăzute cu şa albiată, din M8, se raportează la formele caracteristice fazei Ic2 a culturii Monteoru. De aceea considerăm îndreptăţită încadrarea mormintelor din T2 de la Boloteşti în limitele bronzului timpuriu, excepţie făcînd doar M8, care aparţine perioadei mijlocii a acestei epoci.

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES EFFECTUÉES DANS LE TUMULUS 2 DE BOLOTEŞTI, DÉP. DE VRANCEA

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques effectuées en 1984—1985 dans l'un des tumulus (T2) connus sous le nom de „Movilele Vrancea" (Monticules de Vrancea) ont mené à la découverte de 14 tombes d'inhumation, dont quelquesunes à ocre (T4, T7, et T10).

Découvertes à une profondeur variable (0,70—3,20 m) et orientation diverses, la majorité des tombes contenait des squelettes recroquevillés (T4—T7, T9—T10, T13—T14), seulement deux squelettes étant étandus sur le dos (T11, T15).

L'inventaire funéraire, assez pauvre, consiste exclusivement de céramique, dans la tombe 8 seule on a trouvé un poinçon en os.

D'après les manifestations du rituel et de l'inventaire funéraire, les tombes découvertes dans le tumulus 2 de Boloteşti peuvent être attribuées au Bronze ancien, à l'exception de T8 qui appartient à l'étappe moyenne de cette epoque.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Le plan et le profil du tumulus 2.
Fig. 2. Plans de tombes découvertes dans le tumulus: 1, T_7; 2, T_{13}; 3, T_{10}; 4, T_{14}.
Fig. 3. Plans de tombe découvertes dans le tumulus: 1, T_9; 2, T_{11}, 3; T_8; 4, T_{15}.
Fig. 4. Céarmique découverte dans les tombes: 1, T_5. 2, T_9; 3, T_8; 4—5, T_7.
Fig. 5. Céramique découverte dans les tombes: 1, T_9; 2, T_{10}; 3, T_{14}; 4—5, T_{12}.
Fig. 6. Céramique découverte dans les tombes: 1, T_5; 2, T_9; 3, T_7: 4, T_{10}.
Fig. 7. Céramique découverte dans les tombes: 1, T_9; 2. 6, T_{12}; 3, T_8; 4, T_7; 5, T_{14}.

[3] M. Petrescu-Dîmboviţa, SCIV, 1, 1950, 2. p. 110—125.
[4] I. Nestor şi colab., SCIV, 1, 1950, 1, p. 31, 32; E. Comşa, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 85—92.
[5] I. Nestor şi colab., *op. cit.*, p. 28, 29; idem, SCIV, 2, 1951, 1, p. 64—66; E. Comşa, SCIVA, 36, 1985, 4, p. 338—344.
[6] M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 1, 1953, p. 116—132.
[7] C. Buzdugan, Cercetări arheologice, 4, 1981, p. 7—16.
[8] M. Petrescu-Dîmboviţa, SCIV, 1, 1950, 2, p. 112, fig. 1/c.
[9] E. Comşa, Thraco-Dacica, 6, 1985, 1—2, fig. 9/2 şi 9/4.
[10] P. Roman, SCIVA, 37, 1986, 1, p. 49 şi fig. 4/4.
[11] M. Brudiu, SCIVA, 36, 1985, 3, p. 237, fig. 3/3.
[12] M. Dinu, Preistoria Alpina, 10, 1974, fig. 3/2.
[13] M. Dinu, *op. cit.*, fig. 12/B.
[14] M. Brudiu, *op. cit.*, fig. 7/6.
[15] Cf. P. Roman, *op. cit.*, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNSEMNĂRI ARHEOLOGICE

Asupra tezaurului de la Rogozen (Bulgaria)

de PETRE ALEXANDRESCU

Dacă în tot cursul veacului al XIX-lea lumea științifică fusese uimită de șirul de tezaure pe care arheologii ruși le scoateau din mormintele scitice, secolul nostru se distinge prin extraordinarele descoperiri efectuate în cuprinsul ariei civilizației trace [1]. Începînd cu mormintele necropolei princiare de la Duvanli din anii '20 pînă în zilele noastre, cadența descoperirilor de tezaure tracice a continuat, îndesindu-se. Începînd din anii '50 a ieșit la iveală unul după altul, atît din pămînt românesc cît și bulgăresc, o serie impresionantă de obiecte din metale prețioase, în special vase, armuri de paradă, podoabe de harnașament, bijuterii. Albumul *Trakijskoto Izkustvo*, publicat în 1973 de I. Venedikov și T. Gerasimov, a ilustrat descoperirile efectuate pînă la acea dată, dar el a fost repede depășit de noi descoperiri, ca cele de la Peretu, Băiceni, Borovo. Iată că acum am asistat la scoaterea la lumină a celui mai bogat tezaur de vase de argint aurit, în localitatea Rogozen, jud. Vrața **(fig. 2/1)**. Descoperitorul ei este Bogdan Nikolov, norocosul și harnicul director al Muzeului din Vrața (cel care a cercetat și movila funerară Moghilanskata de la Vrața), împreună cu colaboratorii săi.

Rogozen se află la 45 km nord de Vrața, în Cîmpia Dunării, la egală distanță de fluviu și de Stara Planina, între rîurile Ogorta și Iskăr. Descoperit în două etape, în 1985 și 1986, tezaurul a fost publicat, cu o diligență și stăruință exemplară, în revista „Izkustvo", care i-a dedicat în întregime fascicolul 6/1986. Înfrîngînd așadar atîtea obstacole (obiective și subiective) care apar înaintea publicării unei descoperiri de o asemenea importanță și care au împiedicat ani sau chiar zeci de ani publicarea altor tezaure, nu numai în țara vecină, dar și la noi (cel de la Agighiol a trebuit

[1] Abrevieri mai puțin obișnuite,
BM Conference = Conferința englezo-bulgară asupra tezaurului de la Rogozen, ținută la Londra, British Museum, la 12 martie 1987.
Luschey = Heinz Luschey, *Die Phiale*, Bleicherode, 1938.
Minns = E. H. Minns, *Skythians and Greeks*, Cambridge, 1913.
Moorey, *Deve Hüyük*, = P. R. S. Moorey, *Cemeteries of the First Millenium BC at Deve Hüyük*, B.A.R.Int.Series, 87, Oxford, 1980.
Strong = D. E. Strong, *Greek and Roman Gold and Silver Plates*, Ithaca, New York, 1966.
TAM = *Treasures of Ancient Macedonia*, Archaeological Museum Thessaloniki, 1979—1980.
TTR = *The New Thracian Treasure from Rogozen, Bulgaria*, ed. A. Fol, B. Nikolov, R. F. Hoddinott, Londra, British Museum, 1986.
Viena = *Ausstellung Goldschätze der Thraker*, Viena, 1975.
VG = I. Venedikov și T. Gerasimov, *Trakiiskoto izkustvo*, Sofia, 1973.

S C I V A, tomul 38, nr. 3, București, iulie—septembrie 1987, p. 233—244

https://biblioteca-digitala.ro

să aştepte 40 de ani, iar cel de la Peretu nu a văzut nici astăzi integral lumina tiparului), arheologii bulgari au obţinut un succes pentru care merită stima tuturor.

Fascicolul din „Izkustvo" oferă oamenilor de ştiinţă toate informaţiile unei publicaţii preliminare. Pe lîngă catalogul integral al vaselor tezaurului, cuprinzînd pentru fiecare piesă fişa rezumativă (denumirea, nr. de ordine şi de inventar din muzeul Vraţa, dimensiuni, materialul şi greutatea, o scurtă descriere, precum şi, pentru multe vase, fotografia), fascicolul cuprinde, după o scurtă prezentare a lui Alexander Fol, directorul Institutului de Tracologie, textele semnate de descoperitori, Plamen Ivanov, Bogdan Nikolov şi Spas Maşov.

Acest tezaur a fost expus imediat în cîteva muzee europene, iar între 4 decembrie 1986 şi 29 martie 1987 a fost prezentat, în cadrul unei expoziţii temporare, la Muzeul britanic din Londra. Cu această ocazie s-a tipărit un catalog în limba engleză, editat de către British Museum (*The New Thracian Treasure from Rogozen, Bulgaria*, edit. A. Fol, B. Nikolov şi R. F. Hoddinott, 1986), unde este reprodus catalogul vaselor din fascicolul revistei „Izkustvo", precedat de trei scurte prezentări ale lui Alexander Fol, Bogdan Nikolov şi Ralph Hoddinott. De asemenea a avut loc un colocviu englezo-bulgar în ziua de 17 martie 1987.

Condiţiile de descoperire sînt relativ simple. Vasele au fost găsite în vatra satului Rogozen, unde nu fuseseră anterior semnalate alte resturi hareologice sau morminte. Tezaurul cuprinde următoarele forme de vase :

VASE DE BĂUT

	nr. piese
— Fială (fără *ómphalos*) : cat. 4	1
— Fiale *mesómphaloi* de tip „grec" (Strong fig. 20/a şi p. 68) : cat. 1, 2, 3 (?)	3
— Fiale *mesómphaloi* de tip „achemenid" (Strong p. 82—83, fig. 20/b) : cat. 25—108; distincţia în raport cu forma următoare este uneori nesigură	84
— Boluri adînci de tip „achemenid" (Strong fig. 23, p. 99) : cat. 5—24	20
— Pocal (gobelet) : cat. 165	1
— *Skyphoi* : cat. 164, 165(?)	2

VASE DE TURNAT

— Căni tip „Rogozen" : cat. 109, 114, 115, 117—121, 123—126, 130—157, 159—162	46
— Căni de tip „Phidias" : cat. 116, 127, 128(?), 158	4
— Căni „one piece" : cat. 112(?), 113, 116	3
	Total 165

Tezaurul se compune numai din vase de băut şi de turnat (ἐκπώματα), între care predomină fialele (87 piese) şi bolurile adînci (20 piese), adică 107 piese reprezentînd 64,85% din total. Cănile totalizează 53 piese, adică

https://biblioteca-digitala.ro

32,12 %. Celelalte forme de vase sînt slab reprezentate. Este de remarcat slaba reprezentare a *skyphos*-ului (1,27 %), formă a cărei popularitate scăzuse și în lumea greacă, dar și absența *kantharos*-ului, vasul de băut cel mai des utilizat în acea vreme.

Cîteva observații asupra **cronologiei.** Tezaurul conține piese de vechime diferită. Cea mai veche este — așa cum a remarcat R. Hoddinott, TTR, p. 22, — fiala cat. 2 **(fig. 3/1)**, de proveniență grecească, din categoria Luschey, grupa BK, și care este destul de aproape stilistic (poate chiar din același atelier ?) de fiala greacă descoperită în mormîntul de la Kozani din Macedonia (lîngă Beroia). Aceasta din urmă poartă o frumoasă inscripție votivă a megarienilor către zeița Atena și provine desigur din templul ei de la Megara ; prezența în mormîntul macedonean se explică probabil prin spoliere. Ea a fost datată de descoperitoare (Kallipolitis și Feytmans, AE 1949—9, p. 92 urm. ; TAM, fig. 10, cat. 45 : prima jumătate a sec. V î.e.n.) și de către L. H. Jeffery *(Local-Scripts in Archaic Greece*, Oxford, 1962, p. 135, cat. 2, p. 1—22) la sfîrșitul sec. VI sau în primii ani ai sec. V. Fiala de la Rogozen se apropie stilistic și de cea din mormîntul 52 al necropolei de la Sindos, tot în Macedonia *(Sindos*, Catalogul expoziției, 1985, cat. 374), care se datează prin context în aceeași vreme **(fig. 3/2)**.

Cîteva vase aparțin veacului al V-lea. Astfel fiala cat. 81 **(fig. 2/2)**, tot de proveniență grecească, din categoria Luschey BK, face parte din grupa cu două rînduri de boboci și flori de lotus *fără caliciu*, ca și fiala fragmentară de argint din mormîntul de la Nymphaeum (în sudul Crimeii, Minns, p. 215, fig. 114, **fig. 2/3** ; Luschey BK 8, care observă că florile fără caliciu, „Querriegel", apar și pe monedele milesiene și cipriote). Această grupă se deosebește de cea cu florile de lotus prinse în caliciu, de pe fialele mai sus citate de la Kozani, Sindos și Rogozen, cat. 2, la care putem adăuga cea de la Agighiol, Muzeul Național din București, inv. 1178, asupra căreia ne-am oprit de curînd (Dacia, N.S., 27, 1983, p. 50, nota 19 ; 30, 1986, p. 156). Fiala cat. 81 are petalele mai cărnoase decît pe exemplarul de la Nymphaeum, iar floarea s-a dezagregat pierzîndu-și identitatea ; au mai rămas doar 3 petale mici între 2 petale mari, ca și la Nymphaeum. Nu s-a mai păstrat nucleul de caliciu, ci o panglică hașurată care leagă cele două rînduri de flori între ele. La Nymphaeum chiar și aceasta lipsește. Cum vasul din Crimeea a fost datat de Luschey către mijlocul veacului al V-lea, este posibil ca cel de la Rogozen să fi fost produs aproximativ în aceeași vreme.

Fiala cat. 42 din categoria Luschey GB (subgrupele E și F) face parte din grupa „mit Buckel u. Lotus", considerată de proveniență persană. Asemenea fiale au fost descoperite în cimitirul de la Deva Hüyük din Siria (Moorey, *Deve Hüyük*, p. 35, cat. 63—69), dar paralelele cele mai apropiate au fost identificate de Zofia H. Archibald (B. M. Conference) în cele patru fiale din tezaurul de la Metropolitan Muzeum (D.v.Bothmer, *A Greek and Roman Treasury*, 1984, cat. 20, 21, 26 și 29).

Fiala cat. 97, decorată cu patru perechi de lei-grifoni afrontați în poziție heraldică, provine desigur tot dintr-un atelier persan (vezi aplica de aur de la British Museum, *A Survey of Persian Art*, pl. 115/0).

Majoritatea vaselor din acest tezaur aparțin celei de-a doua jumătăți a sec. IV î.e.n. Un reper cronologic este furnizat de cana de argint aurit descoperită în mormîntul B de la Derveni (Ch. I. Makaronas, Arch Delt, 18, 1963, B'2, p. 194, pl. 227γ ; TAM, cat. 197, pl. 26, **fig. 4/3**).

https://biblioteca-digitala.ro

Mormîntul de la Derveni, excepțional de bogat — cu superbul crater de bronz care este fala muzeului din Salonic—avea un inventar variat, cu multe obiecte de metal prețios, adevărate „objets d'art". Datarea inventarului pune probleme delicate. Cana, care ne interesează aici, a fost datată de către Strong, p. 217, în al treilea sfert al veacului al IV-lea, după triobolul de aur al lui Filip II, aflat în mormînt. Cupa de argint cu picior înalt (ArchDelt, 18, 1963, B', pl. 229 β) are o replică în două vase dintr-un ansamblu de la Amphipolis, păstrat la Metropolitan Museum din New York, datat cu monede de bronz din anii 327—305/4 și publicat de Joan R. Mertens (MetrMusJ, 1976, p. 71, fig. 1.2).

Strong presupune pentru cana de la Derveni o ascendență schemenidă, „forma de bază fiind similară cu aceea a amforei achemenide cu toarte în formă de animal, descoperită la Duvanli". Mai apropiată pare însă cana produsă în atelierele persano-egiptene și decorată cu petale de lotus din tezaurul de la Tell-el-Maskhuta (vechiul Pythom), lîngă Ismailia din Egipt (A. Oliver, *Silver for the Gods*, Toledo Museum, 1977, cat. 8; P. Alexandrescu, Dacia, N.S., 27, 1983, p. 49, nota 14, pentru datele generale ale descoperirii). Vasul **(fig. 4/1)**, datat către sfîrșitul sec. V sau începutul celui următor, a reprezentat un cap de serie, atît ca formă cît și ca decor floral, format din petale de floare de lotus alb, *lotus nelumbo*, element decorativ din arta achemenido-egipteană (cum a remarcat B. B. Shefton la BM Conference). Etape intermediare sînt ilustrate de cana de la Rachmanli-Rozoveț (Filov, *Duvanli*, p. 170, pl. 11/1) și apoi de cea de la Kirklareli, din Tracia turcească **(fig. 4/2)**, datată către mijlocul veacului al IV-lea (M. Pfrommer, Paul Getty Museum Journal, 13, 1985, p. 15, fig. 6); pe cea de-a doua, decorul devine tridimensional, cu vîrfurile petalelor răsucite în jos, element care intervine — tot după observația lui B. B. Shefton — abia în veacul al IV-lea, sub influență grecească. Această cană prezintă un profil mai masiv și are baza fără picior inelar, ca modelul egiptean, în timp ce colanul de la baza gîtului și plasticitatea decorului floral se apropie de vasele macedonene (Shefton semnalează, în afara exemplarului de la Derveni, un fragment inedit de la Nikisiani (Pangaion), păstrat în muzeul din Kavalla).

Cănile macedonene prezintă strînse asemănări cu un grup de căni de la Rogozen, decorate cu petale de lotus alb pe pansă, la care tridimensionalitatea decorului este exploatată din plin. Cele mai apropiate sînt cele cat. 143, 145 **(fig. 4/4)**, 147, cu vîrful petalelor răsucit triunghiular în jos. La celelalte exemplare decorul floral se modifică, semnificația sa inițială pierzîndu-se, începînd cu cănile cat. 148—150, pînă la cele la care vîrful petalelor este transformat în volute (sau palmete?) răsturnate (cat. 144, 151, 152), anunțînd o evoluție care va caracteriza epoca elenistică. Putem presupune un decalaj cronologic între vasele macedonene și exemplarele de la Rogozen, care au putut fi produse fie tot în al treilea sfert al veacului al IV-lea sau poate ceva mai tîrziu.

Formele. Cănile cu decor de lotus alb fac parte din tipul pe care îl denumim „Rogozen". Acesta este morfologic înrudit cu exemplarele macedonene, dar se deosebește de ele prin unele particularități: decorarea părții superioare a toartei cu două antene spiralate și tratarea diferită a piciorului. Tipul „Rogozen" nu este însă atît de standardizat ca vasele produse în atelierele grecești sau macedonene și denotă chiar o oarecare libertate de execuție, rezultată poate și din diversitatea ateliere-

https://biblioteca-digitala.ro

lor și a meșterilor: de la cănile cu gîtul aproape cilindric și slaba profilare a pragului decorat cu colan (car. 157, 159), la acelea cu gîtul mai alungit (cat. 109, 115, 161), cu accentuarea puternică a pragului de la baza gîtului (cat. 110, 125, 132).

Al doilea tip de cană din tezaurul de la Rogozen este scund, cu gîtul puternic și este derivat din forma atică, cunoscută — după exemplarele de ceramică cu firnis negru—sub denumirea de „Phidias" (B. A. Sparkes—L. Talcott, *Black and Plain Pottery*, *Agora 12*, Princeton, 1970, cat. 201—222). Tipul a fost creat la Atena către mijlocul veacului al V-lea. Exemplarele în metal au continuat să fie lucrate și după încetarea producției celor de lut, la sfîrșitul aceluiași secol, in special în ateliere din afara Greciei, pînă în pragul epocii elenistice. Forma a avut o oarecare popularitate în lumea tracă. Unul din exemplarele cele mai vechi, cel din argint din tezaurul de la Bukjovți I (VG cat. 153), datează de la începutul sec. al IV-lea î.e.n. Frumoasa cană de aur din mormîntul 3 de la Vrața, împodobită cu reprezentarea lui Apolo pe carul solar (VG cat. 154—157), aparține celui de-al treilea sfert al secolului. Pe vasele de acest tip de la Rogozen se recunoaște contaminarea cu tipul descris mai înainte. Astfel, în timp ce cănile cat. 116 și 127 au gîtul cilindric, ușor arcuit, iar corpul are umerii mai pronunțați — mai aproape de modelul grecesc —, la cana cat. 158 corpul cîștigă în volum, iar la cana cat. 128 gîtul devine tronconic.

Al treiela tip l-am denumit „one piece", din pricina lipsei de demarcare a gîtului în raport cu pansa (după o terminologie obișnuită pentru ceramica greacă). Corpul elansat este ovoidal cu umerii pierduți, iar toarta este supraînălțată. Caracteristic este vasul cat. 113 (poate și 112, care, din nefericire, este puternic deformat), care nu provine probabil dintr-un atelier trac.

Așa cum remarcam în studiul din Dacia, N.S., 27, 1983, p. 50, dintre vasele de băut, tracii preferau fialele de tip denumit convențional „achemenid" și bolurile adînci de același tip. Ambele forme sînt bine reprezentate în acest tezaur. Distincția dintre ele a fost precizată de Strong, p. 99. Ea este adesea greu de stabilit, așa cum se vede și din varietatea formelor de la Rogozen, dar ea pare totuși reală, iar confuzia constatată la Rogozen trebuie pusă pe seama lipsei de standardizare a atelierelor trace. Știm, de pildă, că atelierele macedonene produceau, în număr mare, bolurile adînci „achemenide" și aproape deloc fialele de tip „achemenid" (denumire tot convențională), care erau „o specialitate tracă". Nu același lucru se poate spune despre fialele de tip „grecesc", cu marginile aduse către interior. Dintre acestea doar una (cat. 3) pare de producție tracă, celelalte două fiind importuri.

Ateliere. Tezaurul de la Rogozen prezintă un interes deosebit pentru posibilitățile de determinare mai riguroasă a caracteristicilor toreuticii nord-trace. Marele număr de piese, ilustrînd formele care se bucurau în lumea tracă de o mai mare popularitate, permite stabilirea înrudirii dintre ele, fie prin asemănarea de factură, fie prin maniera de redare a unor elemente de decorație. El înlesnește și regruparea în cuprinsul aceleiași familii a unor descoperiri mai vechi, efectuate în ținutul din bazinul Dunării.

Trebuie spus din capul locului că cea mai mare parte dintre vasele decorate, fie nefigurativ, fie figurativ, denotă o destul de clară omogenitate morfologică și stilistică, care sugerează existența unui important cen-

https://biblioteca-digitala.ro

tru de producție, sau a mai multor ateliere înrudite, activînd undeva în nord-vestul Bulgariei actuale. În cele ce urmează încercăm să deosebim elementele care definesc cel mai clar această producție, centrînd analiza pe un „eșantion" format din două tipuri de căni, care par a fi cele mai edificatoare : cănile de tip „Rogozen" și cele de tip „Phidias". Acestea prezintă o destul de mare uniformitate în structura decorativă. Partea rezervată cu precădere decorației, caracterizată printr-o mare diversitate de motive, este suprafața pansei, în timp ce umărul și gîtul nu înfățișează decît cîteva formule decorative. Pentru a începe cu cele din urmă, trebuie arătat că motivul aproape general utilizat pentru împodobirea gîtului este colanul de la bază, dublat uneori de un al doilea, plasat la mijlocul gîtului, ambele ridicate pe un „prag" mai mult sau mai puțin pronunțat. Colanul este decorat fie cu *kymation* (ionic, mai rar lesbic), fie cu simple ove, fie — în sfîrșit — cu hașuri oblice. Cît despre umăr, acesta rămîne fie nedecorat, fie ocupat de godroane.

Diferențele apar în decorația pansei. În afara cat. 109 și 111, neornamentate, cănile poartă fie o ornamentică nefigurativă, fie una cu motive vegetale sau antropomorfe. Cele mai multe au o decorație nefigurativă, care ocupă întreaga pansă sau este repartizată pe zone orizontale : proeminențe prelungi antitetice *(Buckel)* (cat. 124—126, 128—142) ; godroane fine și prelungi (cat. 114, 115, 121), repartizate pe două zone (cat. 123) cu dublu contur (114, 115) ; solzi culcați dispuși într-o friză (cat. 133, 139, 141), în două frize (cat. 120) sau în trei frize (cat. 117) ; benzi orizontale în relief decorate cu hașuri oblice fine care despart zonele decorate, atît cele figurative cît și celelalte (cat. 114, 121, 123, 125, 126, 130, 131, 132, 137, 141, 142) sau conturnează proeminențele (cat. 124—142). Cîteva căni sînt decorate cu elemente vegetale. Am descris mai sus tipul „Rogozen", împodobit cu petale (cat. 143—153). Două căni aproape identice (cat. 160, 161), sînt decorate cu motive vegetale (palmete răsturnate), cu elemente zoomorfe și ciocuri de pasăre de pradă (?). O ultimă categorie este aceea cu scene antropomorfe (cat. 154, 155, 157, 159, 162), sau zoomorfe (cat. 156).

În cele două publicații toartele nu sînt decît parțial ilustrate. Din fotografiile reproduse reies cîteva caracteristici. Toartele au formă de panglică lată, îngustată către bază. La cele mai multe, ele nu depășesc înălțimea buzei ; cat. 111, 133, 143, 151, 160 torțile se ridică ușor deasupra, iar la cat. 115, 141 (142 ?), toarta este supraînălțată. La partea superioară, de o parte și de alta a joncțiunii cu buza, se află cîte o antenă înfășurată în volută. Toarta este simplă, nedecorată la cat. 110, 148, 154, fie împodobită cu diverse motive : cel mai simplu este ridicarea muchiilor, ca la cat. 136, 140, 161 ; la unele piese spațiul dintre muchii este decorat fie cu o nervură longitudinală mediană, slab reliefată, ca la cat. 143, fie cu mai multe nervuri longitudinale mai pronunțate, cat. 156, 157, 158 ; la cănile cat. 114 și 159 două „șnururi" hașurate oblic despărțite de nervuri ; la cat. 118 și 160, trei nervuri longitudinale decorate, cea din mijloc cu șir de cerculețe cu punct, cele de pe margine cu șir de liniuțe orizontale. La cat. 144, 145, 151, 152, două șiruri longitudinale de ove incizate dispuse față în față, cu grup de linii verticale incizate. La cat. 155 cele două șiruri de ove sînt în relief, de o parte și de alta a unui „șnur" tot în relief. Partea inferioară a torții, aplicată pe corpul vasului, are de cele mai multe ori forma unei palmete (cat. 111, 115, 118, 119, 121, 122, 125, 126, 129, 136, 141, 143, 144, 145, 147, 151, 152, 154, 156, 157, 160, 161).

https://biblioteca-digitala.ro

La cat. 110, 114, 155, 159 se află o protomă de cap uman. Toarta cat. 146 se deosebește de celelalte : jumătatea ei inferioară și atașa sînt în formă de șarpe cu cap de mistreț.

În tabelul care urmează (**fig. 1**) am distins 4 grupe de căni, după repartizarea ornamenticii :

I. VARIA, cu corpul nedecorat sau cu decor de caneluri, godroane etc., cat. 109—123.

II. BUCKEL, cu pansa decorată cu proeminențe migdalate *(Buckel)* delimitate de „șnur", cat. 124—142.

III. PETALE, cu pansa decorată cu petale, cat. 143—153.

IV. PANOU, cu panou figurativ pe pansă, cat. 154—162.

Unele căni sînt foarte asemănătoare între ele ca factură și ca tratare a suprafeței decorate : **a corpului** : cat. 114 cu 116 ; 117 cu 120 ; 125 cu 126 (și 127 ?) ; 129 cu 130 (și 130 ?) ; 133 cu 139 ; 134 cu 136 ; 137 și 138 ; 132 cu 140 și 141 (și 142 ?) ; 143 cu 145 și 147 ; **a toartei** : 115 cu 141 ; 118 cu 160 ; 132 cu 158 ; 119 cu 143 (și 129 ?). Rezultă tabelul din **fig. 1**.

Semnificativă este situația grupei II, unde, pe lîngă asemănările elementelor de decor ale pansei, se remarcă înrudirea de factură a întregii suprafețe decorate a corpului cănii, sugerînd posibilitatea unor ateliere sau chiar a unui singur atelier comun. Nu atît de clară este situația grupelor I și III, prin varietatea decorației (la I) și prin degenerarea ei (la III). Grupa IV, cu panouri antropomorfe sau zoomorfe, pune probleme de iconografie, pe care ne propunem să le examinăm cu alt prilej.

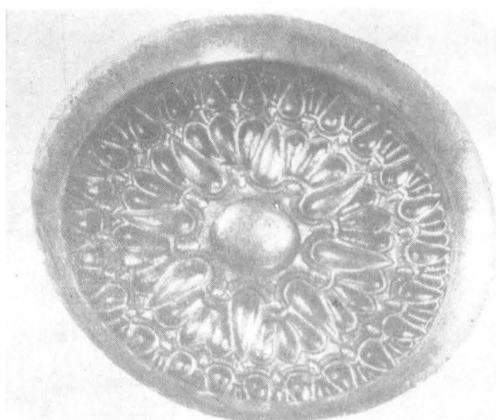
Examinarea rubricii din stînga, aceea a înrudirii de factură a torților, ne dă posibilitatea să cercetăm legătura dintre cele patru grupe de vase între ele. Astfel toarta decorată cu două șiruri longitudinale de „picături" și palmetă plastică la atașă se găsește atît la cana cat. 115 din grupa I (**fig. 5/5**), cît și la cea cat. 141 din grupa II (**fig. 5/6**), cană care — ea însăși — face parte din mica subgrupă 132, 140, 141 și poate 142, înrudite strîns prin decorația corpului. Cana cat. 118 (**fig. 5/1**) are o toartă decorată cu trei listele longitudinale, cele de pe margine cu șir de liniuțe orizontale, iar cel median cu cerculețe în relief ; palmeta de ataș are cîte un cerculeț imprimat pe vîrful frunzelor. Aceeași toartă se regăsește pe cana cat. 160 din grupa IV (**fig. 5/2**). Cana cat. 132 din grupa II (**fig. 5/4**) are toarta decorată cu 4 nervuri longitudinale și cu palmeta de ataș incizată. Ea este similară cu aceea a vasului 158 din grupa IV (**fig. 5/3**). Cana 119 are o toartă împodobită cu nervură mediană aplatizată și palmetă de ataș plastică, decorată cu cerculețe pe vîrful celor 14 frunze. Ea este similară cu toarta cănii cat. 143 și poate cu aceea cat. 129. Din aceste observații reiese înrudirea stilistică dintre toate grupele. Atît vasele decorate cu elemente nefigurative cît și cele cu panou au fost probabil produse de către aceleași ateliere.

Analiza va fi desigur continuată de către colegii bulgari, odată cu publicarea definitivă a tezaurului. Pe noi ne-au interesat aici elementele de omogenitate morfologică și stilistică care se pot desprinde din acest „eșantion" format din cele 54 căni. Extinderea cercetării asupra vaselor de băut nu va face decît să întregească imaginea producției centrului toreutic din NV-ul Traciei. Lăsînd de o parte exemplarele nedecorate (bolurile adînci cat. 5—24 și fialele cat. 25—37, 85, 107), precum și fialele decorate cu godroane și simple motive nefigurative, celelalte oferă posi-

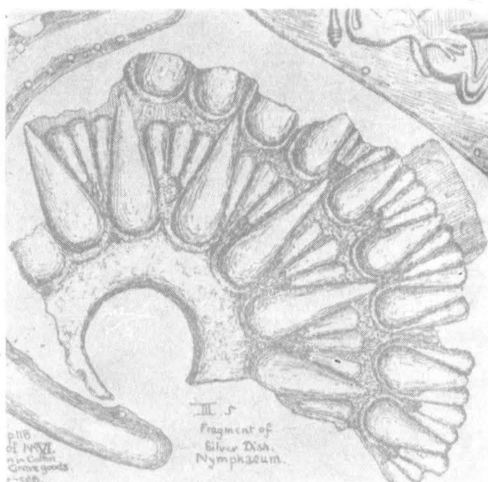
https://biblioteca-digitala.ro

1

2

3

Figura 2.1 Cîteva vase din tezaurul de la Rogozen (după „Izkustvo"); 2 Rogozen, fiala cat. 81 (după TTR); 3 Nymphaeum, fragment de fială (după Minns).

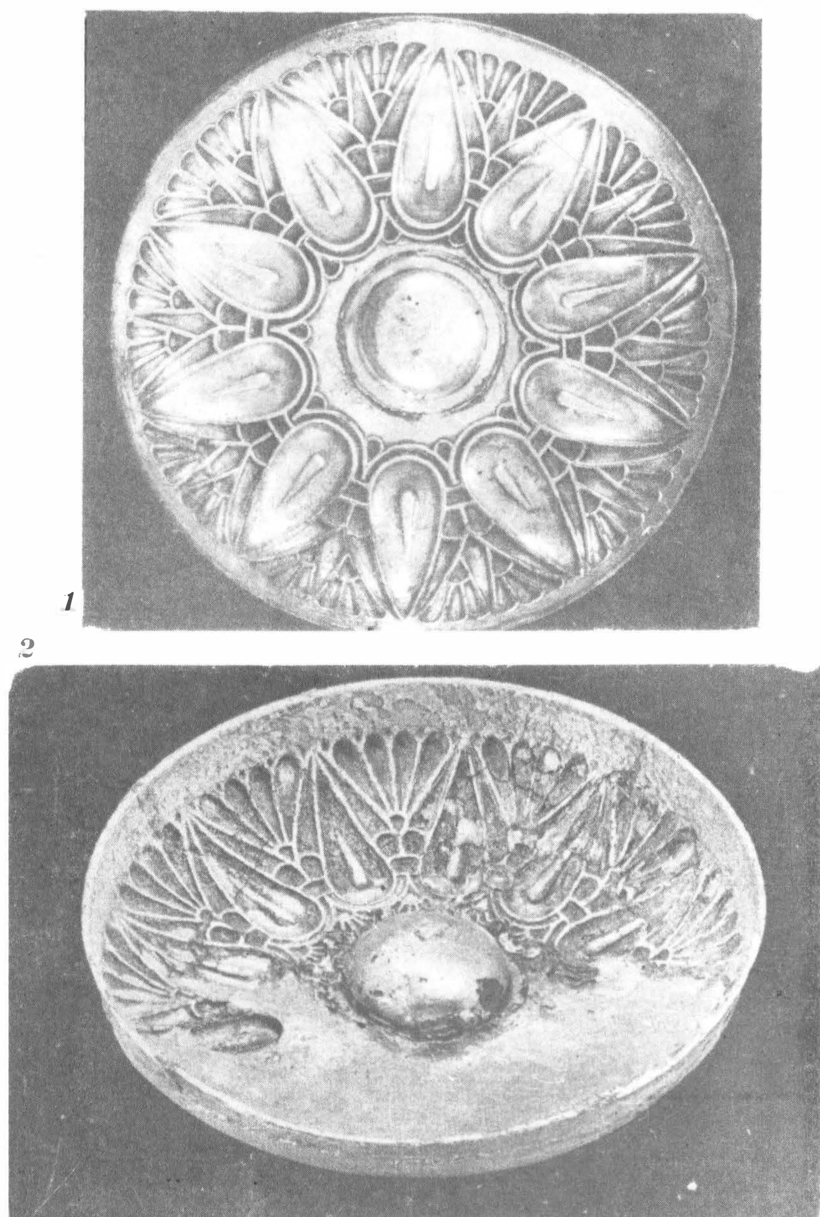

Figura 3.1 Rogozen, fiala cat. 2 (după TTR); 2 Sindos, fiala din mormîntul 52 (Catalogul expoziției Sindos, Muzeul din Salonic 1985).

https://biblioteca-digitala.ro

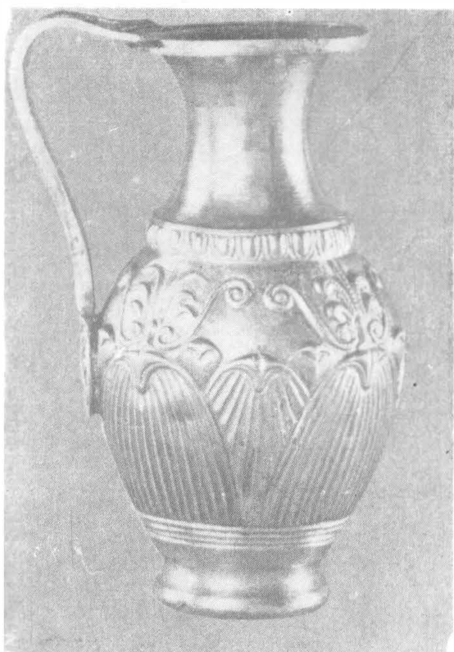

1

2

3

4

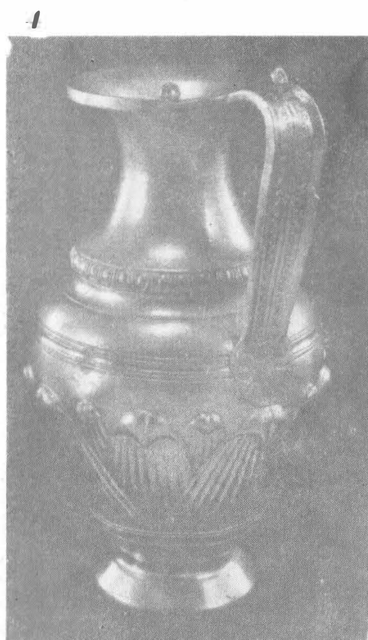
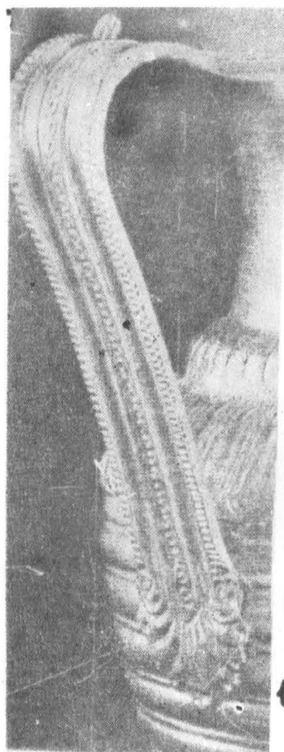
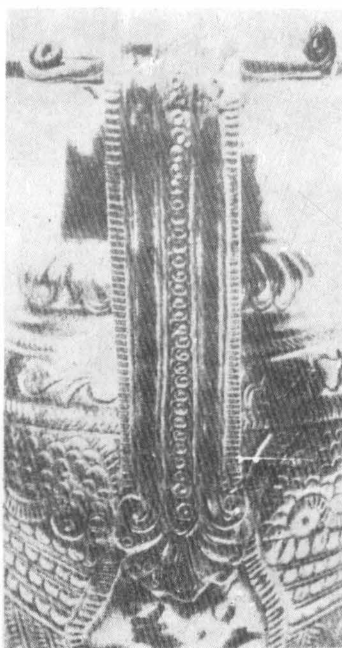

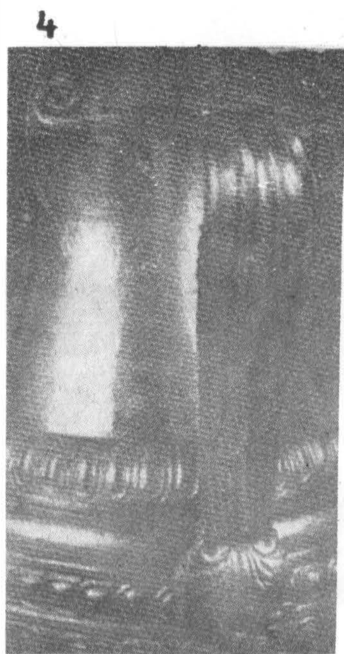
Figura 4.1 Cana de la Tell-el-Maskhuta (după Oliver, *Silver for the Gods*); 2 Cana de la Kirklareli (după Pfrommer); 3 Cana de la Derveni, mormîntul B (după TAM); 4 Rogozén, cana cat. 145 (după TTR).

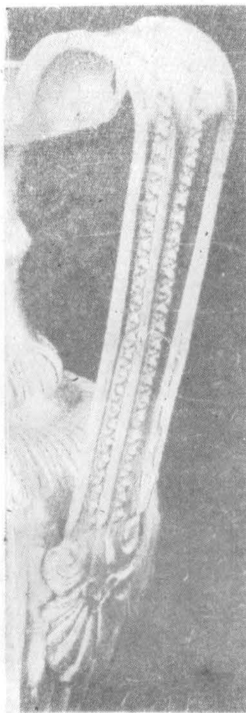
https://biblioteca-digitala.ro

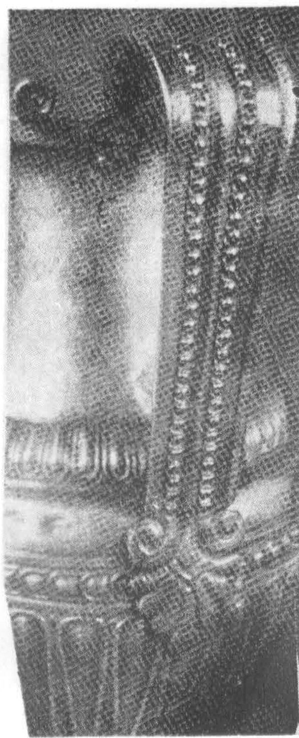
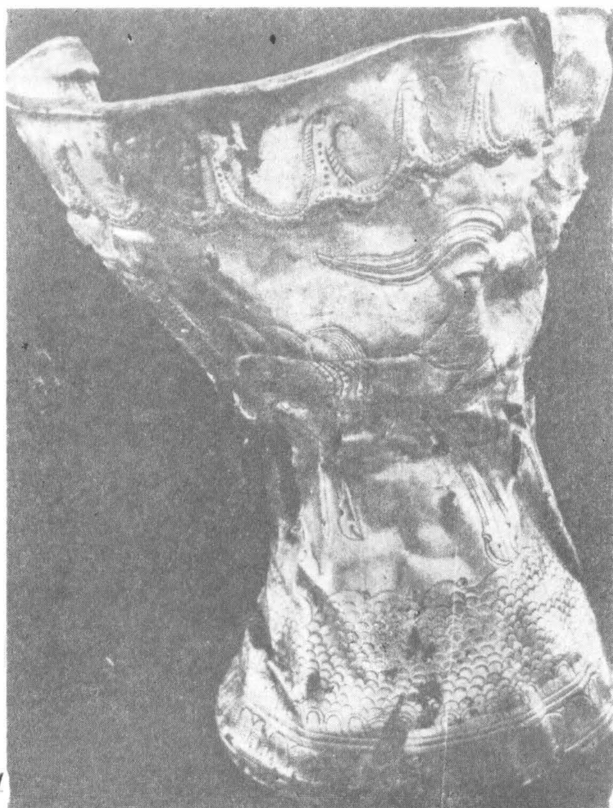

Figura 5. Rogozen. 1 toarta cănii cat. 118 (după TTR); 2 toarta cănii cat. 160 (după „Izkustvo"); 3 toarta cănii cat. 158 (după „Izkustvo"); 4 toarta cănii cat. 132 (după „Izkustvo"); 5 toarta cănii cat. 115 (după TTR); 6 toarta cănii cat. 141 (după „Izkustvo").

https://biblioteca-digitala.ro

2

Figura 6. Rogozen. 1 pocalul cat. 165 (după TTR); 2 desen desfășurat al frizei animaliere, cu o succesiune diferită de cea propusă de noi în Dacia, N.S., 28, 1984, p. 85 urm. (după „Izkustvo").

https://biblioteca-digitala.ro

11

Figura 7. Desene după inscripțiile de pe vasele de la Rogozen (după Mașov).

https://biblioteca-digitala.ro

bilități excepționale de analiză iconografică. Ne propunem să revenim, atît asupra acestora, cît și asupra cănilor decorate cu panouri, în alt articol, atunci cînd vom examina și ipoteza formulată de Ralph Hoddinott, după care pe fiala cat. 100 ar figura protome umane de inspirație celtică.

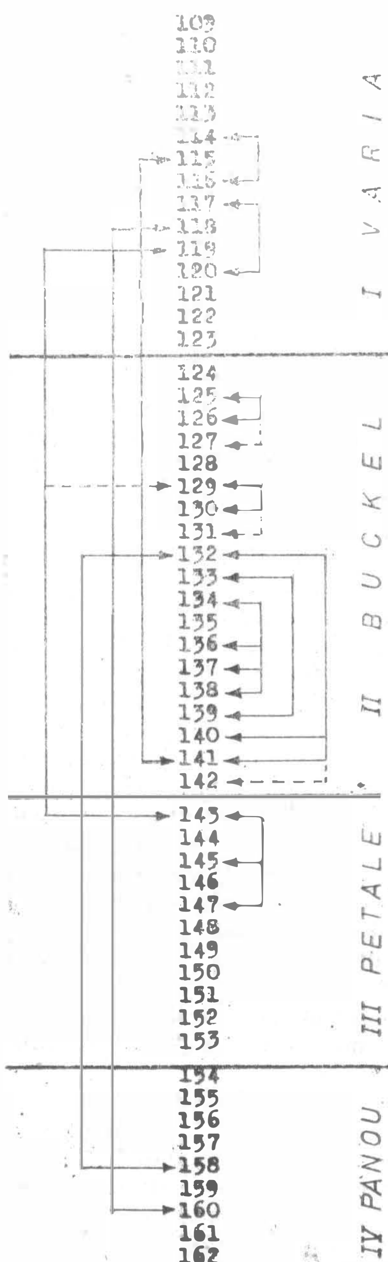

Figura 1

Piesele trădînd activitatea acestui centru se apropie destul de strîns de unele descoperiri mai vechi sau mai noi din aceeași zonă. Ne gîndim în primul rînd la marele tezaur de argint de la Lukovit (localitate aflată la numai cîțiva zeci de kilometri est de Rogozen), la fiala de la Vladinija, la *skyphos*-ul de la Strelča. Toate par a se grupa în cuprinsul unei zone artistice cu centrul pe bazinul rîului Oescus (Iskăr), locuit în acea vreme de către triballi.

În afara fondului principal de vase, pe care le-am examinat mai sus, se pot recunoaște și exemplare care provin din alte zone artistice ale lumii tracice. Este —credem — pentru prima oară că această operație poate fi încercată cu temei, atît pe considerente morfologice și formale, cît și pe baze epigrafice.

Cel mai lesne se deosebește un vas care provine din ținuturile de la nordul Dunării, și anume din atelierele getice. Este vorba de pocalul cat. 165 (**fig. 6**), înrudit cu piesele atribuite atelierului „Agighiol" (vezi Dacia, N.S., 27, 1983, p. 51 urm.; 28, 1984, p. 85 urm., unde am definit și înțelesul termenului de „atelier"). Forma vasului, reprezentările iconografice și stilul îndreptățesc această atribuire. Remarcăm aceeași structură iconografică. Procesiunea zoomorfă ocupă partea principală a frizei. Ea se desfășoară în aceeași ordine ca și pe celelalte piese atribuite atelierului (cu o intervertire pe locul al doilea : cerbii îngemănați înaintea cerbului singur). Pe partea superioară — ghirlanda de coarne de cerb cu capete de păsări (din nefericire, vasul este deteriorat în dreptul cerbilor îngemănați, astfel că nu știm dacă ghirlanda se prinde sau nu de capetele acestora). În partea inferioară — sub șirul de cerculețe legate de tangente, cele 12 șiruri de solzi mici, așezate pe un soclu de ove și de pene stilizate

https://biblioteca-digitala.ro

(similare celor de pe coifurile de la Agighiol, Peretu și Detroit). Pe fund — un medalion în care este înfățișat un mistreț (? sau un grifon degenerat) atacînd un patruped (?). Din punct de vedere stilistic, există deosebiri față de lucrările atribuite atelierului amintit. Începe să se contureze acum o constelație de piese, înrudite cu atelierul Agighiol, din care face parte, pe lîngă vasul de la Rogozen, pocalul nr. 2 de la Agighiol, capul votiv feminin de la Peretu și fragmentul de pocal din col. Severeanu (Vezi Dacia, N.S., 27, 1983, p. 52).

Unele indicii cu privire la proveniență pot fi obținute din examinarea inscripțiilor gravate pe unele dintre vase. Pe 18 exemplare figurează cîteva nume de persoană cu litere grecești, în genitiv. Dintre acestea 12 sînt însoțite de un determinativ. Iată lista acestora din urmă, cu specificarea formei și tipului de vas pe care sînt gravate (fig. 7). În paranteză am adăugat și inscripțiile similare gravate pe vasele descoperite în alte locuri ale lumii trace :

cat. 41, fială de tip „achemenid", Luschey Z : Κότυος ἐξ Σαυθαβας

cat. 42, fială de tip „achemenid", Luschey BK : Κότυος ἐξ 'Αργίσκης
cat. 43, fială de tip „achemenid", Luschey Z : Κότυος ἐξ 'Ηργίσκης
cat. 46, fială de tip „achemenid", Luschey Z : Κότυος ἐξ 'Αργίσκης

cat. 44, fială de tip „achemenid", Luschey Z : Κερσεβλέπτπ(υ) ἐξ'Αργίσκης

cat. 45, fială de tip „achemenid", Luschey Z : Κότυος ἐγ Γηιστων
cat. 47, fială de tip „achemenid", Luschey Z : Κότυος ἐκ Γειστων
(Alexandrovo, fială de tip „achemenid",
Luschey Z : Κότυος ἐγ Γηιστων)

cat. 28, fială de tip „achemenid", nedecorată : Κότυος ἐξ Βεο(υ?)
cat. 29, fială de tip „achemenid", nedecorată : Κότυος ἐγ Βεο(υ?)
cat. 40, fială de tip „achemenid", nedecorată : Κότυος ἐξ Βεο(υ?)
(Agighiol, fială de tip „achemenid", nedecorată : Κότυος ἐτ Βεο(υ?))
(Vrața, 3 fiale de tip „achemenid", nedecorate : Κότυος ἐτ Βεο(υ?))
(Borovo, ryton nr. 1, cu cap de cal : Κότυος ἐξ Βεο(υ?))
(Borovo, ryton nr. 2, cu cap de sfinx : Κότυος ἐ(ξ) Βεο(υ?))
(Borovo, bombylios cu scenă mitologică : Κότυος ἐξ Βεο(υ?))

cat. 30, fială de tip „achemenid", nedecorată : ἐξ "Απρο(υ) Κότυος
cat. 31, fială de tip „achemenid", nedecorată : Κότυος ἐξ"Απρο(υ)

Recunoaștem în aceste texte un nume de persoană la genitiv, urmat (sau precedat, ca la fiala cat. 30) de un alt nume introdus de prepoziția ἐξ, cu formele ἐγ, ἐκ, ἐτ, prin asimilare. Al doilea nume nu poate fi decît un toponim, așa cum crede și editorul textelor, S. Mașov. O inscripție de caracter similar a fost gravată și pe faimosul crater de bronz de la Derveni : 'Αστειούνιος 'Αναξαγοραίοι ἐξ Λαρίσας (Asteiúnios fiul lui Anaxagóras din Larisa). Inscripțiile indică deci numele proprietarului vasului și un toponim reprezentînd locul său de reședință (după modelul : „[vasul este] al lui cutare din localitatea cutare").

Lista de nume nu este bogată : *Kaino(s)* și *Didykaimo(s)* (?), *Kerseblептes*, *Kotys*, *Satakos*. Cît despre toponimie, unele pot fi identificate cu ajutorul lucrării lui D. Dečev, *Die thrakischen Sprachreste*, 1958. Astfel 'Εργίσκη era un χωρίον, o fortăreață sau un loc întărit, la izvoarele rîului Erginos, în Tracia turcească, menționat de Demosthenes și de Eschines. "Απροι, *Apri*, "Απρος, "Απρως, "Απρων, *colonia Aprensis*, era un

https://biblioteca-digitala.ro

oraş din Krainiké, din aceiaşi parte a Traciei. Alte localităţi rămîn să fie identificate în viitor. Printre acestea şi *Beo(s?)*, care figurează pe trei fiale de la Rogozen, dar şi pe cele de la Agighiol, Vraţa, precum şi pe trei vase din tezaurul de la Borovo. Avînd în vedere difuzarea vaselor purtînd acest toponim, el ar putea fi căutat în partea de nord a Traciei. Nu ştim unde se situa nici Γηιστων sau Γειστων, care apare pe două fiale de la Rogozen şi pe una de la Alexandrovo. Elementul —γειστας, —γιστας se regăseşte în toponimul Δριν—γειστας, Δρινγιστας. Necunoscut, în sfîrşit, rămîne şi Σαυθαβας, care apare pe o singură fială.

Revenind la numele de persoane, trebuie să remarcăm că pe vasele tezaurului de la Rogozen numele Kotys, frecvent în onomastica tracă, apare pe 11 vase, însă el este purtat de persoane din reşedinţe diferite şi anume: Σαυθαβς (1 vas), 'Εργίσκη (3 vase), Γηιστων sau Γειστων (2 vase), Βεο(ς?) (3 vase). Desigur nu-l putem descoperi aici pe regele Kotys III, aşa cum crezuse I. Venedikov (Archeologija Sofia, 1972, 2, p. 1 urm.). De asemenea apare un Kersebleptes, rezident în 'Εργίσκη, ca şi unul dintre Kotys. În sfîrşit numele Satokos apare însoţit de un nume greu de descifrat (cat. 118). Numele, desigur aparţineau unor membri ai aristocraţiei tribale, înrudiţi poate cu familiile princiare.

Dintre toponime, cele două care pot fi localizate se situează în partea de SE a Traciei, în apropierea coastei pe care se aflau coloniile greceşti din Hellespont şi de ţinutul în care s-au desfăşurat ostilităţile la care a participat armata condusă de Xenophon, pusă la dispoziţia regelui Seuthes. Sîntem desigur ispitiţi de a lega ţinutul unde au fost produse vasele respective de locul de reşedinţă al proprietarilor vaselor. Ar fi posibil ca unele dintre vasele descoperite la Rogozen să provină din ateliere situate în colţul opus al Traciei. Această idee trebuie formulată totuşi cu prudenţă, de vreme ce proprietarul îşi putea grava numele şi pe un vas produs în cu totul altă parte decît locul său de reşedinţă. Aşa, de pildă, fiala cat. 42 din acest tezaur, de provenienţă persană — mai veche decît restul pieselor (aşa cum am arătat mai sus) — este marcată cu numele lui Kotys din Ergiske.

Există însă o preţioasă dovadă a existenţei unui atelier toreutic, care activa în partea de nord a Traciei. Pe fiala nedecorată cat. 29 figurează inscripţia: Κότυος ἐγ Βεο(υ?)/Δισλοιας ἐποίησε (al lui Kotys din Beo(s), a lucrat-o Disloias). Vasul este rupt la mijlocul inscripţiei, aşa că nu este sigură lectura începutului celui de-al doilea nume de persoană, iar fotografia publicată de S. Maşov în Izkustvo, p. 45, nu este clară. Oricum, este sigur că sîntem în faţa unui text care revelă atît numele proprietarului cu locul său de reşedinţă, cît şi pe acela al meşterului care a produs vasul. Ea elimină, în primul rînd, ipoteza potrivit căreia primul nume ar fi acela al meşterului (propusă de Venedikov şi reluată recent de A. Farkas, MetrMusJ 16, 1982, pl. 44 urm.), devreme ce proprietarul şi meşterul sînt indicaţi clar unul după celălalt. În al doilea rînd această inscripţie, care conţine prima semnătură de artist din arta tracă, leagă activitatea sa de numele unui proprietar care îşi avea reşedinţa în acea localitate, neidentificată încă, de la Beo(s?) şi se poate presupune că meşterul a fabricat vasul în acelaşi ţinut, dacă nu chiar la reşedinţa acestuia. Existenţa unor ateliere itinerante de aurari (dar desigur şi de toreuţi) în apropierea unor curţi princiare sau chiar în sînul acestora a fost recent presupusă de către J. Biel, Germania, 60, 1982, p. 51 urm., pentru un

https://biblioteca-digitala.ro

mormînt princiar celtic din sec. VI î.e.n. de la Eberdingen-Hochdorf (pentru o perioadă mai tîrzie, un asemenea atelier pare a fi funcționat la curtea hanului Kubrat, J. Werner, *Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren*, München, 1984, p. 36). Remarcăm că proprietarul cu numele Kotys din Beo(s?) și-a însemnat cele mai numeroase vase din lista noastră, printre care 6 fiale nedecorate, descoperite la Vrața, Rogozen și Agighiol, precum și o fială Luschey Z (cu decor de godroane) de la Rogozen, încît nu este esclus ca vasele să fi fost lucrările aceluiași meșter cu numele de Disloias. Dacă acesta a fabricat și cele trei vase splendid decorate de la Borovo, rytonurile nr. 1 și 2 și bombylios, aceasta este o ipoteză care poate fi ținută încă în rezervă, pînă la un examen mai atent al pieselor. Stilul diferit al acestora față de cel al vaselor din fondul principal al tezaurului de la Rogozen, cel pe care l-am atribuit unui centru din NV-ul Bulgariei, probabil tribal, ar putea duce la concluzia apartenenței atelierului lui Disloias la ținutul de la răsărit de rîul Iskăr, locuit de către geții sud-dunăreni, atelier diferit de cel pe care l-am denumit convențional „Agighiol”.

Dacă examinăm formele vaselor pe care au fost marcate numele de proprietar constatăm că aproape toate sînt fiale de tip „achemenid”. Una singură este o cană (probabil de tip „one piece”), cat. 112, însemnată cu inscripția Κότυς Ἀπόλλωνος παῖς (Kotys, fiul — sau supusul, inițiatul etc. — lui Apollo), asupra căreia se vor apleca desigur mulți cercetători, pentru textul ei de un interes cu totul excepțional. Printre celelalte descoperiri din Tracia, majoritatea vaselor cu nume de proprietar sînt fiale de tip „achemenid”, cu excepția celor două piese din tezaurul de la Borovo. Așa cum știm din literatura antică, fialele erau, alături de cornurile de animal sau de rytonuri, nu numai vasele obișnuite de băut la banchetele aristocratice, ci reprezentau și obiectele preferate în cadrul ceremoniei schimburilor de daruri ce avea loc cu acea ocazie. În cunoscutul pasaj din Xenophon, *Anabasis* 7, 2, 35—38; 3, 10, 15—33, în care se descrie *Banchetul lui Seuthes* în onoarea grecilor și a lui Xenophon, darurile oferite regelui în cadrul acestei ceremonii (comparată de sociologul francez Marcel Mauss, REG, 34, 1921, p. 388—397, cu instituția *potlači* din etnografia unor populații actuale nord-americane) constau — printre altele — din fiale. Fiala era nu numai un obiect prețios — fabricat din metal nobil — dar și un semn al poziției sociale, simbolizînd modul de viață și idealul aristocratic al celui care îl oferea sau îl primea. Ca un *keimélion*, după o potrivită interpretare dată de Franz Fischer, Germania, 51, 1973, p. 436 urm., ea reprezenta un obiect de tranzacție în cadrul tratativelor diplomatice dintre diferite formațiuni statale, fiind unul din componentele tezaurelor păstrate de temple sau de curțile princiare. Așa se face că acest tip de vas purta de preferință marca de proprietar a stăpînului său, după cum era oferit și în dar.

Prezența în tezaurul de la Rogozen a unor fiale care aparținuseră unor proprietari diferiți a fost poate rezultatul unui asemenea schimb de daruri, mai degrabă decît a unor prăzi de război. Componența tezaurului numai din vase de băut sugerează ideea că avem de-a face cu „un serviciu de banchet”, care aparținuse unui principe din NV-ul Traciei (poate tribal) în a doua jumătate a veacului al IV-lea î.e.n., alcătuit din vase produse pentru el în ateliere proprii, dar și din „cadouri” de ospăț, ca acelea descrise de Xenophon.

https://biblioteca-digitala.ro

À propos du trésor de Rogozen (Bulgarie)

RÉSUMÉ

L'auteur expose quelques réflexions à propos de la récente découverte du grand trésor de vases, faite à Rogozen, au Nord-Ouest de la Bulgarie. Il essaie d'abord de séparer quelques vases, plus anciens et importés d'autres régions artistiques : les phiales cat. 2 (apparentée à celles de Kozani et à celle de Sindos, tombe 54), cat. 81 (apparentée à celle de Nymphée en Crimée), cat. 42 et 97, achéménides. La plupart des autres vases datent de la seconde moitié du IVe s. av.n.è. (selon l'analogie avec la cruche en argent de la tombe B de Derveni) et proviennent d'ateliers thraces. Une grande partie a été produite par un centre situé quelque part sur le bassin de l'Iskăr, en pays triballe. Mais on peut isoler aussi des vases produites dans d'autres régions du monde thrace, comme le gobelet cat. 165 (apparenté à l'atelier gète d',,Agighiol") ou d'autres appartenant à un prince nommé Kotys, et à l'artisan Disloias. La présence dans un même trésor de vases à boire de pièces ayant appartenues à plusieurs propriétaires serait le résultat d'un ,,échange de dons", comme celle qui avait été décrite par Xénophon. *Anab*, 7, 2, 35—38 ; 3, 10, 15—33, et commenté par M. Mauss, REG, 34, 1921, 388—397, ou bien par F. Fischer, Germania, 51, 1973, p. 436.

EXPLICATION DES FIGURES

Figure 1

Figure 2 1 Quelques vases du trésor de Rogozen (d'après ,,Izkustvo") ; 2 Rogozen, la phiale cat. 81 (d'après TTR) ; 3 Nymphaeum, fragment de phiale (d'après Minns)

Figure 3 1 Rogozen, la phiale cat. 2 (d'après TTR) ; 2 Sindos, la phiale de la tombe 52 (d'après la Catalogue de l'exposition Sindos, Musée de Salonique 1985)

Figure 4 1 la cruche de Tell-el-Maskhuta (d'après Oliver, *Silver for the Gods*) ; 2 la cruche de Kirklareli (d'après Pfrommer) ; 3 la cruche de Derveni, tombe B (d'après (TAM) ; 4 Rogozen, la cruche cat. 145 (d'après TTR)

Figure 5 Rogozen, 1 l'anse de la cruche cat. 118 (d'après TTR) ; 2 l'anse de la cruche cat. 160 (d'après ,,Izkustvo") ; 3 l'anse de la cruche cat. 158 (d'après ,,Izkustvo") ; 4 l'anse de la cruche cat. 132 (d'après ,,Izkustvo") ; 5 l'anse de la cruche cat. 115 (d'après TTR) ; 6 l'anse de la cruche cat. 141 (d'après ,,Izkustvo")

Figure 6 Rogozen, 1 le gobelet cat. 165 : (d'après TTR) ; 2 dessin de la frise zoomorphe, avec une succession diférente de celle que nous avons proposée dans Dacia, N.S. 28, 1984, p. 85 suiv (d'après ,,Izkustvo")

Figure 7 Dessins d'après les inscriptions des vases de Rogozen (d'après Mașov)

https://biblioteca-digitala.ro

AMFORE ROMANE DE MARE CAPACITATE. CONSIDERAȚII TIPOLOGICE

de ANDREI OPAIȚ

În cele ce urmează ne propunem să facem unele considerații privind evoluția tipologică a trei tipuri de amforă frecvent întîlnite în epoca romană atît în lumea davelor getice de la est de Carpați [1] cît și în spațiul istro-pontic[2]. Deși nu toate exemplarele analizate provin din contexte arheologice sigure, vom căuta ca pornind de la acele amfore datate cu destulă certitudine, prin analiza modificărilor de formă, să alcătuim o schiță evolutivă tipologică.

Primele două tipuri sînt de mari dimensiuni, executate dintr-o argilă destul de asemănătoare, dar unele particularități în modelarea buzei, gîtului, modul de amplasare a toartelor, precum și forma corpului ne-au determinat să le separăm totuși în două tipuri.

TIPUL I

Pasta este de culoare orange-cărămizie, uneori cu miezul de culoare cenușie, cu particule albe (calcar ?) și bobițe violet (oxid de fier ?).

Cea mai timpurie variantă pare să fie reprezentată de o amforă descoperită la Aegyssus [3] (fig. 1/1 a, b). De asemenea această variantă apare și în davele getice de la Poiana-Tecuci, Brad-Roman și Răcătău-Bacău. Buza este răsfrîntă spre exterior și îngroșată la partea exterioară. Toarta, ovală în secțiune, cade pe mijlocul umărului. Gîtul este cilindric și prezintă la partea superioară o linie incizată în pasta crudă. Corpul este aproape ovoidal, cu diametrul maxim în partea superioară, îngustîndu-se treptat spre baza care se termină cu un piciorus conic. Capacitatea acestei variante oscilează între 60 și 80 l [4]. Această variantă se poate data probabil în primii ani ai erei noastre.

A doua variantă este reprezentată de o amforă care provine din dava de la Răcătău [5] (fig. 1/3 a,b). Buza este rulată spre exterior, toartele

[1] Adresez și pe această cale cele mai alese mulțumiri lui A. Vulpe, M. Nicu, V. Ursache și V. Căpitanu, care mi-au permis să studiez, să desenez și să fotografiez amforele descoperite la Poiana—Tecuci, Brad—Roman și Răcătău—Bacău.

[2] Mulțumesc și pe această cale lui A. Rădulescu, directorul Muzeului de Istorie și Arheologie Constanța, pentru permisiunea de a studia, desena și fotografia amforele aflate în colecția acestui muzeu.

[3] A. Opaiț, *Un depozit de amfore descoperit la Aegyssus*, sub tipar.

[4] Capacitățile tuturor amforelor indicate în text au fost determinate prin calcul matematic.

[5] V. Căpitanu, Carpica, 1, 1976, fig. 36/1.

S C I V A, tomul 38, nr. 3, București, iulie—septembrie 1987, p. 245—258

https://biblioteca-digitala.ro

1 b
1 a
1a – 4a 10
2 b
2 a
3 b
3 a
4 b
4 a
1b – 4b 3

Fig. 1 Aegyssus (1 a,b); Malul Alb—Tecuci (2 a,b); Răcătău—Bacău (3 a,b); Poiana—Tecuci (4 a,b).

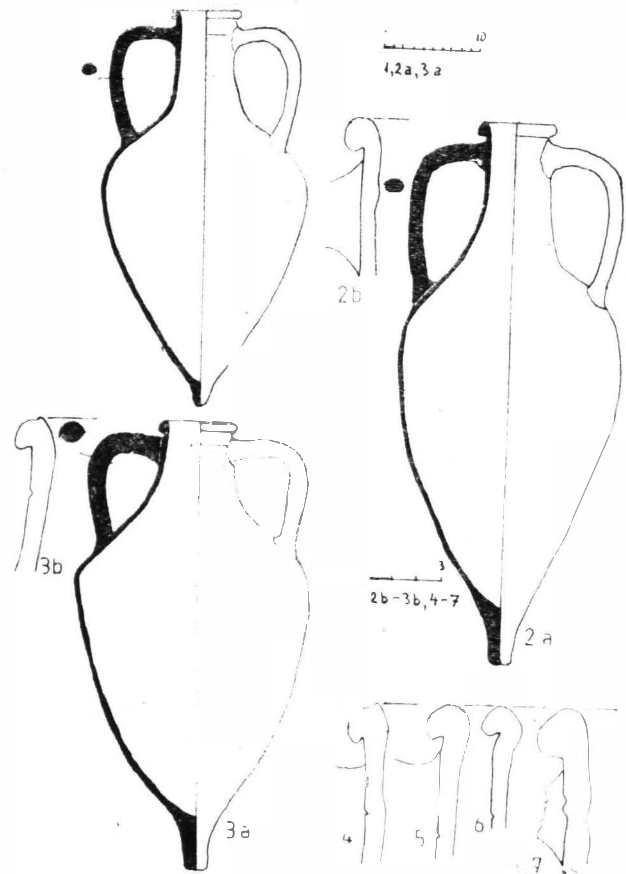

Fig. 2 Troesmis (1); Poiana—Tecuci (2—5); Aegyssus (6); Brad—Roman (7).

https://biblioteca-digitala.ro

masive, gîtul înalt, cilindric are o incizie liniară la partea lui superioară. Capacitatea maximă este de cca 70 l. Neavînd elemente de datare sigură putem doar presupune apartenența ei la sec. I e.n.

Un corp conic, dar cu gîtul înalt, cilindric și cu buza trasă spre exterior prezintă o amforă descoperită la Malul-Alb-Tecuci (fig. 1/2 a, b). Capacitatea maximă este de cca 60 l. Probabil că amfora descoperită la Poiana [6] (fig. 1/4, a, b), cu un corp conic și gîtul înalt, cilindric, cu o capacitate de numai 15,5 l reprezintă o subvariantă a celei de la Malul Alb-Tecuci, fiind deci contemporane ca execuție și reprezentînd un sfert din volumul acelei amfore. Această amforă are bune analogii cu vasul descoperit la Kerci [7], ambele datîndu-se astfel în cursul sec. I e.n.

A patra variantă este reprezentată de amfora descoperită la Troesmis [8] (fig. 2/1), datată în sec. II. Buza este rotunjită, gîtul înalt, cilindric prezintă aceeași linie incizată în pasta crudă în partea superioară, zonă în care se situează și atașele superioare ale toartelor. Corpul conic se termină cu un picior masiv. Capacitatea lui este de 40 l.

Recapitulînd evoluția morfologică a tipului remarcăm în primul rînd buza trasă spre exterior și rulată, gîtul înalt, cilindric, toartele masive, corpul conic terminat cu picior masiv.

TIPUL II

Cel de-al doilea tip, așa cum arătam mai sus, nu diferă prea mult de primul. Cea mai timpurie variantă se pare că o reprezintă amfora descoperită la Poiana-Tecuci (fig. 2/2 a, b), căreia însă nu i se cunoaște contextul descoperirii pentru a putea avea un reper cronologic ferm. Credem că nu greșim prea mult dacă o plasăm către sfîrșitul sec. I î.e.n. sau începutul sec. I e.n. Buza este rulată spre exterior, toartele masive, aproape dreptunghiulare în secțiune. Gîtul înalt se lărgește treptat spre bază, confundîndu-se cu umerii abrupți. Corpul ovoidal se termină cu un picior masiv. Capacitatea maximă este de 78 l. Modul în care este rulată buza, precum și gîtul tronconic ne determină să nu o atribuim primului tip. Aceste caracteristici vor fi definitorii pentru acest nou tip.

Celei de-a doua variante sîntem înclinați să-i atribuim două amfore aflate în colecția Muzeului de Arheologie Constanța [9] (fig. 3/1, a, b ; 3/2). Deși contextul descoperirii indică sec. II—III credem că aceste amfore s-ar data mai bine în sec. I e.n., ele ajungînd în mormîntul tomitan în secolul următor probabil ca urmare a îndelungatei lor întrebuințări. Ambele sînt de mare capacitate, una avînd cca 67 l (fi.g 3/2), cealaltă cca 62 l (fig. 3/1). Un fragment de gură, care probabil aparține tot acestei variante, a fost descoperit și în dava de la Brad-Roman (fig. 2/7).

De la Aegyssus provin mai multe fragmente de gură de amforă, dintre care unul se poate data bine la mijlocul sec. I e.n. [10] (fig. 2/6). Remarcăm la acest fragment buza rulată spre exterior, precum și o mică șănțuire

[6] Piesa se află în Muzeul de Istorie Tecuci, inv. nr. 6117.

[7] I. V. Zeest, MIA, 83, 1960, p. 111, tip 69, pl. 29/69, datată în sec. I e.n.

[8] A. Opaiț, Peuce, 9, 1980, p. 308, tip X, pl. X/2, XV/1.

[9] A. Rădulescu, Pontica, 9, 1976, p. 103—104, pl. III/3,3 a.

[10] Materialele au fost recuperate în timpul săpării fundațiilor noului pavilion al muzeului, săpătura edilitară fiind supravegheată de noi.

https://biblioteca-digitala.ro

la partea inferioară a buzei, care la variantele precedente nu exista. În pasta crudă a gîtului s-a incizat de asemenea o linie. O amforă întreagă descoperită la Poiana-Tecuci (fig. 2/3 a, b), precum și alte două gîturi de amforă provenind tot din aceeași așezare (fig. 2/4, 5), prezintă toate buza rulată spre exterior, cu șănțuirea mai mult sau mai puțin pregnantă dedesubtul ruloului. La amfora întreagă observăm că gîtul este ceva mai scund decît la amforele din Tomis ale variantei precedente. Capacitatea amforei din Poiana-Tecuci este de cca 78 l. Cronologic credem că această amforă ar putea fi plasată în a doua jumătate a sec. I e.n.

Varianta pe care o propunem pentru sfîrșitul sec. I și eventual prima jumătate a sec. II este un exemplar descoperit la Ostia [11] (fig. 3/3). Deși autoarea nu-i cunoaște contextul descoperirii, sîntem înclinați spre o asemenea datare ca urmare a modificărilor morfologice surprinse la această amforă : buza continuă a fi rulată spre exterior, dar gîtul este vizibil mai scund față de celelalte variante. Aceeași linie incizată în pasta crudă se observă și pe gîtul acestei amfore. Toartele masive sînt puternic arcuite, depășind puțin linia gurii. În rest forma corpului are puternice asemănări cu varianta de la Poiana-Tecuci, desigur însă că dimensiunile sînt mult diminuate, capacitatea maximă a vasului fiind de cca 53 l. Un exemplar asemănător, datat la mijlocul sec. II e.n. pare să fie și cel descoperit la Knossos [12].

Pentru cea de-a cincea variantă propunem o amforă descoperită la Callatis [13] (fig. 4/1 a, b). Buza teșită puternic, oblic, spre exterior, prezintă spre partea ei inferioară trei șănțuiri în formă de jgheaburi. Toartele masive, cu multe nervuri mediane, longitudinale, se arcuiesc, dar rămîn sub linia gurii. Corpul ovoidal se termină cu un picior masiv. Pe corp își fac apariția pentru prima dată canelurile, amplasate la partea superioară și inferioară a sa. Capacitatea acestei amfore este de cca 114 l, existînd probabil amfore cu capacități și mai mari în cadrul acestei variante [14]. Contextul descoperirii îl determină pe autorul ei să dateze amfora în sec. II—III [15], ceea ce ne face să credem că nu greșim dacă limităm perioada ei de fabricare la cea de-a doua jumătate a sec. II sau începutul sec. III.

Varianta care ocupă mijlocul și cea de-a doua jumătate a sec. III are buza tronconică, cu două șănțuiri pe latura exterioară. Gîtul este înalt, tronconic, toartele au striuri longitudinale pe partea lor exterioară. Corpul ovoidal, decorat cu caneluri largi în partea sa superioară și inferioară se termină cu un picior masiv (fig. 4/2 a, b). Amfora este frecvent întîlnită în lumea romană din bazinul Mediteranei orientale și al Mării Negre. În Dobrogea apare la Agighiol [16], Slava Cercheză [17], Independența-

[11] Cl. Panella, BCH, suppl. XIII, 1986, p. 628, fig. 26.

[12] J. W. Hayes, The Annual of the British School of Archaeology at Athens, 78, 1983, p. 155, tip 39, fig. 25/91.

[13] C. Iconomu, Pontica, 1, 1968, p. 247, 250, fig. 12, 13.

[14] C. Iconomu, *op. cit.*, nu dă decît dimensiunile amforei mai mici (fig. 12), singura pe care am reușit să o fotografiez în muzeul constănțean ; cea de-a doua pare a fi mult mai mare (fig. 13 a autorului).

[15] *Ibidem*, p. 250.

[16] A. Opaiț, *op. cit.*, p. 308—310, pl. X/4, XV/3.

[17] Inedită, din săpăturile noastre.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3 Tomis (1 a,b—2); Roma (3, Cl. Panella, *op. cit.*, fig. 26); Histria (4 a,b).

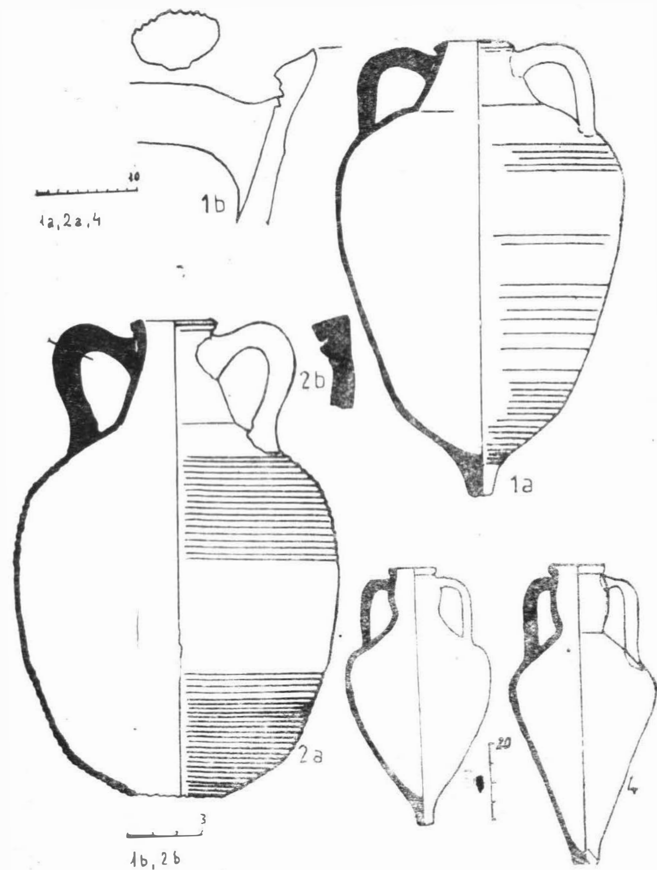

Fig. 4 Callatis (1 a,b); Agighiol (2 a,b); Nordul Mării Negre (3, 4, I. V. Zeest, *op. cit.*, pl. 13/28, 14/21).

https://biblioteca-digitala.ro

Murighiol [18]; de asemenea este întîlnită în Nordul Mării Negre [19] și la Atena [20], Corint [21], Knossos [22], Roma [23].

Cea de-a șaptea variantă, cu care își încheie evoluția acest tip, este frecvent întîlnită în Dobrogea antică (fig. 3/4 a,b). Amfora își păstrează dimensiunile mari, are o gură largă, buza tronconică în secțiune, de cele mai multe ori teșită oblic spre interior, iar atunci cînd este orizontală are o mică nervură la partea ei superioară. Gîtul înalt, tronconic, toartele masive, arcuite, au pe suprafața superioară striuri mediane, longitudinale. Corpul ovoidal se termină cu un picior masiv. Canelurile de pe corp ocupă tot partea superioară și inferioară a acestuia. Remarcabil este și pragul care apare între zona de sfîrșit a umerilor și începutul corpului. Aici probabil că se realiza unirea celor două părți, care erau inițial executate separat. Recipientele acestei variante sînt descoperite pe niveluri din a doua jumătate a sec. IV — prima jumătate a sec. V la Babadag-Topraichioi [24], din a doua jumătate a sec. V la Independența-Murighiol și Sacidava [25] iar din sec. VI la Dinogetia [26], Tropaeum Traiani [27]. Un exemplar aproape complet se află la Histria dar nu-i cunoaștem condițiile de descoperire [28].

Din prezentarea variantelor acestui tip se observă cum, în linii generale, caracterele morfologice rămîn constante. Mici diferențe pot fi totuși reliefate. Buza rulată spre exterior pînă la mijlocul sec. II, devine în secolele următoare tronconică. Toartele masive, aproape dreptunghiulare în secțiune în primul secol, devin treptat ovale primind la partea lor exterioară un șir de striuri longitudinale. Gîtul tronconic, mai înalt în primul secol, devine mai scund în sec. II pentru a se reînălța în secolele următoare. Corpul ovoidal, terminat cu un picior masiv prezintă în primul secol o tendință mai mare spre conicitate, pentru ca din sec. II partea lui inferioară să devină ceva mai plină. În acest moment apar și canelurile pe partea superioară și inferioară a corpului, lăsîndu-se în general neacoperită zona centrală; ele se înmulțesc pe varianta de la mijlocul sec. III și se reduc pe cea din sec. IV—VI.

TIPUL III

Pasta este de culoare roz, foarte rar cărămizie, fină, dură, compactă, cu rare bobițe violet, cuarț fin pisat, angobă proprie.

Originile acestui tip probabil că sînt sinopeene. Variantele epocii elenistice au fost prezentate de I. V. Zeest în amplul studiu consacrat

[18] Inedită, săpături coordonate de colectivul M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaiț, C. Opaiț, Fl. Topoleanu.
[19] I. V. Zeest, *op. cit.*, p. 114 pl. 33/80.
[20] H. S. Robinson, *The Athenian Agora V. Pottery of the Roman Period*, Princeton, 1959, p. 69, K 115.
[21] Ch. K. Williams, O. H. Zervos, Hesperia, 52, 1, 1983, p. 15, pl. 7/27.
[22] J. W. Hayes, *op. cit.*, p. 155, fig. 25/90.
[23] Cl. Panella, *op. cit.*, p. 628.
[24] Inedite, din săpăturile noastre și ale lui M. Zahariade.
[25] C. Scorpan, Pontica, 6, 1973, p. 288, fig. 36/4.
[26] I. Barnea, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 244, 257, fig. 8/6; 13/1; 15/6—7.
[27] I. B. Cătăniciu—Al. Barnea, în *Tropaeum Traiani I. Cetatea*, București, 1979, p. 190, fig. 168/3.7.
[28] Inedită, în muzeul cetății Histria, inv. nr. V—35141.

https://biblioteca-digitala.ro

ambalajului ceramic din Bosfor [29] (fig. 4/3, 4). Ne vom opri totuși asupra variantei din sec. I î.e.n. [30] la care se remarcă îndeosebi gîtul umflat și baza ascuțită, torsionată (fig. 4/4).

Varianta care ar putea aparține sec. I e.n. a fost descoperită la Straja (jud. Constanța) (fig. 5/1 a, b). Remarcăm la acest recipient buza puternic evazată spre exterior și gîtul care continuă a fi umflat. Toarta este masivă, aproape rotundă în secțiune. Capacitatea maximă a acestei amfore este de cca 51 l [31].

Varianta care din punct de vedere morfologic ar putea aparține sec. II e.n. apare la Ilurat [32]. Pasta continuă a fi de culoare roz. Gîtul este umflat, toartele rotunde în secțiune, corpul ovoidal terminat cu un picior conic separat de corp printr-o șănțuire (fig. 5/2 a, b).

Următorul moment evolutiv pare a fi marcat de amfora descoperită la Kimmerik și datată în sec. III [33]. Remarcăm la acest exemplar mai ales toarta care devine ovală în secțiune, precum și amprenta degetului din interiorul gîtului, provocată de fixarea atașelor superioare ale toartelor (Fig. 6/3).

Celei de-a doua jumătăți a sec. III, eventual începutul sec. IV, credem că-i putem atribui amforele descoperite la Knossos [34] și Mirmekion [35]. Pasta continuă a fi roz, toartele ovale în secțiune sînt totuși mai apropiate de gît. Aceasta păstrează ușoara umflătură, precum și amprenta de deget din interiorul gîtului. Caracteristică este și zona întinsă de prindere a atașului superior al toartelor pe gîtul amforei (fig. 5/3).

Cea mai tîrzie variantă se pare că apare la Babadag-Topraichioi unde, pe un nivel din al doilea sfert al sec. V s-au descoperit patru exemplare fragmentare. Amfora prezintă aceeași umflătură a gîtului, precum și amprenta digitală din interiorul lui (fig. 6/1).

Observăm deci că timp de aproape un mileniu acest tip de amforă și-a păstrat aceeași pastă de culoare roz. Din punct de vedere morfologic caracterele au rămas surprinzător de constante. Gîtul și-a păstrat umflătura, toartele mult timp rotunde în secțiune devin spre final ovale, modificare însoțită și de apariția amprentei digitale din interiorul gîtului. Corpul ovoidal în epoca elenistică are o tendință spre conicitate în sec. I î.e.n.— —sec. I e.n. pentru ca în secolele următoare să devină din nou ovoidal.

TIPUL IV

Pastă bej-orange, dură, cu particule albe și brune și angobă proprie. Cea mai timpurie variantă cunoscută de noi apare în necropola de la Noviodunum [36]. Gura este ușor evazată, buza îngroșată spre interior și diferențiată de gît printr-o șănțuire largă care creează un mic prag. Toartele sînt ovale, aplatizate la partea superioară, unde apar 4—5 nervuri mediane, longitudinale. Gîtul este scund, tronconic, iar corpul ovoidal

[29] I. V. Zeest, *op. cit.*, p. 90—91.
[30] *Ibidem*, p. 91, Tip 31, pl. 14/31.
[31] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 104, pl. IV/2,2 a.
[32] I. V. Zeest, *op. cit.*, p. 116, tip 84, pl. 35/84 a.
[33] *Ibidem*, pl. 35/85 b.
[34] J. W. Hayes, *op. cit.*, p. 151, tip 26, fig. 24/67, dar este „unstratified".
[35] B. F. Gaidukevici, MIA, 25, 1952, p. 206, fig. 123, datate sec. III e.n.
[36] G. Simion, Peuce, 9, 1984, p. 84, pl. XII/2.

https://biblioteca-digitala.ro

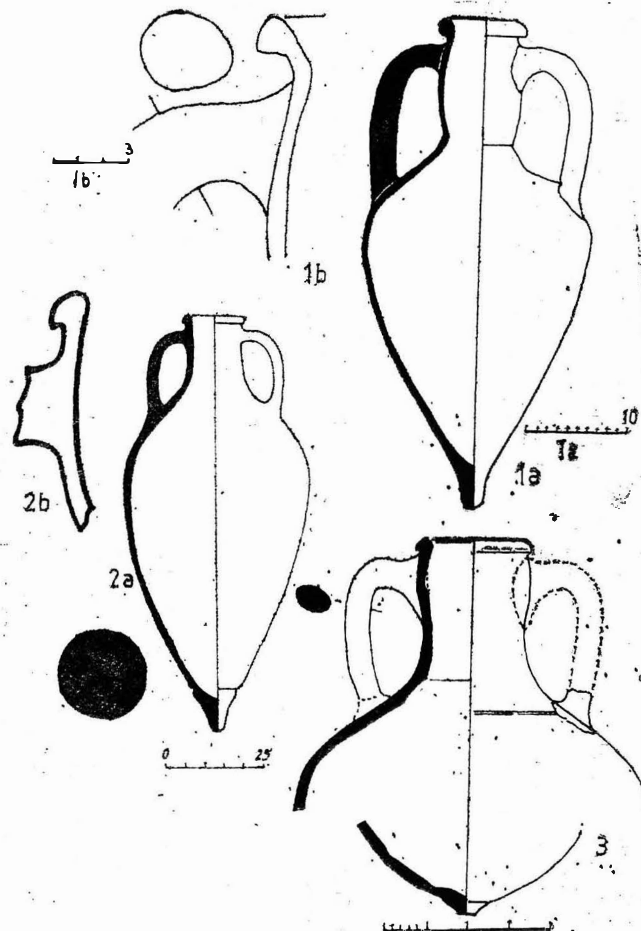

Fig. 5 Straja (1 a,b); Ilurat (2 a,b); Knossos (3, J.W. Hayes, *op. cit.*, fig. 24/67).

Fig. 6 Topraichioi—Babadag (1); Pompei (2—Cl. Panella, *op. cit.*, fig. 19); Kimmerik (3, I. V. Zeest, *op. cit.*, pl. 35/85 b); Tomis (4 a,b).

https://biblioteca-digitala.ro

se termină cu o bază conică (fig. 7/3 a, b). Amfora apare într-un mormînt datat cu monedă de la Hadrian, deci ar fi putut circula în prima jumătate a sec. II e.n.

Celei de-a doua jumătăți a sec. II îi aparține fragmentul de amforă descoperit la Knossos [37]. Remarcăm la această amforă buza care se îngroașă puternic spre exterior dar păstrează pragul pe fața interioară a ei (fig. 7/2).

Primei jumătăți a sec. III i-ar putea aparține un fragment de amforă descoperit la Nufăru (jud. Tulcea) [38] și un altul de la Demetrias [39]. Aceste amfore au buza deopotrivă de îngroșată pe ambele fețe, o șățuire largă în interiorul acesteia și toarte ovale aplatizate în secțiune, cu nervuri la exterior. Gîtul este ceva mai înalt decît la exemplarele din sec. II (fig. 7/4).

Varianta celei de-a doua jumătăți a sec. III apare la Tomis (fig. 8/2 a, b) [40], Tiras [41], Mirmekion [42], Olbia [43] și Tarsus [44]. Remarcăm la aceste amfore amplasarea pragului de pe fața interioară a buzei către partea superioară a acesteia. Toarta este mai puțin aplatizată în secțiune. Gîtul devine mai înalt, iar corpul ceva mai pîntecos.

Variantei sec. IV îi aparțin mai multe exemplare fragmentare descoperite în cetatea de la Independența-Murighiol [45]. Remarcăm la acestea că șănțuirea din interiorul buzei este foarte mică, pe unele porțiuni ale buzei aceasta chiar lipsind (fig. 7/5).

Ultima variantă este reprezentată de un fragment de gură descoperit la Roma pe un nivel din al doilea sfert al sec. V e.n. [46]. La acest exemplar, deși de prea mici dimensiuni pentru a ne permite mai multe observații, remarcăm dispariția șănțuirii din interiorul buzei (fig. 7/1).

Volumele acestui tip sînt destul de mari. Astfel amfora datată la mijlocul sec. II de la Noviodunum (fig. 7/3 a, b) are o capacitate de cca 50 l, în timp ce amfora de la Tomis (fig. 8/2 a, b) are cca 60 l. Deoarece nu cunoaștem decît aceste exemplare întregi este greu a face aprecieri asupra evoluției capacității acestui tip. După fragmentele de gură descoperite putem aprecia că există și amfore fracționare, cum ar fi de exemplu cele de la Demetrias sau Independența-Murighiol, care au un diametru al gurii de 10 cm în timp ce celelalte amfore au diametrele gurii de 12—13,5 cm.

În continuare vom prezenta două tipuri de amfore care reprezintă descoperiri izolate, deocamdată, în Dobrogea. Considerăm utilă publicarea lor deoarece marchează noi puncte pe harta de răspîndire a acestor

[37] J. W. Hayes, *op. cit.*, p. 147, tip 13, fig. 20 a/37, datat 160/170—180.
[38] Passim, colecția Muzeului Deltei Dunării, inv. nr. 40245.
[39] J. Eiwanger, *Demetrias IV. Keramik und Kleinfunde aus der Damokratia—Basilika*, Bonn, 1981, p. 80, pl. 61/III—540. Autorul datează fragmentul ceramic în a doua jumătate a sec. IV. Remarcăm totuși apariția mai multor exemplare ceramice în „Schicht III", care aparțin foarte probabil sec. II—III, cum ar fi de exemplu platourile din pl. 37/III 120—123 sau amforele din pl. 60/III 502—507.
[40] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 107, pl. VIII/2,2 a, nr. inv. 7892.
[41] T. L. Samoilova, Arheologhičeskie Issledovania Severozapadno Pričernomorija, Kiev, 1978, p. 265, fig. 3/9, datat sec. III—IV e.n.
[42] B. F. Gaidukevici, *op. cit.*, p. 180, fig. 82.
[43] C. M. Melenteva, Kratkie Soobščenie, 116, 1969, p. 25, fig. 2/3.
[44] F. F. Jones, *The Pottery*, în H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*, I, Princeton, 1950, p. 278, fig. 210/833, „unstratified".
[45] Colecția Muzeului Deltei Dunării, inv. nr. 40244.
[46] D. Whitehouse *et alii*, Papers of the British School et Rome, 50, 1982, p. 69, fig. 11/154.

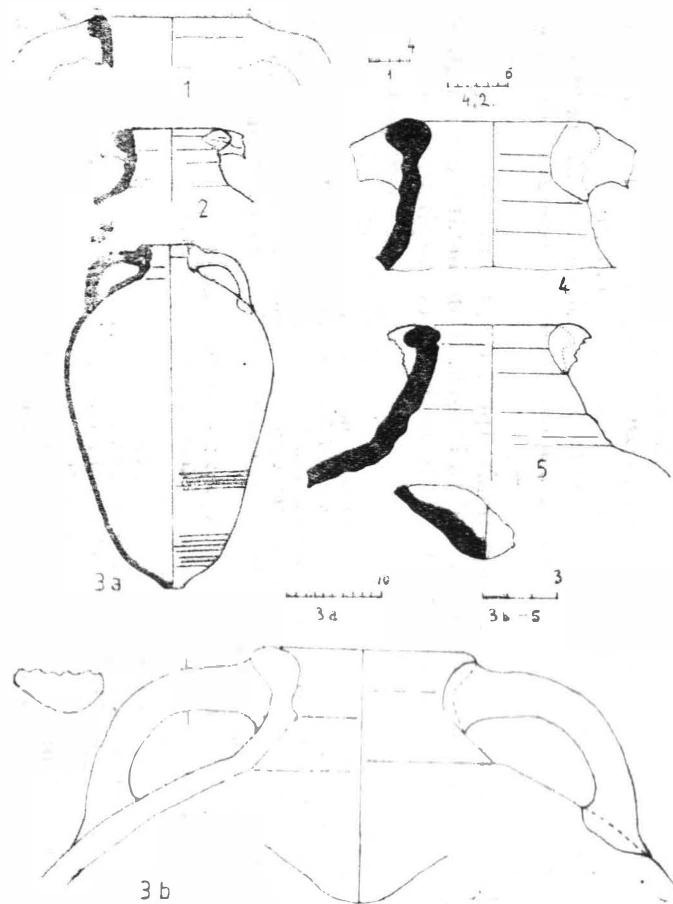

Fig. 7 Roma (1, D. Whitehouse, *op. cit.*, fig. 11/154); Knossos (2, J. W. Hayes, *op. cit.*, fig. 20a/37); Noviodunum (3 a,b); Nufăru (4); Babadag—Topraichioi (5).

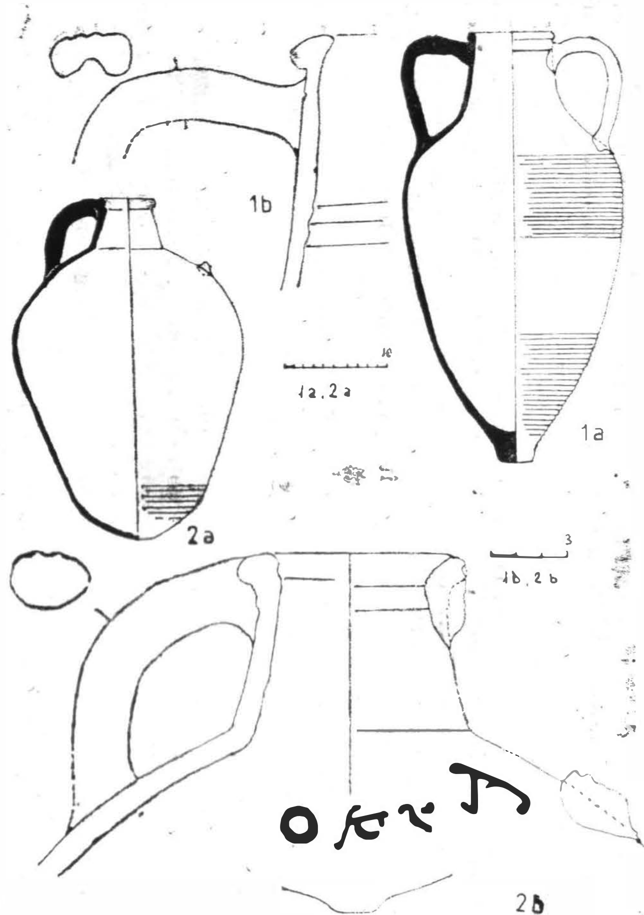

Fig. 8 Tomis (1 a,b, 2 a,b).

https://biblioteca-digitala.ro

amfore. De asemenea, fiind exemplare întregi, ne completează cunoștințele despre morfologia acestor tipuri.

Astfel o amforă de tip Zeest 73[47] se află în Muzeul Marinei din Constanța[48]. Capacitatea acestei amfore este de cca 63 l (fig. 8/1 a, b). Deși pare specifică Pontului Euxin[49], recentele descoperiri indică prezența acestui tip și în Mediterana Orientală, la Knossos[50].

O altă amforă, singulară pînă în prezent, este și amfora descoperită la Tomis[51] de tip Mau XXVII—XXVIII. Pasta este de culoare bej, fină, iar angoba proprie. Spre deosebire de varianta din sec. I e.n., de la Pompei (fig. 6/2) exemplarul tomitan, datat probabil în sec. II—III, are gîtul mai îngust și corpul mai puțin cilindric (fig. 6/4 a, b). Capacitatea lui este de cca 45,8 l, cu mult superioară amforei pompeene, care are numai 36 l. Astfel, alături de locurile de descoperire ale acestui tip cunoscute din Mediterana, ca Pompei, Ostia, Atena, Berenice, Halikarnassos, Efesos, Knossos[52] și Demetrias[53] mai trebuie adăugat acum și Tomis, fapt ce marchează pătrunderea produselor transportate în aceste amfore și în Marea Neagră.

În ceea ce privește conținutul pe care-l aveau amforele mai sus prezentate este greu să ne pronunțăm. Pentru aceasta ne lipsesc în primul rînd analizele de laborator efectuate asupra unor reziduuri recoltate din acestea. Dacă avem în vedere marile capacități ale unor asemenea recipiente ne putem gîndi la un conținut mai ușor decît vinul, cum ar fi de exemplu uleiul, cerealele sau fructele. Pentru primul produs analogia cea mai bună ne este oferită de amforele de tip Dressel 20, vase de mare capacitate[54] servind cu precădere pentru transportul uleiului.

Schița evoluției tipologice a acestor tipuri de amforă trebuie privită ca o ipoteză de lucru, ca o bază de plecare pentru viitoarele cercetări. Noile descoperiri, provenite din complexe arheologice ferm datate, vor avea o contribuție importantă la stabilirea unei evoluții tipologice mult mai precise.

CATALOG *

1 **Aegyssus, Muzeul Deltei Dunării Tulcea, inv. nr. 30434.**
D. gură = 14,3; D. toartă = 4,5/3,1; D. maxim = 52; I(înălțimea) = 81; Fig.1/1a,b.

2 **Răcătău—Bacău, Muzeul de istorie Bacău, inv. nr. 8865.**
Dg = 17; Dt = 5,1/4; Dm = 53; I = 99; fig. 1/3, a, b,

[47] I. V. Zeest, *op. cit.*, p. 112, pl 30/73, datat sec. II—III.

[48] Amfora a fost scoasă din apele Mării Negre în zona Constanței de către un vas de pescuit. Mulțumim și pe această cale colegului M. Greavu de la Muzeul Marinei Constanța pentru informație, precum și pentru permisiunea de a fotografia și desena amfora.

[49] Pentru descoperirile din Nordul Mării Negre vezi I. V. Zeest, *op. cit.*, regretăm că amfora întreagă descoperită la Inkerman nu este ilustrată în lucrarea lui Zeest, ci doar în arhiva Institutului de Arheologie.

[50] J. W. Hayes, *op. cit.*, p. 153, tip 34, fig. 25/A—78, datată la mijlocul sec. II e.n. După cum se vede și din forma amforei din muzeul constănțean, baza este conică și nu tubulară, astfel că acestui tip i-am putea eventual atribui baza A—85 și nu A—81—2.

[51] Muzeul de Istorie și Arheologie Constanța, inv. nr. 22056.

[52] Pentru bibliografia acestor descoperiri v. Cl. Panella, *op. cit.*, nota 24.

[53] J. Eiwanger, *op. cit.*, pl. 61/III—553.

[54] Calculul matematic pe care l-am făcut unor amfore Dr. 20 publicate de A. Guénoche—A. Tchernia, în *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'études des amphores (Roma 27—29 mai 1974)*, Roma, 1977, p. 256, nr. 1—8 ne-au indicat capacități variînd între 50—120 l.

* Toate dimensiunile sînt date în centimetri.

https://biblioteca-digitala.ro

3 Malul Alb—Tecuci, Muzeul de Istorie Tecuci, fără nr. inv.
Dg = 17 ; Dt = 4,6/3,8 ; Dm = 46 ; I = 103 ; Fig. 1/2 a, b.
4 Poiana—Tecuci, Muzeul de Istoric Tecuci, inv. nr. 6117.
Dg = 11,7 ; Dt = 3,8/2,8 ; Dm = 26,5 ; I = 85 ; Fig. 1/4 a, b.
5 Troesmis, Muzeul Deltei Dunării, Tulcea, inv. nr. 2019.
Dg = 12,5 ; Dt = 5/4 ; Dm = 48 ; I = 98 ; Fig. 2/1.
6 Poiana—Tecuci, Muzeul de Istorie Tecuci, inv. nr. 6221.
Dg = 16 ; Dt = 4,6/3,6 ; Dm = 46,8 ; I = 114 ; Fig. 2/2 a, b.
7 Poiana—Tecuci, Muzeul de istorie Tecuci, fără nr. inv.
Dg = 17,5 ; Dt = 5,2/4,2 ; Dm = 50 ; I = 95 ; Fig. 2/3 a, b.
8 Tomis, Muzeul de Istorie şi Arheologie Constanţa, inv. nr. 12224.
Dg = 18 ; Dt = 5/3,2 ; Dm = 47 ; I = 99 ; Fig. 3/1 a, b.
9 Tomis, Muzeul de Istorie şi Arheologie Constanţa, inv. nr. 2870.
Dg = 18 ; Dt = 5/3 ; Dm = 50 ; I păstrată = 92 ; Fig. 3/2.
10 Histria, Muzeul cetăţii Histria, inv. nr. V—35141.
Dg = 16 ; Dt = 5,0/4 ; Dm = 58 ; Ip= 79 ; Fig. 3/4 a,b.
11 Callatis, Muzeul de Istorie şi Arheologic Constanţa, inv. nr. 15677.
Dg = 16 ; Dt = 5,3/3,5 ; Dm = 58 ; I = 93 ; Fig. 4/1 a,b.
12 Agighiol, Muzeul Deltei Dunării Tulcea, inv. nr. 4203.
Dg = 17 ; Dt = 6/5 ; Dm = 66 ; Ip = 97 ; Fig. 4/2 a,b.
13 Straja, Muzeul de Istorie şi Arheologie Constanţa, inv. nr. 4627.
Dg = 18 ; Dt = 5,5/5 ; Dm = 46 ; I = 99 ; Fig. 5/1 a,b.
14 Babadag—Topraichioi, Muzeul Deltei Dunării Tulcea, inv. nr. 25307.
Dg = 10,8 ; Dt = 3/2,1 ; Fig. 6/1.
15 Tomis, Muzeul de Istorie şi Arheologie Constanţa, inv. nr. 22056.
Dg = 12,5 ; Dt = 3,6/2,3 ; Dm = 40 ; I = 70 ; Fig. 6/4 a,b.
16 Noviodunum, Muzeul Deltei Dunării Tulcea, inv. nr. 40379.
Dg = 13,6 ; Dt = 5,4/2,5 ; Dm = 42,5 ; I = 71 ; Fig. 7/3 a,b.
17 Nufăru, Muzeul Deltei Dunării Tulcea, inv. nr. 40245. Dg = 13 ; Fig. 7/4.
18 Independenţa (Murighiol), Muzeul Deltei Dunării Tulcea, inv. nr. 40244.
Dg = 10 ; Fig. 7/5.
19 Tomis, Muzeul de Istorie şi Arheologie Constanţa, inv. nr. 7892.
Dg = 13,8 ; Dt = 4,8/3,4 ; Dm = 47 ; I = 70 ; Fig. 8/2 a,b.
20 Marea Neagră, Muzeul Marinei Constanţa, fără nr. inv.
Dg = 18 ; Dt = 5/2,5 ; Dm = 45 ; I = 88 ; Fig. 8/1 a,b.

AMPHORES ROMAINES DE GRANDE CAPACITÉ. CONSIDÉRATIONS TYPOLOGIQUES

RESUMÉ

L'auteur présente l'évolution typologique de quelques types d'amphores romaines découvertes dans les *oppida* gétiques situés à l'est des Carpathes et dans la Dobroudja antique.

TYPE I

Pâte de couleur orange-brique, ayant quelques-fois le noyau gris, des grains blancs (du calcaire ?) et des grains violets (de l'oxyde de fer). La bouche est evasée et en bourrelet, le col allongé cylindrique, les anses massives ; le corps conique finit par un pied massive.

La première variante doit-être, probablement, celle découverte à Aegyssus (fig. 1/1), Poiana-Tecuci, Brad-Roman, Răcătău-Bacău. Elle est datée au commencement de notre ère. La capacité du récipient varie entre 60—80 l. La deuxième variante est representée par l'amphore de Răcătău-Bacău (fig. 1/3), ayant une capacité de cca 70 l et datée probablement dans le premier siècle de notre ère. La troisième variante est

https://biblioteca-digitala.ro

representée par le récipient de Malul Alb-Tecuci (fig. 1/2) et a une capacité de 60 l. Une autre amphore, découverte à Poiana (fig. 1/4) a une capacité de seulement 15 l et représente la sousvariante fractionnaire de celle découverte à Malul Alb. Les deux sont datées dans le Ier siècle de notre ère. La dernière variante est celle de Troesmis (fig. 2/1) datée au IIème siècle de notre ère et ayant une capacité de 40 l.

TYPE II

La pâte est semblable à celle du type anterieur. Il y a sept variantes datées de la fin du Ier siècle av.n.è. jusqu'au VIème siècle de n.è. Jusqu'au milieu du IIème siècle de n.è. la bouche est en bourrelet pour devenir tronconique dans les siècles suivants. En coupe les anses sont presque réctangulaires pendant le Ier siècle de n.è., devenant ovales et présentant quelques stries longitudinales sur leur face extérieure. Pendant le Ier siècle de n.è. le col est tronconique et haut, devient dans le IIème siècle plus petit, pour redevenir haut dans les siècles suivants. Le corps ovoïde finit par un pied massif; il est un peu conique dans le Ier siècle de n.è. et devient piriforme dans le deuxième siècle, dans sa partie supérieure et inferieure apparaissant des rainures. La première variante apparait probablement à la fin du Ier siècle de n.è. à Poiana-Tecuci (fig. 2/2) et a une capacité de cca 78 l. La deuxième variante apparait probablement dans le premier siècle de n.è. à Tomis (fig. 3/1,2), ayant une capacité de cca 62 l et 67 l. La troisième variante découverte à Aegyssus (fig. 2/6) et Poiana (fig. 2/3), ayant une capacité de cca 78 l, est datée dans la deuxième moitié du Ier siècle de n.è. La quatrième variante, découverte à Ostia (fig. 3/3) a une capacité de cca 53 l et est datée probablement à la fin du Ier siècle — commencement du IIème siècle de n.è. La cinquième variante (IIème siècle de n.è.) est découverte à Callatis (fig. 4/1) ayant une capacité de 114 l. La variante numéro six fut trouvée à Agighiol, Independenţa-Murighiol, au nord de la Mer Noire, à Athènes, Corinth, Knossos et Rome (fig. 4/2); elle est datée dans la deuxième moitié du IIIème siècle de n.è. La variante numéro sept fut découverte à Babadag-Topraichioi, Independenţa-Murighiol, Sacidava, Dinogetia, Histria et Tropaeum Traiani (fig. 3/4).

TYPE III

Pâte de couleur rose, plus rarement de couleur brique, fine, dure, compacte avec des grains violets, du quartz fin; engobe de même argile. Probablement d'origine sinopéenne.

Pendant presque mille ans (IVème siècle av.n.è. — Vème siècle de n.è.) ce type a conservé la pâte de la même couleur et texture. Le col présente une faible enflure. Les anses qui furent rondes en coupe pendant longtemps deviennent ovales vers la fin, changement accompagné aussi par l'apparition d'une faible rainure à l'interieur du col vers l'attache supérieure de l'anse. Le corps, ovoïde pendant l'époque hellénistique a une tendance vers le conique dans les Ier siècle av.n.è. — Ier siècle de n.è. pour redevenir ovoïde pendant les siècles suivants. Les variantes hellénistiques furent presentées par I. V. Zeest (fig. 4/3,4). La variante du Ier siècle av.n.è. a le col gonflé et le pied en torsade (fig. 4/4). La variante datée au Ier siècle de n.è. fut trouvée à Straja (fig. 5/1) et a une capacité

https://biblioteca-digitala.ro

de cca 52 l. On considère que l'amphore trouvée à Ilurat (fig. 5/2) est datée au IIème siècle de n.è. et celle de Kimmerik (fig. 6/3) datée au IIIème siècle de n.è. Les amphores de Knossos (fig. 5/3) et de Mirmekion sont datées à la fin du troisième siècle—le commencement du IVème siècle, la dernière variante est celle trouvée à Babadag-Topraichioi, datée dans la première motié du V-ème siècle (fig. 6/1).

TYPE IV

La pâte beige-orange, dure, avec des grains blancs et bruns, engobe de même argile. La bouche est un peu evasée vers l'exterieur et grossie vers l'interieur, ayant un seuil sur sa face interieure, probablement pour fixer le couvercle. Vers le IVème—Vème siècle ce seuil disparait. L'attache supérieure des anses est sur les lèvres. En coupe les anses sont ovoïdes et aplatties avec des rainures sur la face extérieure. Le col tronconique est bas dans le deuxième siècle et devient plus haut pendant les IIIème—IVème siècles. Le corps ovoïde a des faibles rainures vers le bas. Les parois sont épais et la base tronconique. La première variante (première moitié du IIème siècle) apparait à Noviodunum (fig. 7/3). La deuxième variante (deuxième moitié du IIème siècle) fut découverte à Knossos (fig. 7/2). Les deux fragments découverts à Nufărul (fig. 7/3) et probablement Demetrias sont datés dans la première moitié du IIIème siècle. Les amphores découvertes à Tomis (fig. 8/2), Tyras, Mirmekion, Olbia et Tarsus sont datées dans la deuxième moitié du IIIème siècle. Un grand nombre d'exemplaires appartenant à la variante du IVème siècle fut trouvé à Independența-Murighiol (fig. 7/5) et la dernière variante est representée par l'amphore de Rome, datée dans le deuxième quart du Vème siécle (fig. 7/1). La capacité de ces amphores varie entre 50—60 l, mais il y a aussi des amphores fractionnaires.

Vers la fin de l'article on présente deux autres types d'amphores dont on ne connait pas encore l'évolution morphologique, étant des découvertes singulières en Dobroudja. Comme il s'agit d'exemplaires complets, ces amphores complettent nos connaissances sur leur morphologie.

Le premier exemplaire fut découvert par des pécheurs dans la Mer Noire, zone de Constantza. Il appartient au type Zeest 73 (fig. 8/1), ayant une capacité de cca 63 l. L'amphore semble être spécifique pour le Pontus Euxinus, mais quelques exemplaires furent découverts aussi à Knossos.

La dernière amphore, appartenant au type Mau XXVII—XXVIII, fut découverte à Tomis (fig. 6/4). La pâte est beige, fine. Elle se distingue de l'amphore de Pompei (fig. 6/2) par le col étroit et le corps moins cylindrique. La capacité est de 50 l.

On ajoute ainsi de nouveaux points sur la carte des découvertes appartenant à ces deux types.

En ce qui concerne le contenu de ces amphores, l'auteur pense qu'il s'agit d'un produit plus léger que le vin, peut-être l'huile ou les céréales.

L'esquisse d'évolution typologique faite dans cet article doit être considerée comme une hypothèse de travail. Les prochaines découvertes provenant des complexes archéologiques fermement datés pourront établir une évolution typologique plus exacte.

https://biblioteca-digitala.ro

PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA REZULTATELE UNOR CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ GETO-DACICĂ

de OCTAVIAN ILIESCU

În abordarea complexelor probleme de numismatică geto-dacică strădaniile cercetătorilor care îşi îndreaptă atenţia asupra lor pot conduce adesea la formularea unor păreri diferite, uneori complet divergente, ca dealtfel în oricare alt cîmp de investigare ştiinţifică. Este un curs firesc al oricărei activităţi de acest gen, un factor esenţial care împiedică reducerea la stagnare în procesul de adîncire a cunoaşterii umane şi care, pentru acest temei, este aplicabil de bună seamă şi în cazul studiilor dedicate monedelor emise de geto-daci.

Asemenea reflecţii ne-au fost sugerate de lectura unor noi contribuţii în acest domeniu, publicate recent în paginile prezentei reviste de C. Preda [1]. De fapt, noile sale contribuţii reprezintă comentarii critice pe marginea părerilor exprimate anterior de alţi autori, accentul căzînd cu precădere asupra celor expuse în cursul anilor de către semnatarul acestor rînduri [2]. Îndeosebi faţă de acestea din urmă, autorul citat îşi exprimă aproape întotdeauna un dezacord ireductibil. Faptul ca atare nu ne deranjează absolut deloc, pentru motivele mai sus expuse. Ceea ce apare însă surprinzător, în ochii oricărui cititor obiectiv, este tonul neobişnuit cu care autorul citat îşi îngroaşă criticile ce ne adresează, creînd de fiecare dată impresia neplăcută că este profund contrariat de publicarea unor păreri diferite de cele expuse în operele sale [3]. Întrucît pe de altă parte, citind cu atenţie comentariile critice ale lui C. Preda, ne-am dat seama că înţelege greşit numeroase aspecte ale problemelor supuse discuţiei, ne-am decis ca, din respect pentru audienţa largă de care se bucură publicaţia de faţă, să ne folosim de dreptul de a răspunde, pentru a clarifica aici anumite poziţii sau puncte de vedere expuse de autorul citat într-un mod pe care îl considerăm inadecvat. Precizăm de la bun început că nu avem de gînd să discutăm *toate* observaţiile critice ce ni s-au adus, deoarece nu dorim să ne angajăm într-o discuţie interminabilă, deşi există precedente în acest sens. Vom căuta mai degrabă să analizăm cauzele mai profunde care au generat

[1] C. Preda, SCIVA, 36, 1985, 4, p. 316–331 (abreviat aici: Aspecte).

[2] Astfel, la p. 317–318, autorul comentează părerile exprimate de M. H. Crawford şi E. Oberländer–Târnoveanu, repetînd (de ce?) criticile publicate anterior în SCIV, 31, 1980, 3, p. 338–340. Restul comentariilor de la p. 318–331, inclusiv cuprinsul *integral* al rezumatului francez se ocupă exclusiv de diverse păreri ale noastre, publicate între anii 1947–1983.

[3] V. mai ales formulările de la p. 323, 330.

S C I V A, tomul 38, nr. 3, Bucureşti, iulie–septembrie 1987, p. 259–275

https://biblioteca-digitala.ro

actuala controversă şi vom încerca să elucidăm problemele fundamentale intrate sub incidenţa ei ; supunînd unui examen riguros punctele de vedere disputate, vom izbuti, sperăm, să vedem în final de care parte se va înclina balanţa adevărului ştiinţific.

După părerea noastră, principalele cauze care au dat naştere discuţiei de azi pot fi grupate în următoarele categorii : I. accepţiuni diferite acordate aceloraşi termeni ; II. interpretări diferite ale aceloraşi tipuri iconografice ; III. interpretarea neunitară a datelor oferite de metrologia ponderală şi IV. aprecierea diferenţiată a cronologiei absolute sau relative a aceloraşi emisiuni monetare. În cele ce urmează, le vom examina cu atenţie, în ordinea de mai sus.

I. PROBLEME DE TERMINOLOGIE NUMISMATICĂ

Parcurgînd studiile de specialitate recente, se constată cu uşurinţă că multe din divergenţele ivite în ultima vreme se datoresc unor accepţiuni diferite acordate aceloraşi termeni de uz curent. Un prim caz : termenul *tip* nu are acelaşi înţeles de la un autor la altul. În ce ne priveşte, recurgînd mai întîi la definiţia dintr-un dicţionar autorizat [4] şi aplicînd-o apoi la specificul cîmpului nostru de investigaţie, considerăm că prin sintagma *tip monetar geto-dacic* urmează să înţelegem combinaţia de elemente iconografice esenţiale de pe avers şi revers, elemente care disting monedele geto-dacice respective de alte emisiuni monetare, anterioare, contemporane sau posterioare. Dacă în cazul emisiunilor monetare ce aparţin aceluiaşi tip apar exemplare care prezintă modificări ale unor elemente iconografice *minore*, monedele în cauză constituie *variante* ale tipului dat. În măsura în care un număr mai mare de exemplare prezintă aceleaşi particularităţi, ele pot fi clasificate în serii sau grupe, de la caz la caz.

Un alt termen frecvent folosit în limbajul studiilor de numismatică geto-dacică este acela de *prototip*. Remarcăm că şi acestui termen i se dau înţelesuri diferite, în funcţie de concepţia fiecărui autor. Astfel, unii cercetători îl folosesc pentru a desemna originalul greco-macedonean care a servit ca model imediat pentru o emisiune de imitaţie geto-dacică ; această accepţiune ni se pare greşită din punct de vedere atît logic, cît şi etimologic. *Prototip*, aşa cum însăşi etimologia cuvîntului ne arată, poate fi considerat primul tip monetar geto-dacic, realizat nemijlocit după un model original greco-macedonean şi cu care începe o succesiune de alte tipuri, acestea derivînd unele din altele. Pentru o mai clară înţelegere a acestor termeni, vom da ca exemplu următoarea schemă :

model (original greco-macedonean) : tetradrahma Filip II de tip regal ;

prototip geto-dacic ; tip Prundu-Jiblea [5] ;

tip derivat I : tip Mînăstirea ; II : tip Adîncata ; III : tip Vîrteju [6], cu care se încheie întreaga succesiune de tipuri geto-dacice care au la origine acelaşi model original, tetradrahma de tip regal emisă de Filip II.

[4] *Dicţionar explicativ al limbii române (DEX)*, Bucureşti. 1975.

[5] Am adoptat în general denumirile de tipuri stabilite de C. Preda, *Monedele geto-dacilor* (abr. : *MGD*), Bucureşti, 1973, passim.

[6] Filiaţie tipologică sugerată încă de L. Ruzicka, BSNR, 22, 1927, p. 20—24 ; v şi O. Iliescu, CreştCol, 13—14, 1965, p. 6—12 ; C. Preda, *MGD*, p. 245.

După ce am adus precizările cuvenite cu privire la înțelesul exact ce trebuie să fie acordat termenilor de model, prototip, tip și variantă, stabilind în același timp raporturile dintre ele, vom examina acum trei cazuri controversate, pentru motivul că în vreme ce noi, aplicînd criteriile expuse mai sus, le considerăm tipuri monetare geto-dacice, C. Preda le contestă acest statut. Primul caz este reprezentat de un număr de monede găsite mai ales în nordul Dobrogei, ale căror tipuri de avers și revers derivă evident din cele ale monedelor de tip Prundu-Jiblea, fapt care l-a determinat pe autorul citat să le clasifice ca serii adiacente ale acestui tip [7]. Într-o comunicare programată în 1974, dar neprezentată și rămasă inedită, am examinat și noi cîteva monede de acest gen, descoperite sigur în nordul Dobrogei și am ajuns la concluzia că avem de-a face cu un tip monetar aparte, emis de geto-dacii din această zonă și derivat din tipul Prundu-Jiblea [8]. Mai tîrziu, E. Oberländer-Târnoveanu, pe baza altor descoperiri, a ajuns la aceleași concluzii, punînd în circulație pentru prima dată denumirea de tip Măcin, acordată acestor emisiuni monetare [9].

C. Preda nu acceptă însă existența acestui tip monetar, localizat în nordul Dobrogei, menținîndu-și părerea mai veche care admite neparticiparea geților din zona istro-pontică la procesul general al emiterii monedelor de tip greco-macedonean, datorită circulației în această zonă a emisiunilor orașelor pontice [10]. Observăm mai întîi că indiferent de stabilirea emitentului și a locului de emisiune, monedele din această categorie, deși derivă iconografic din tipul Prundu-Jiblea, nu pot fi considerate doar ca serii adiacente ale acestui tip, deoarece prezintă un stil complet diferit : alt gen de efigie pe avers, alt cal și alt tip de călăreț pe revers. În plus, constatăm și diferențe de ordin metrologic ; monedele de tip Prundu-Jiblea cîntăresc în medie 12,40—12,65 g, deci se încadrează în categoria tetradrahmelor locale, în timp ce piesele de tip Măcin au greutăți de numai 7—8 g, urmînd a fi considerate ca didrahme locale [11].

Cît privește presupusa neparticipare a geților din nordul Dobrogei la emiterea de monede inspirate de originale greco-macedonene, această teză este infirmată în primul rînd de descoperiri absolut certe, cuprinzînd monede de tip Măcin, tip prin urmare bine localizat : Măcin, Niculițel-Bădila și Sarica, Parcheș și Mahmudia. În al doilea rînd, nu stă în picioare nici argumentarea bazată pe considerația că zona istro-pontică era dominată de circulația monedelor emise de orașele de pe litoral, fapt care i-ar fi împiedicat pe geții locali să emită monedă proprie ; într-adevăr, există destule precedente care contrazic această argumentare : Ateas și ceilalți regi sciți din zona Callatis, ba chiar Moskonos în nordul Dobrogei [12]. În concluzie, existența unui tip monetar getic nord-dobrogean este bine stabilită, în sprijinul ei pledînd argumente de ordin stilistic, metrologic, arheologic, economic și istoric.

[7] C. Preda, *MGD*, p. 152.

[8] V. programul Pontica XI, 1974, ședința din 29 oct. 1974.

[9] E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 143—150.

[10] C. Preda, Aspecte, p. 317—318, menținîndu-și ideile exprimate în comunicarea de la sesiunea Pontica XI, 1974, aceeași ședință și publicată ulterior, cu titlu ușor modificat, în BSNR, 67—69, 1973—1975, p. 63—68.

[11] Valori ponderale notate de C. Preda, *MGD*, p. 155.

[12] *Ibidem*, p. 180—182.

https://biblioteca-digitala.ro

Al doilea caz se referă la clasificarea unei categorii de monede, considerate de C. Preda ca aparținînd tipului Adîncata-Mînăstirea [13], dar reprezentînd după părerea noastră un tip distinct, denumit Mînăstirea [14]. Autorul citat nu e de acord cu clasificarea noastră, susținînd că nu am oferit „criteriile care să justifice o astfel de departajare" [15]. Aceste criterii au fost însă precis formulate [16] și ele ne îndrituiesc să considerăm monedele de tip Mînăstirea ca o verigă intermediară, ce urmează tipului Prundu-Jiblea, dar precede emisiunile de tip Adîncata. În sprijinul acestei clasificări, se înscriu dealtfel unele constatări și aprecieri formulate de însuși C. Preda [17], dar trecute azi sub tăcere de autorul lor.

O discuție pe aceeași linie poate fi extinsă și la clasificarea monedelor geto-dacice al căror tip de avers a fost considerat de autor ca reprezentînd „capul Romei"; ele au fost încadrate la tipul Adîncata, seria a VI-a [18] sau ca variante ale tipului Vîrteju [19], dar constituie, după părerea noastră, un tip distinct, denumit Cojasca, pe avers figurînd capul lui Dionysos [20]. Identificarea tipului de pe avers va fi discutată pe larg în secțiunea următoare; pentru moment, indiferent dacă el reprezintă capul Romei sau efigia lui Dionysos, este clar că monedele din această categorie nu pot fi clasificate ca serii sau variante nici la tipul Adîncata, nici la tipul Vîrteju, pentru bunul motiv că, în ambele cazuri, pe aversul monedelor respective figurează efigia lui Zeus, a cărei filiație stilistică poate fi urmărită înapoi, pînă la tipul Prundu-Jiblea. Prin urmare, și în acest ultim caz — al așa-ziselor monede „cu capul Romei" —, sînt întrunite condiții clare care justifică pe deplin clasificarea lor ca un tip distinct și nu ca o simplă variantă.

II. PROBLEME DE ICONOGRAFIE MONETARĂ

Identificarea sau, mai exact, interpretarea diverselor efigii ce apar pe monedele geto-dacilor constituie astăzi obiectul unor investigații intense. În trecut, s-a recurs în acest scop la metoda stabilirii de analogii între imaginile de pe aceste monede și cele cunoscute din iconografia monetară greco-romană. Metoda aceasta reducea rolul artistului „barbar" la acela al unui simplu imitator care, avînd sub ochi o monedă originală venită din afară, încerca să o reproducă, în mod mai fidel sau mai elaborat, după talentul și îndemînarea de care dispunea. În același timp, această metodă presupunea, ca o premisă obligatorie, existența unui contact nemijlocit al aceluiași artist cu piesele originale ce urmau a fi imitate, contact care, în viziunea cercetătorilor mai vechi, nici nu avea nevoie să mai fie dovedit.

[13] *Ibidem*, p. 198, justificarea denumirii, însoțită de afirmația inexactă că monedele de acest tip au fost asociate de obicei cu cele de tip Vîrteju. În realitate, deosebirea clară dintre monedele cuprinse în tezaurul de la Mînăstirea (azi în jud. Călărași) și cele de tip Vîrteju a fost argumentată pe larg de C. Moisil, CNA, 17, 1943, p. 199; v. în același sens și O. Iliescu, *loc. cit.*

[14] O. Iliescu, *loc. cit.*; BSNR, 75–76, 1981–1982, p. 86, n. 35.

[15] C. Preda, Aspecte, p. 322.

[16] V. n. 14.

[17] C. Preda, *MGD*, p. 212.

[18] *Ibidem*, p. 203–204.

[19] *Ibidem*, p. 204, 212; Aspecte, p. 321 și n. 21.

[20] O. Iliescu, în vol. *La numismatique, source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées*, București, 1981, p. 49–50 (abr.: *La numismatique*): BSNR, 75–76, 1981–1982, p. 79; NAC, 13, 1984, p. 192–196.

Treptat însă, s-a constatat că procesul de creație artistică, în cazul monetăriei geto-dacice, era mult mai complicat decît a fost socotit multă vreme și nu putea fi redus numai la imitarea mai mult sau mai puțin fidelă a unor modele preluate din iconografia monetară greco-macedoneană sau romană. Drept urmare, a apărut o nouă orientare a cercetărilor privitoare la interpretarea imaginilor de pe monedele geto-dacice, cercetări care nu se mai pot limita azi să constate sau să afirme pur și simplu existența unor analogii între aceste imagini și diferite modele clasice, ci trebuie să caute și în alte domenii argumente adecvate în sprijinul stabilirii unei anumite filiații de creație artistică. Natural, cercetările conduse de această nouă orientare pot obține uneori rezultate ce nu vor fi neapărat împărtășite în mod unanim, dar ele au în schimb meritul de a lărgi cîmpul de investigație și, implicit, de a deschide noi perspective unor studii ce erau condamnate altfel la imobilism.

Trei exemple ne stau la îndemînă pentru a ilustra rezultatele la care au ajuns astăzi cercetările de iconografie monetară geto-dacică și toate trei fac obiectul controversei de care ne ocupăm în aceste note. Le vom examina în ordinea urmată de C. Preda.

Începem cu așa-numitul „tip ianiform". Multă vreme, autorii care au studiat monedele de acest tip au considerat că efigia de pe aversul lor reproduce chipul lui Ianus din iconografia monetară romană republicană [21]. Dar încă din 1922, L. Ruzicka părea să pună la îndoială temeinicia acestei identificări [22]. În 1939 K. Pink [23] și în 1940 C. Moisil [24] au opinat că efigia în discuție reprezintă de fapt un Zeus cu cap dublu, după un model preluat din iconografia monetară greacă [25]. În 1969 și 1971, M. Gramatopol crede a identifica în acest tip dubla efigie a lui Zalmoxis-Gebeleizis [26]. Citînd interpretările anterioare, C. Preda formulează în 1973 rezerve față de cele care propun identificarea lui Ianus sau a lui Zeus cu dublu cap și respinge ca nefondată identificarea lui Zalmoxis-Gebeleizis, în final, considerînd că e mai potrivit să se acorde tipului respectiv denumirea de „tip ianiform" [27].

În 1980, ne-am ocupat și noi de această enigmă a numismaticii geto-dacice și, deplasînd obiectivul cercetărilor din cîmpul circulației monedelor în acela al circulației miturilor, am adus argumente în favoarea unei noi interpretări, identificînd în efigia cu față dublă a monedelor de acest tip o reprezentare locală a lui Kronos cu dublu cap, al cărui cult este atestat de izvoare diverse de la sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n. pînă în timpul domniei împăratului bizantin Iustinian I [28].

Tot în 1980 și apoi în 1981, B. Mitrea reia ideea mai veche a lui M. C. Sutzu și propune identificarea lui Ianus de pe monedele de bronz

[21] E. Muret, A. Chabouillet, *Catalogue des monnaies gauloises de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1889, p. 235, nr. 9897, fără identificarea originalului luat ca model; V. N. Popp, BSNR, 13, 1916, p. 65 și C. Moisil, BSNR, 15, 1920; p. 75, model: așii romani; M. C. Sutzu, CNA, 9, 1929, p. 23, model: moneda de bronz, bătută la Amphipolis după ce Macedonia a devenit provincie romană.

[22] L. Ruzicka, BSNR, 17, 1922, p. 24.

[23] K. Pink, *Münzprägung*, p. 68.

[24] C. Moisil, CNA, 15, 1940, p. 247—248.

[25] Cf. pentru noua interpetare P. Le Gentilhomme, RN, 37, 1934, p. 8—13.

[26] M. Gramatopol, RevMuz, 6, 1969, p. 23; Apulum, 9, 1971, p. 209—210.

[27] C. Preda, *MGD*, p. 144.

[28] O. Iliescu, RRH, 19, 1980, p. 161—172.

https://biblioteca-digitala.ro

emise sub dominația romană de Provincia Macedonia și de orașele Amphipolis și Pella, ca model al emisiunilor geto-dacice de care ne ocupăm aici [29].

Luînd în discuție această ultimă interpretare, am arătat că ea nu se poate susține, deoarece i se opune mai ales un puternic argument de cronologie : monedele geto-dacice cu cap dublu sînt mai vechi chiar decît primii ași bătuți la Roma cu efigia lui Ianus ; ele precedă deci cu atît mai mult emisiunile locale madedonene cu aceeași efigie, mult mai tîrzii [30].

În comentariile pe care le face pe marginea recentelor noastre contribuții în această direcție, C. Preda expune două idei. Mai întîi, susține că în stadiul actual al documentării privitoare la caracterul societății și al culturii materiale și spirituale a geto-dacilor, cercetările nu pot ajunge la identificarea de zeități în unele efigii monetare și că orice încercare în această direcție nu poate reprezenta decît simple ipoteze ; cu toate acestea, nu exclude „posibilitatea ca geto-dacii să fi urmărit redarea unor zeități în monetăria proprie sau acordarea unor sensuri religioase diferitelor efigii întîlnite pe monede" [31]. Deci în final, autorul face o concesie față de susținerea de la început, mult mai categorică : dar chiar dacă cercetările astfel orientate ar duce, potrivit părerii sale, doar la „simple ipoteze", ele merită să fie încercate și continuate pînă la capăt. Altfel, ar trebui să ne resemnăm la a mărturisi *ignoramus et semper ignorabimus !*

A doua idee exprimă un dezacord total față de identificarea lui Kronos cu cap dublu pe monedele geto-dacice. Autorul califică această interpretare „mult mai pretențioasă și aproape imposibil de susținut" și afirmă categoric : „Cum a putut să ajungă imaginea lui Kronos de pe monedele din Mallus-Cilicia, Asia Mică, emise cu mai bine de un secol și jumătate înaintea celor de tip „janiform" din Dacia, și cum s-ar putea explica prezența zeului Kronos de tip micro-asiatic tocmai și numai la geto-dacii de la vest de Olt sînt întrebări ce, credem, nu mai comportă vreun comentariu". Invocînd cercetările și experiența proprii, C. Preda se consideră îndreptățit să afirme peremptoriu că „singura direcție în care investigațiile pot da rezultate este aceea a descoperirii modelelor care au stat la baza monetăriei geto-dacice. În cazul emisiunilor cu „cap janiform" este de căutat totuși un prototip sau o influență in lumea grecoromană a Balcanilor, ca și în cazul celorlalte tipuri monetare din Dacia". Autorul consideră că poate fi mai aproape de adevăr ipoteza lui B. Mitrea, „de unde trebuie totuși exclusă Macedonia ca mijlocitor, pe motive clare de *nesincronizare cronologică*" [32] (subl. n.).

De data aceasta, chestiunea este mai complicată. Mai întîi, o punere la punct : nu am afirmat nici în 1980, nici în 1984 că geto-dacii emitenți ai monedelor în discuție au avut sub ochi, ca model, staterul de argint purtînd efigia lui Kronos cu față dublă, emis la Mallus. Alta era ideea noastră, exprimată dealtfel foarte clar. Luînd în considerare impasul în care se găseau cercetările privitoare la iconografia acestui tip monetar geto-dacic, am eliminat mai întîi, ca modele posibile, atît pe Ianus, apărut

[29] B. Mitrea, în *La numismatique*, p. 45–46 ; NAC, 10, 1981, p. 247–259.

[30] O. Iliescu, în *La numismatique*, p. 49–50 ; NAC, 13, 1984, p. 183–198.

[31] C. Preda, Aspecte, p. 318.

[32] *Ibidem* (și citatul anterior).

https://biblioteca-digitala.ro

la Roma pe monede emise relativ tîrziu [33], cît şi pe Zeus cu dublu cap, neatestat nicăieri în iconografia monetară greacă; în final, am propus identificarea lui Kronos cu cap dublu, ca adevărata efigie adoptată pentru aversul monedelor geto-dacice de tip „ianiform". În sprijinul acestei identificări, am invocat ca argumente originea probabil traco-frigiană a acestui mit — deci provenienţa lui dintr-un mediu de cultură înrudit cu cel tracogetic — şi persistenţa cultului acestei divinităţi, jalonată de diverse izvoare timp de aproape un mileniu. Era deci în discuţie o problemă nu de circulaţia monedelor — care ar fi putut aduce în mediul geto-dacic un model de imitat, dar acest model nu e cunoscut —, ci de circulaţia miturilor, factor de cultură care putea înrîuri obţinerea aceluiaşi rezultat. Se ştie cît de fecundă a fost circulaţia miturilor în dezvoltarea vechilor culturi din spaţiul mediteranean. Iar existenţa unui panteon geto-dacic a fost evidenţiată de mult de către specialişti în materie; acest panteon ar fi putut include şi un Kronos cu cap dublu, adus dintr-un mediu înrudit.

C. Preda crede însă că trebuie să se caute mai departe un „prototip" sau o influenţă greco-romană din zona Balcanilor, care ar fi determinat adoptarea tipului „ianiform" de către geto-daci. Ne va bucura nespus o asemenea descoperire, chiar dacă ea va reduce la neant strădaniile noastre. Pînă atunci, nimic nu ne împiedică să căutăm şi în alte direcţii o eventuală soluţie a acestei veritabile enigme din numismatica geto-dacică.

Al doilea exemplu de care ne vom ocupa aici este cel al tipului monedelor geto-dacice care prezintă pe avers un cap uman din faţă, iar pe revers, un călăreţ. Multă vreme, s-a văzut în efigia de pe avers o imitare a chipului nimfei Larissa de pe monedele oraşului omonim din Thessalia [34], iar monedele geto-dacice din această categorie au fost desemnate sub denumirea de tip Larissa. În 1939, K. Pink, bazîndu-se pe criterii de iconografie, a împărţit aceste monede în două categorii: unele imitînd într-adevăr modelul Larissa, în vreme ce altele imită capul lui Apollo de pe tetradrahmele oraşului Amphipolis din Macedonia [35]. În 1959, Suzana Dimitriu şi semnatarul acestor note, mergînd mai departe pe drumul deschis de Pink, au demonstrat, cu argumente de ordin iconografic şi istoric-economic, că monedele geto-dacice în discuţie au avut un singur model; Apollo de pe tetradrahma oraşului Amphipolis [36].

În monografia sa, C. Preda a rezervat un spaţiu restrîns descrierii acestor monede şi a propus o nouă clasificare; în ce priveşte filiaţia tipului de pe avers, el evită să se pronunţe asupra identificării originalului care a servit ca model, motiv pentru care denumeşte tipul respectiv cînd Larissa-Apollo-Amphipolis, cînd Larissa-Apollo, cînd în fine numai Larissa [37].

[33] Capul lui Ianus Bifrons apare la Roma mai întîi pe aversul aşilor de bronz, emişi între 222—205 (E. A. Sydenham, CRR, p. 7, nr. 71) sau între 225—217 î.e.n. (M. H. Crawford, RRC, p. 147, nr. 35/1). Am arătat de ce aceste emisiuni nu au putut constitui modele de imitat pentru monedele geto-dacice cu cap dublu.

[34] E. Muret, A. Chabouillet, *op. cit.*, p. 228, nr. 9690—9693, 9696; R. Forrer, *Keltische Numismatik*, p. 160; Dessewffy M., *Barbár pénzei*, p. 42; W. Knechtel, BSNR, 10, 1913, p. 14; R. Netzhammer, Revista catolică, 3, 1914, p. 393—397; Gohl Ö., NK, 14, 1915, p. 72; V. N. Popp, BSNR, 13, 1916, p. 59; C. Moisil, BSNR, 15, 1920, p. 61; CNA, 4, 1923, p. 60; BSNR, 21, 1926, p. 17, nr. 14; A. Metzulescu, CNA, 11, 1935, p. 151; AArh, 13—14, 1937—1938, p. 5—6.

[35] K. Pink, *op. cit.*, p. 67.

[36] S. Dimitriu, O. Iliescu, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 296—297, 304—305.

[37] C. Preda, *MGD*, p. 133—136, 141, 476 s.v. Hinova.

https://biblioteca-digitala.ro

Cum însă această nomenclatură ezitantă poate genera confuzii — mai ales datorită prezenței ei într-o monografie de specialitate —, ne-am permis să semnalăm această inconsecvență, pentru o eventuală clarificare [38].

În noile sale puncte de vedere, autorul, după ce enumeră criteriile de iconografie și de mărime pe care le ia în considerație, afirmă mai întîi că ele îl îndeamnă „să vedem în *tetradrahmele din orașul Larissa* (sic; subl. n.) principalul, dacă nu singurul model după care s-au realizat imitațiile din Dacia"; mai departe însă, susține categoric: „O reexaminare a problemei, sub toate aspectele ei, ținînd desigur seama și de descoperirile mai noi, ne determină să revenim la denumirea mai veche și mai simplă de emisiuni de tip « Larissa » [39]. Iată deci o clarificare a unei poziții anterioare, vădit ezitante.

În ce ne privește, atrăgînd mai întîi atenția autorului asupra faptului că orașul Larissa nu a emis niciodată tetradrahme [40], ne vom permite să persistăm în convingerea că geto-dacii care au bătut monedele cu efigia umană din față au avut ca model exclusiv capul lui Apollo de pe tetradrahmele orașului Amphipolis. În acest sens, enumerăm pe scurt următoarele argumente (pe care le vom dezvolta cu alt prilej):

— *argumentul iconografic*: monedele geto-dacice au figura de pe avers fie prelungă, fie rotundă, la fel ca Apollo de pe monedele orașului Amphipolis, în vreme ce nimfa Larissa are întotdeauna figura rotundă, iar părul legat cu o panglică, detaliu ce nu se întîlnește niciodată nici la Amphipolis, nici la emisiunile geto-dacice.

— *argumentul metrologic*: Larissa a emis în mod curent drahme de etalon eginetic (6 g) și doar o singură dată didrahme (12—12,20 g) [41]; Amphipolis a emis mai ales un nominal mare, tetradrahme de etalon traco-macedonean (14,50 g) [42]. Monedele geto-dacice de care ne ocupăm cîntăresc în mod frecvent 13—14 g, depășind uneori această limită [43]; sînt deci tetradrahme ce adoptă etalonul folosit de Amphipolis.

— *argumentul economic*: s-a arătat încă din 1959 că Amphipolis a avut un rol deosebit în Balcani și la Dunărea de Jos, rol pe care l-a păstrat și după ce a fost cucerit de Filip II (357 î.e.n.); Larissa a avut un rol economic mai șters, fără înrîurire la nord de Balcani [44].

— *argumentul cronologic*: dacă Amphipolis încetează să bată monedă proprie la 357 î.e.n. și, deci, tetradrahmele sale ar fi prea distanțate de emiterea monedelor geto-dacice cu cap uman din față — cum crede C. Preda [45] — remarcăm că didrahmele orașului Larissa sînt și mai vechi, fiind emise pe la 370 î.e.n. [46], Prin urmare, atît geografic, cît și cronologic,

[38] O. Iliescu, CN, 5, 1983, p. 19, n. 45; cf. și I. Winkler, ActaMN, 12, 1975, p. 100.

[39] C. Preda, Aspecte, p. 320.

[40] Între aprox. 500 și 344/343 î.e.n., Larissa a emis drahme și monede mărunte, iar ca multiplu, numai didrahme, dar niciodată tetradrahme; aceste date se găsesc în orice manuale sau tratate de numismatică greacă. Despre emisiunile monetare ale acestui oraș, v. F. Herrmann, ZfN, 35, 1925, p. 1—69; T. R. Martin, MN, 28, 1983, p. 1—34 (ambele fundamentale).

Nu este singura dată cînd C. Preda confundă nominalurile grecești. Astfel, în *DIVR*, s. v. drahmă, p. 244, afirmă că Histria și Callatis au emis drahme de argint, ca s.v. Histria, p. 329—330, să susțină că acest oraș a emis didrahme de argint, deși e clar că se referă la același nominal.

[41] E. Babelon, *Traité*, II/4, col. 395—396 (12, 20; 12, 18; 11,80 g).

[42] G. Le Rider, *Le monnayage de Philippe II*, p. 354—355.

[43] C. Preda, *MGD*, p. 136.

[44] S. Dimitriu, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 304—305.

[45] C. Preda, Aspecte, p. 321.

[46] T. R. Martin, *op. cit.*, p. 29, 33.

https://biblioteca-digitala.ro

presupusul model Larissa este mult mai îndepărtat de locul și momentul emiterii monedelor geto-dacice, în raport cu modelul Amphipolis.

Aceste argumente ne dau dreptul de a ne opri mai departe asupra lui Apollo de pe tetradrahmele orașului Amphipolis, ca model al emisiunilor geto-dacice cu cap uman din față, pe care vom continua deci să le denumim de tip Apollo-Amphipolis. Datarea acestor emisiuni va fi discutată în ultima secțiune.

Cel de-al treilea caz de care ne vom ocupa acum este reprezentat de monedele geto-dacice „cu capul Romei" sau de tip Cojasca. Am arătat mai sus de ce ele constituie un tip aparte, indiferent dacă efigia de pe aversul lor a avut ca model capul Romei sau cel al lui Dionysos [47]; vom încerca acum să deslușim noile puncte de vedere ale lui C.Preda, în cadrul acestei discuții. Ele rămîn mai departe echivoce, cu toate că autorul le acordă un spațiu mai larg. Astfel, față de principalul argument adus împotriva identificării capului Romei, ca model posibil pentru emisiunile geto-dacice — lipsa coifului, element fundamental în iconografia zeiței Roma — autorul evită să dea un răspuns precis, exprimîndu-și ideile într-o manieră ce ni se pare derutantă. Mai întîi, declară că n-a afirmat și nu afirmă nici acum că pe aversul monedelor în discuție trebuie să vedem o copie a capului Romei, deși o asemenea eventualitate după părerea noastră, nici nu se poate lua în considerație. Mai departe, citim următoarele: „Ținînd seama că avem de-a face în fond *de* (sic; subl. n.) o variantă a tipului Vîrteju—București nu putem accepta cîtuși de puțin ideea că pe aversul monedelor respective ar fi redată imaginea lui Dionysos în manieră locală. Argumentele aduse în sprijinul acestei opinii sînt ca și inexistente". Deci, Dionysos trebuie exclus cu totul, ca posibil izvor de inspirație, dar iată ce ni se spune mai departe: „*Prin aceasta nu vrem cîtuși de puțin să înlăturăm o eventuală influență exercitată de tetradrahmele thasiene*" [48] (subl. de C.P.). Prin urmare, admite totuși posibilitatea unei influențe a lui Dionysos, căci despre ce altă influență a tetradrahmelor thasiene ar putea fi vorba, în cazul monedelor geto-dacice de tip Cojasca? Față de aceste formulări ezitante, în contradicție unele cu altele și lipsite de argumente, ne rămîne să conchidem că și acum, C.Preda a lăsat fără răspuns o problemă de icononografie monetară geto-dacică, creată fără temei de el însuși în 1973.

III. PROBLEME DE METROLOGIE MONETARĂ

Aveau geto-dacii o concepție clară despre valoarea de schimb a monedelor ce le treceau prin mînă, fie că ele erau emisiuni venite din afară, fie că erau emise de ei înșiși? Cînd punem această întrebare, ne gîndim mai ales la valoarea intrinsecă, determinată de cantitatea de metal încorporată și care, în antichitate, stabilea în mod exclusiv valoarea nominală a unei monede, chiar și a celei de bronz. Mai mult, la greci, însăși denumirea unui nominal — drahmă, stater (didrahmă) sau obol — era împrumutată din terminologia metrologiei ponderale, care a preexistat apariției

[47] Despre monedele de acest tip, v. mai ales: C. Moisil, CNA, 17, 1943, p. 160 și n. 14; Balcania, 7/1, 1944, p. 16 și n. 1; M. Ionescu, Gh. Rădulescu, SCIV, 21, 1970, 4, p. 650; M. Ionescu, BSNR, 67—69, 1973—1975, p. 330; O. Iliescu, NAC, 13, 1984, p. 192—196 (model: capul lui Dionysos); C. Preda, *MGD*, p. 203—204, 212; B. Mitrea; NAC, 10, 1981, p. 247—259; C. Preda, V. Drob, SCN, 8, 1984, p. 47(model: capul Romei).

[48] C. Preda, Aspecte, p. 321—322.

https://biblioteca-digitala.ro

economiei monetare. Întrebarea care ne-a preocupat de multă vreme a fost aceea de a şti dacă geto-dacii au fost în măsură să înţeleagă principiile de bază ale economiei monetare greceşti şi dacă le-au aplicat şi în cazul propriilor lor emisiuni monetare. Un început de dovadă atestînd aprecierea de către geţi a valorii monedei greceşti, în funcţie de calitatea serviciului oferit, ni-l oferă dealtfel cunoscutul text al lui Appianus privitor la pretenţiile formulate de reprezentanţii lor, pentru ajutorul armat pe care urmau să-l acorde lui Perseus împotriva romanilor [49]. Cercetările numismatice întreprinse în această direcţie de peste 40 de ani au confirmat că şi în cazul propriilor lor emisiuni, geto-dacii erau în stare să stabilească o scară de valori între diverse monede, dispunînd astfel de un adevărat sistem monetar propriu [50]. Dar aceste rezultate nu s-au bucurat de nici o atenţie în monografia lui C. Preda şi sînt astăzi categoric contestate de acelaşi autor [51].

Mai înainte însă de a examina în mod cuvenit această nouă controversă, este necesar să facem cîteva precizări. În primul rînd, trebuie să reamintim că geto-dacii, trăind într-un alt stadiu de evoluţie socio-economică, în raport cu lumea greacă, nu puteau beneficia de o economie monetară la fel de dezvoltată şi de complicată ca, de exemplu, aceea a Atenei în perioada 393—339 î.e.n. sau a imperiului lui Alexandru cel Mare [52]. Este de la sine înţeles că economia monetară a geto-dacilor, chiar în momentul ei de apogeu, spre sfîrşitul fazei tribale, nu a ajuns la un asemenea grad de dezvoltare. Prin urmare, pretinsa contradicţie semnalată de C. Preda [53] ca opunînd două afirmaţii ale noastre privitoare la nivelul economiei monetare geto-dacice nu există în realitate. O comparaţie între cele două economii — geto-dacică şi greacă — era la îndemîna oricui şi am considerat că nu era nevoie de a cita exemple, cum am făcut astăzi în rîndurile de mai sus.

În al doilea rînd, trebuie să precizăm că geto-dacii, iniţiind baterea de monedă proprie, au adoptat ca etalon nu un nominal oarecare din sistemul monetar greco-macedonean, ci numai acea monedă care se bucura de o largă circulaţie şi care pătrunsese şi în mediul local. Ei nu au adoptat iniţial, pentru monetăria lor, nominaluri greco-macedonene destinate unei circulaţii restrînse, ca drahma şi submultiplii ei, nici chiar didrahma, cu o circulaţie de asemenea redusă. La începutul monetăriei lor, geto-dacii au adoptat ca unic nominal tetradrahma de etalon traco-macedonean cu greutatea de 14,50 g, etalon folosit de oraşul Amphipolis şi apoi de Filip II şi care, prin emisiunile monetare respective, se impusese în schimburile economice ale populaţiilor trace şi geto-dace de la acea vreme. Abia mai tîrziu, cînd circulaţia monetară locală se va intensifica şi diversifica, geto-dacii vor emite, alături de tetradrahme, acum de alte tipuri, şi monede cu valoare mai mică, didrahme sau drahme, adoptînd în acest scop şi alte etaloane ponderale. Mai tîrziu, sub domnia lui Burebista, se vor emite în atelierele din Dacia monede după etalonul ponderal şi tipurile denarului

[49] Appianus, *Macedonica*, IX, 16, 1—2 (ap. *IstRom*, I, 1960, p. 245).

[50] O. Iliescu, BSNR, 38—41, 1944—1947, p. 29—34; CN, 5, 1983, p. 7—24; I. Winkler, ActaMN, 3, 1966, p. 75—89; E. Chirilă, V. Lucăcel, *Un tezaur din nord-vestul Transilvaniei*, Zalău, 1970, p. 7—8 (şi în l. germană); E. Chirilă, M. Barbu, Ziridava, 10, 1978, p. 61—66 şi aceiaşi, ActaMP, 3, 1979, p. 81—86.

[51] C. Preda, *op. cit.*, p. 322—330.

[52] B. V. Head, *Historia Numorum* [2], Oxford, 1911, p. 225—226 (Macedonia), 374—375 (Atena).

[53] C. Preda, *op. cit.*, p. 330.

https://biblioteca-digitala.ro

roman, iar regele Coson va bate stateri de aur după etalonul atic, nominal bine cunoscut geto-dacilor de la emisiunile lui Filip II, ale lui Alexandru cel Mare şi ale lui Lysimah pînă la ultimele emisiuni ale oraşelor greceşti de pe litoralul pontic, deci timp de aproape trei secole.

În sfîrşit, în al treilea rînd, trebuie să subliniem un aspect important al activităţii monetare din Dacia : deşi societatea locală a cunoscut organizarea de stat abia sub sceptrul lui Burebista, baterea de monedă s-a exercitat pînă la acea dată numai de autoritatea tribală sau unional-tribală, care suplinea în acest caz autoritatea de stat şi care era singura în măsură să determine nominalul ce urma să se bată, atît ca normă ponderală, cît şi ca tipuri iconografice.

Avînd mereu în minte acest cadru economic şi istoric, vom examina acum controversa ce s-a ivit recent în legătură cu problema adoptării de către geto-daci a unui sistem monetar propriu. Deşi, aşa cum s-a arătat, la un rezultat pozitiv în această problemă au ajuns între timp şi alţi cercetători [54], C. Preda se mărgineşte să critice numai opiniile noastre, începînd cu cele exprimate cu patru decenii în urmă [55]. Această atitudine a fost probabil determinată de faptul că într-un studiu recent, tratînd despre evoluţia economiei monetare la geto-daci, ne-am exprimat nedumerirea cînd am constatat că problema folosirii unui sistem monetar propriu de către geto-daci a fost total omisă dintr-o discuţie despre caracterul monedelor geto-dacice, expusă în două rînduri de C. Preda [56]. Drept răspuns, ni se adresează azi următoarea diatribă : „Pretenţia zgomotoasă de a cita un articol cu un subiect colateral, într-o discuţie precisă şi restrînsă, care avea ca obiect clarificarea unei anumite noţiuni, ni se pare mai mult decît ciudată", pentru a declara mai departe : „Pentru a nu lăsa însă cititorului impresia că nu am avut cunoştinţă de acest *important* (subl. C.P.) articol precizăm că acesta a fost citat atunci cînd am vorbit despre nominalele din monetăria geto-dacică, adică la locul cuvenit, şi chiar la istoricul cercetărilor" [57]. Oricine are însă dreptul să pună întrebarea cum este cu putinţă ca problema sistemului monetar propriu la geto-daci să fie considerată un *subiect colateral*, care, ca atare, poate fi ignorat cu totul într-o discuţie despre funcţiile monedelor emise de ei înşişi. *Important* sau mai puţin important, articolul nostru, tratat cu atîta ironie de C. Preda, are măcar meritul de a fi formulat pentru prima dată o problemă-cheie din istoria economiei monetare a geto-dacilor. A cere ca *această problemă* — şi nu articolul respectiv, citat doar ca titlu — să fie examinată cum se cuvine, într-o cercetare închinată monetăriei geto-dacilor, reprezintă o comportare firească în orice discuţie cu caracter ştiinţific şi nu o *pretenţie zgomotoasă*, cum o califică autorul citat. În acest context, ironia afişată în citatele de mai sus apare ca absolut gratuită.

După o astfel de introducere în subiectul discuţiei, C. Preda declară în mod peremptoriu : „Noi n-am stăruit asupra existenţei unui sistem monetar propriu la geto-daci, considerînd că nu există şi este explicabil deci să nu figureze, spre nedumerirea lui O. Iliescu, în indice" [58] (indicele

[54] V.n. 50.

[55] *Ibidem*.

[56] O. Iliescu, CN, 5, 1983, p. 9 şi 17, nota 28, cu trimitere la : C. Preda, SCN, 3, 1960, p. 55—57 şi *MGD*, p. 382.

[57] C. Preda, Aspecte, p. 323, cu trimitere la *MGD*, p. 16 şi 389 (recte 379) la care urmează a se adăuga şi p. 332, nr. 6, nota 933 ; despre această ultimă menţiune, cf. O. Iliescu, *op. cit.*, p. 18, nota 36.

[58] C. Preda, Aspecte, p. 323.

https://biblioteca-digitala.ro

de la finele monografiei, n.n.). De data aceasta, în fața unei atitudini atît de grave, avem tot dreptul să ne exprimăm profunda nedumerire, deoarece noile opinii ale autorului contrazic flagrant propriile sale poziții, adoptate anterior, deși incidental, în raport cu aceeași problemă. Ne explicăm îndată, începînd prin a reaminti o teză mai veche a lui C. Daicoviciu, care nega emisiunilor monetare ale geto-dacilor funcția de bani, considerînd că ele nu reprezentau decît „o formă mai practică, numoidală, a mărfii metal" [59]. Contestînd existența unei economii monetare la geto-daci, această teză îi socotea atît de înapoiați, încît, chiar și după secole de relații strînse cu lumea greacă sau cu tracii, celții, ilirii, iar mai tîrziu, cu romanii, ei nu ar fi fost în stare să înțeleagă funcțiile economice ale monedei pe care ei înșiși o băteau, în propriile lor ateliere. Abandonată ulterior de autorul ei [60], această teză a fost combătută în două rînduri de C. Preda, cu numeroase argumente, dintre care unele, chiar fără voia lui, admit implicit folosirea de către geto-daci a unui sistem monetar propriu. Astfel, după ce examina caracteristicile emisiunilor monetare geto-dacice, C. Preda formula în 1960 următoarea concluzie : „Păstrarea în linii mari a unui sistem ponderal, care poate fi urmărit la toate tipurile monetare, presupune, fără îndoială, o preocupare din partea emitentului de a impune autoritatea și valoarea monedei respective, prin garantarea și pe această cale a greutății și calității ei" [61]. Și iată ce susținea același autor în 1973 : „Cînd pe o anumită piață, fie ea și limitată, apare și monedă măruntă cu aceleași caractere ca și piesele mari din categoria tetradrahmelor, nu mai putem vorbi, pe lîngă alte argumente, că emisiunile din Dacia reprezintă „o formă numoidală a mărfii bani" [62] (sic ; a mărfii metal la C.D.). În ambele cazuri, argumentele invocate de autor reflectă în realitate atributele unui sistem monetar, în adevăratul lui sens.

Să mergem însă mai departe și, din considerație pentru importanța problemelor de numismatică geto-dacică, să expunem în cele ce urmează argumentele fundamentale care susțin categoric ideea folosirii de către geto-daci, încă de la primele lor emisiuni, a unui sistem monetar propriu, cu trăsături împrumutate de la modele străine, dar și cu particularități deosebitoare.

Mai întîi, fiind în discuție o problemă de ordin economic, se cade să o examinăm și noi prin prisma principiilor de bază ale științei economice. Pentru a înțelege ce este un sistem monetar, vom recurge deci la cuvîntul unei autorități în materie și vom afla că prin această sintagmă, se înțelege o „formă de organizare instituită de stat prin acte normative în cadrul căreia se prevede o circulație de monezi (monede n.n.) cu valoare proprie deplină" [63]. Aplicînd această definiție economiei monetare a geto-dacilor, vom constata, *mutatis mutandis*, că ea îndeplinește toate condițiile necesare adoptării și funcționării unui sistem monetar propriu. Există o autoritate emitentă, cea tribală sau unional-tribală, suplinind lipsa unei autorități statale ce va apărea sub Burebista. Geto-dacii bat monede de argint, ar kosonii, din aur, deci monede cu valoare proprie, deplină. Emisiunile

[59] C. Daicoviciu, SCSCluj, 1, 1950, p. 117.

[60] Idem, *IstRom*, I, 1960, p. 271.

[61] C. Preda, SCN, 3, 1960, p. 57.

[62] Idem, *MGD*, p. 382.

[63] C. C. Kirițescu, *Moneda. Mică enciclopedie*, București, 1982, p. 282, s.v. sistem monetar.

https://biblioteca-digitala.ro

lor adoptă norme ponderale împrumutate din sisteme monetare străine: traco-macedonean, atic sau, în final, roman. Chiar în cazul în care o autoritate locală emite un singur nominal, acesta se încadrează într-un sistem monetar propriu, exemple în acest sens fiind cunoscute și în lumea greacă [64].

Sînt însă și particularități ce deosebesc sistemul monetar geto-dacic de cele străine receptate ca model. Ele decurg mai întîi din procesul normal de adaptare la realități locale. Dar ele sînt determinate și de caracterul local sau regional al emiterii de monede în Dacia. La început, se emite un singur nominal, tetradrahma de etalon traco-macedonean, dar tipurile diferă, după opțiunea fiecărei autorități tribale emitente. În sec. II î.e.n., intensificîndu-se schimburile, apar nominaluri locale de valori diferite. Ele sînt uneori de același tip: tetradrahmele și drahmele de tip Alexandru cel Mare (sau Filip III) din tezaurul de la Brașov [65]; tetradrahmele și drahmele de tip Macedonia Prima din tezaurul găsit în nord-vestul Transilvaniei [66]; tetradrahmele și drahmele de tip Filip III din tezaurele de la Optășani [67], Comana [68] și Urseiu [69]. Dar există și nominaluri de valori și tipuri diferite, cum este cazul didrahmelor de tipurile Adîncata și Vîrteju, cînd se găsesc împreună cu tetradrahme și drahme de tip Filip III, ca în tezaurele de la Comana și Urseiu. Aici, sîntem de acord cu observația lui C. Preda despre existența unor „sisteme monetare care au funcționat diferit în timp și spațiu" [70].

În sfîrșit,, în absența izvoarelor istorice care să ateste denumirile acordate de geto-daci propriilor lor monede — nici măcar celor străine —, se înțelege că folosirea termenilor de tetradrahmă etc. are în acest caz un caracter convențional. Nu este totuși exclus ca geto-dacii, preluînd ca model un nominal străin, să fi împrumutat și termenul original care îl desemna. Dar chiar dacă geto-dacii ar fi denumit altfel monedele lor, din moment ce nu cunoaștem asemenea denumiri, nu întrezărim altă soluție decît aceea de a recurge la termenii originali.

Nădăjduim că aceste considerații vor înlătura din preocupările de numismatică geto-dacică problema existenței sau a non-existenței unui sistem monetar autohton.

IV. PROBLEME DE CRONOLOGIE MONETARĂ

Năzuința de a determina data de emisiune pentru fiecare din numeroasele tipuri monetare ale geto-dacilor este desigur unul din obiectivele fundamentale, urmărite azi de cercetările numismatice din țara noastră. Dificultățile însă abundă, ca dealtfel în orice sector al monetăriei antice, în care întîmpinăm lipsa unor elemente certe de cronologie. De aceea, este necesar să recurgem la criterii diverse, care, de la caz la caz, ne pot per-

[64] Orașele Thasos și Maronea emit după 180 î.e.n. tetradrahme de etalon atic (16,80 g), fără alte nominaluri de argint și totuși dispun de un sistem monetar propriu.

[65] I. Winkler, *op. cit.*, p. 79, 81; C. Preda, *MGD*, p. 332, nr. 4.

[66] E. Chirilă, V. Lucăcel, *op. cit.*

[67] C. M. Petolescu, CN, 3, 1980, p. 1—32.

[68] C. Preda, *MGD*, *passim* (paginația în indice, s.v. Comana); O. Iliescu, BSNR, 75—76, 1981—1982 p. 71—88.

[69] C. Preda, V. Drob, SCN, 8, 1984, p. 37—52 (unde drahmele, cu aversul și reversul foarte șterse, sînt considerate a alcătui un tip nou, denumit *Ursciu*; p. 46, 51. *Calp*, la autori cu înțelesul de uzat, înseamnă de fapt fals; v. în acest sens *DEX*, s.v.

[70] C. Preda, Aspecte, p. 328.

https://biblioteca-digitala.ro

mite să stabilim o datare mai precisă. De amploarea evantaiului acestor criterii atîrnă în ultimă instanţă stabilirea datei de emisiune a unui anumit tip monetar din numismatica geto-dacică; de aici şi apariţia unor datări diferite, de la un autor la altul, pentru aceeaşi emisiune monetară. Un exemplu în acest sens ni-l oferă divergenţa de păreri ce s-a ivit în legătură cu datarea tipului Apollo-Amphipolis. Am văzut mai sus (p. 265—267) disputa privitoare la identificarea originalului care a servit ca model; vom examina acum poziţiile diferite în legătură cu cronologia emisiunilor geto-dacice de acest tip.

În 1959, cînd am încercat să datăm mai precis emisiunile amintite, am luat în consideraţie mai multe criterii şi anume: relaţia dintre aceste monede şi modelul original, din punct de vedere iconografic şi metrologic; tehnologia de fabricaţie şi, nu în ultimul rînd, datarea tezaurului de la Hinova, tezaur al cărui studiu a prilejuit întreaga investigaţie. În temeiul acestui examen complex, am propus datarea celor mai vechi emisiuni de acest tip, către sfîrşitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n., iar a celor mai noi după anul 280 î.e.n. [71]. Mai recent, reeditarea tezaurului de la Hinova, cu o nouă datare [72], ne-a permis să aducem unele precizări şi cu privire la datarea celor mai vechi emisiuni de tip Apollo-Amphipolis: anii 275—250 î.e.n. [73].

Aşa cum s-a arătat mai sus, C. Preda clasifica în 1973 după alte criterii monedele ce fac parte din această categorie, astfel încît emisiunile considerate anterior a fi mai vechi devin acum seriile *b—c*, mai noi, în timp ce emisiunile clasificate în 1959 ca fiind cele mai recente constituie acum, după părerea sa, seria *a*, cea mai veche. Pe baza criteriului stilistic şi a prezenţei unor monede de acest tip în tezaurul de la Zemun (Iugoslavia) [74], autorul datează emisiunile în discuţie către sfîrşitul sec. III — începutul sec. II î.e.n. [75]. Cum însă noi am continuat, chiar şi după apariţia monografiei sale, să aderăm la datarea mai timpurie [76], C. Preda ne atrage atenţia, în recentele sale note critice, că această datare nu ţine seama de stilul monedelor geto-dacice, în raport cu cel al originalelor imitate şi nici de faptul că ele s-au găsit în tezaure alături de monede macedonene cu imitaţii ale lor, iar în tezaurul de la Jabukovac (Iugoslavia) [77], împreună şi cu o tetradrahmă emisă de Attalus I în anii 240—235 î.e.n., „ceea ce îl determină pe editor să dateze toate emisiunile de tip „barbar", inclusiv pe cele de tip Larissa, la sfîrşitul sec. III şi începutul sec. II î.e.n."; autorul conchide că ne menţinem pe o poziţie greşită, în contradicţie cu date concrete şi evidente [78]. Să examinăm şi noi cîteva aspecte ale problemei în discuţie, spre a vedea dacă este îndreptăţită o astfel de apreciere.

Pentru a data emisiunile geto-dacice de tip Apollo-Amphipolis, vom apela mai întîi la criteriul tehnologiei de fabricaţie. Sub acest aspect, constatăm că monedele care au pe avers efigia alungită sau rotundă (tipurile I—II în clasificarea din 1959, seriile *b—c* în cea din 1973) au caracte-

[71] S. Dimitriu, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 309—310.

[72] *An Inventory of Greek Coin Hoards (IGCH)*, New York, 1973, nr. 452.

[73] O. Iliescu, SCIV, 27, 1976, 1, p. 56—57, 60; RRH, 19, 1980, p. 168; NAC, 13, 1984, p. 187.

[74] *IGCH* nr. 458, datat 220 î.e.n.

[75] C. Preda, *MGD*, p. 142.

[76] Vezi nota 73.

[77] *IGCH* nr. 447, datat 280 î.e.n.; P. Popović, Numizmaticiar, 5, 1982, p. 13—34, datat la sfîrşitul sec. al III-lea — începutul sec. al II-lea î.e.n.

[78] C. Preda, Aspecte, p. 319.

https://biblioteca-digitala.ro

ristici comune : flanul mic, cu diametrul de 17—18 mm, dar de o grosime neobișnuită, ceea ce face ca ele să cîntărească frecvent 13—14 g și chiar peste această limită. În schimb, puținele exemplare care au aceeași efigie cu privirea spre dr. (tipul IV respectiv seria *a*) au un flan mai larg, cu diametrul de 23—26 mm, dar mai subțire, iar greutatea lor oscilează între 12,25—13,63 g [79]. Considerăm și azi că emisiunile cu flanul mic sînt mai vechi decît cele cu flanul mare, deoarece această particularitate se întîlnește și la tetradrahmele emise efectiv de Alexandru cel Mare, în raport cu cele postume, emise cam după anul 280 î.e.n., cînd flanul se mărește foarte mult. Această particularitate de tehnologie este un criteriu sigur pentru a data monedele geto-dacice cu efigia văzută din față și flanul mic înainte de mijlocul sec. III î.e.n., dată de la care monetăriile elenistice vor emite numai tetradrahme cu flanul larg.

Cronologia relativă a monedelor geto-dacice în discuție, așa cum a fost stabilită în 1959, este susținută și de criteriul stilistic. Emisiunile încadrate atunci la tipurile I—II (seriile *b—c* din 1973) au un stil viguros, cu trăsături bine marcate și reliefuri foarte înalte ; cele de tipul IV (seria *a*) prezintă un stil evoluat, cu trăsături mai delicate și reliefuri mai aplatizate. În vreme ce particularitățile stilistice ale emisiunilor din prima categorie le alătură tetradrahmelor alexandrine emise pînă la circa 280 î.e.n., cele de tipul IV (seria *a*) se aseamănă vădit, ca stil, cu tetradrahmele elenistice bătute după această dată. Sînt deci argumente temeinice, care ne obligă să revenim la clasificarea cronologică stabilită în 1959 : tipurile I—II, prima etapă ; tipurile III—IV și unele variante tîrzii ale tipului II, a doua etapă.

Ne îndreptăm acum atenția asupra analizei unor tezaure monetare, în a căror componență intră și monede geto-dacice de tip Apollo-Amphipolis, alături de emisiuni greco-macedonene cu o cronologie mai precisă. În sprijinul unei datări coborîte pînă la sfîrșitul sec. III — începutul celui următor (î.e.n.), C. Preda invocă drept argument decisiv exemplul tezaurului de la Jabukovac [80]. Reamintind mai întîi că reconstituirea acestui tezaur s-a făcut pe baza unor informații vagi, vechi de șase decenii, ceea ce ar putea arunca o umbră de îndoială asupra temeiniciei ei [81], observăm că stabilirea datei probabile a îngropării unui tezaur monetar nu atrage în mod automat aceeași datare pentru *toate* monedele care îl compun. Astfel, chiar în exemplul citat de autor, dintr-un număr de 70 monede a căror dată de emisiune a fost determinată cu precizie, am constatat existența următoarelor tranșe cronologice :

336/318— 300	î.e.n. :	51 ex.	(Alexandru cel Mare și postume)
318/297—280/261	î.e.n. :	16 ex.	(Alexandru cel Mare postume, Demetrios Poliorcetes, Lysimah, Seleucus I și Antiochus I)
263/241—240/235	î.e.n :	2 ex.	(Eumenes I și Attalus I, Pergam)
290/190	î.e.n. :	1 ex.	(Priene, tetradrahmă de tip Alexandru)[82].

După cum se vede, din 70 monede datate precis, 67 piese au fost emise între anii 336/318 și 280/261 î.e.n. și numai trei exemplare între anii 241/190 î.e.n., dacă acceptăm cronologia cea mai coborîtă. Între monedele

[79] S. Dimitriu, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 292, 294.
[80] V. nota 77.
[81] V. în acest sens observațiile formulate în *IGCH* nr. 447.
[82] P. Popović, *op. cit.*, p. 25—29.

https://biblioteca-digitala.ro

nedatate, în rîndul cărora intră și cele de tip Apollo-Amphipolis, pot exista desigur numeroase cazuri în care să avem de-a face cu emisiuni anterioare mijlocului secolului al III-lea, chiar dacă nu în proporția de 95 %, evidențiată mai sus. Nu există nici un impediment teoretic ca din această categorie să facă parte și monedele geto-dacice de tip Apollo-Amphipolis.

Dar tezaurul de la Jabukovac — în ipoteza că ar avea într-adevăr componența reconstituită de ultimul său editor — nu reprezintă unicul caz cu un conținut eşalonat pe mai multe tranșe cronologice. Un alt exemplu în acelaşi sens ne oferă tezaurul descoperit în 1940 la Slana Bara (lîngă Vidin) și care cuprinde şi el tetradrahme geto-dacice de tip Apollo-Amphipolis alături de emisiuni greco-macedonene, originale și imitații, precum și de monede geto-dacice de tip Filip al II-lea [83]. Deși acest tezaur nu a făcut obiectul unui studiu mai recent, care ar fi putut aduce desigur precizări de datare, el poate fi însă reținut ca un alt exemplu cu un larg evantai cronologic al emisiunilor componente.

Pentru a stabili cu mai multă siguranță data celor mai vechi emisiuni geto-dacice de tip Apollo-Amphipolis, cel mai important reper rămîne, după părerea noastră, tezaurul de la Hinova, datat 275—250 î.e.n. [84]. În acest tezaur, monedele amintite s-au găsit împreună cu tetradrahme elenistice și imitații ale lor, purtînd numele lui Alexandru cel Mare și cel al lui Seleucus I. Am revăzut de curînd cronologia tetradrahmelor originale din acest tezaur și am constatat că din șapte piese, nu mai puțin de şase au fost emise între anii 318—295 î.e.n., cea de-a şaptea rămînînd deocamdată fără o datare precisă. Dacă monedele de tip Apollo-Amphipolis, prezente în acest tezaur, ar data de la sfîrșitul sec. III — începutul sec. II î.e.n. — cum continuă să susțină C. Preda — ne întrebăm cum se explică faptul că șase din cele șapte tetradrahme originale au fsot emise exact cu un veac mai devreme?

Tot din examinarea componenței tezaurului de la Hinova, se vede clar că monedele de tip Apollo-Amphipolis, clasificate în 1959 la tipurile I—II, iar în 1973 la seriile *b—c*, sînt mai vechi decît cele de tipul IV respectiv seria *a*, deoarece în tezaurele, mai tîrzii, de la Slana Bara și Şilindia [85], se găsesc numai exemplare din această ultimă emisiune.

Admițînd însă că monedele de tip Apollo-Amphipolis ar data toate de la sfîrșitul sec. III — începutul sec. II î.e.n., să vedem cum s-ar putea integra ele în contextul numismatic geto-dacic, datînd din aceeași vreme. Apelînd din nou la monografia lui C. Preda, vom constata că în jurul anului 200 î.e.n., autorul citat înregistrează în Oltenia următoarele tipuri de monede „barbare": tetradrahme de tip Apollo-Amphipolis și „ianiform"; imitații ale tetradrahmei lui Filip II de tipurile: Prundu-Jiblea, Ocnița-Cărbunești, „cu cap uman sub cal" și Bugiulești; apoi tetradrahme de tip Filip II — Alexandru cel Mare și de tip Alexandru cel Mare [86]. Nu vedem cum s-ar putea explica o asemenea aglomerație de emisiuni locale, de tipuri atît de diferite unele de altele, dar circulînd concomitent,

[83] T. Gerassimov, Izvestija-Sofia, 14, 1940—1942, p. 284—285; *IGCH*, nr. 454; cf. S. Dimitriu, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 294.

[84] V. nota 72.

[85] E. Chirilă, N. Chidioșan, I. Ordentlich, N. Kiss, *Der Münzhort von Şilindia*, Oradea, 1972, p. 28—29, nr. 402—405; pentru datarea tezaurului, v.p. 70—72.

[86] C. Preda, *MGD*, p. 142, 149, 158, 164, 169, 176—177, 325, 343.

https://biblioteca-digitala.ro

în spaţiul atît de restrîns al Olteniei. Nu este oare limpede că nu toate aceste tipuri au fost emise la aceeaşi dată? Iată o întrebare la care răspunsul va fi dat mai curînd sau mai tîrziu de noi cercetări.

Concluzia, una singură pentru toate cele patru părţi ale acestei discuţii, se impune de la sine; ea a fost dealtfel anunţată încă din introducere. Cercetările de numismatică geto-dacică pot duce adesea la rezultate diferite, în funcţie de optica fiecărui autor şi de modul în care fiecare îşi formează propria judecată. Faptul este absolut firesc, căci dacă un cercetător care studiază o anumită problemă, nu ar reuşi, la capătul investigaţiilor sale, să-şi formeze o părere proprie, nu ar avea nici ce, nici de ce să scrie. Important este ca ori de cîte ori se abordează o problemă ştiinţifică, cel care o face să ia în consideraţie, cu seriozitate şi fără idei preconcepute, opiniile exprimate anterior asupra aceleiaşi teme de alţi autori. Iar dacă propria sa părere diferă de cele expuse de alţi autori, cercetătorul în cauză are datoria de a formula, *sine ira et studio*, argumentele ce i se pare că îi vin în sprijin. Chiar dacă valoarea acestor argumente se va dovedi ulterior a fi fost înşelătoare, cel care le-a formulat cu bună credinţă îşi va fi împlinit totuşi datoria faţă de disciplina căreia i-a închinat aspiraţiile sale în căutarea adevărului.

PRÉCISIONS À PROPOS DE CERTAINS RÉSULTATS DES RECHERCHES EN NUMISMATIQUE GÉTO-DACE

RÉSUMÉ

En faisant usage du droit de réponse, l'auteur examine dans cet article les principaux aspects de numismatique géto-dace dont l'étude a engendré certaines divergences d'opinion, récemment discutées par Constantin Preda (SCIVA, 36, 1985, 4, p. 316–331). Ces aspects ont été groupés comme suit : I. Questions de terminologie numismatique ; II. Questions d'iconographie monétaire ; III. Questions de métrologie monétaire et IV. Questions de chronologie monétaire. Dans le cadre de chaque groupe, l'auteur passe en revue un nombre de cas où se sont manifestées les divergences commentées d'une manière critique par Constantin Preda, tout en formulant de nouveaux arguments en faveur des thèses critiquées par ce dernier. Finalement, on conclut que la discussion des opinions différentes, exprimées dans le domaine de la numismatique géto-dace, contribue à assurer le progrès des recherches vouées à ce domaine, à condition, naturellement, que cette discussion soit portée *sine ira et studio*.

NOTA REDACŢIEI

În numărul următor al revistei vor fi publicate punctele de vedere ale lui Constantin Preda pe marginea problemelor în discuţie, după care Colegiul de redacţie consideră încheiat acest schimb de opinii în paginile revistei SCIVA.

https://biblioteca-digitala.ro

MASCA ROMANĂ DE BRONZ DE LA CINCȘOR (JUDEȚUL BRAȘOV)

de GHEORGHE DRAGOTĂ

Piesa pe care o avem în studiu aici a fost descoperită întîmplător în apropierea castrului roman de la Cincșor (com. Voila, jud. Brașov); este o mască feminină romană din bronz (fig. 1) și, împreună cu alte descoperiri romane din apropiere, a fost expusă în Muzeul Țării Făgărașului (inv. nr. 879). Masca a fost descoperită în august 1986, de către muncitorul Gheorghe Nica, în timpul lucrărilor de amenajare hidroenergetică a Oltului în zona Voila — Cincșor. După cum ne-a relatat descoperitorul, masca a fost găsită la cca 50 m de malul drept al Oltului — pe un platou, la o adîncime de peste 3 m, într-un strat de pietriș aluvionar, la o distanță de 4 km de castrul roman și 2 km de localitatea Cincșor. Tot cu prilejul acelorași lucrări hidroenergetice, în preajma locului de descoperire a măștii și a castrului roman, au mai fost scoase la lumină și alte piese arheologice — în special obiecte de ceramică — precum o oală întreagă, un urcior (din care lipsește gîtul), o toartă, o buză și un picior de amforă, toate de epocă romană.

Descoperirea acestor obiecte ceramice, precum și depistarea, pe terasa din apropierea locului de descoperire a măștii, a două locuințe — neinvestigate încă arheologic — ne îndreptățesc să lansăm ipoteza că masca romană din bronz a fost găsită în apropierea așezării civile sau chiar în așezarea civilă, situată undeva la vest de castru și dezvoltată probabil pe terasele limitrofe castrului.

Castrul roman de la Cincșor, care este unul din cele trei castre romane[1] de pe linia Oltului făgărășean cunoscute pînă acum, nu a fost cercetat în trecut prin săpături sistematice, literatura de specialitate apărută atunci bazîndu-se doar pe descoperiri întîmplătoare. Avîndu-se în vedere însemnătatea științifică a acestui obiectiv istoric și materialul arheologic — deși descoperit întîmplător —, destul de bogat, s-au întreprins sondaje arheologice în zonă și apoi s-a trecut la efectuarea unor săpături arheologice sistematice.

Cercetările arheologice de aici au scos la iveală un interesant material arheologic, constituit din numeroase cărămizi, olane, fragmente de țigle, ceramică romană provincială, obiecte din metal etc. În urma descoperirii unor tegule și țigle ștampilate, castrul de la Cincșor a fost identificat ca loc de staționare a cohortei II Flavia Bessorum, unitate militară auxi-

[1] Castrul roman de la Hoghiz este situat în stînga Oltului, în timp ce castrele de la Cincșor și Feldioara au fost construite pe partea dreaptă a Oltului, față în față cu fortificațiile dacice de la Breaza și Arpașul de Sus.

SCIVA, tomul 38, nr. 3, București, iulie—septembrie 1987, p. 276—280

https://biblioteca-digitala.ro

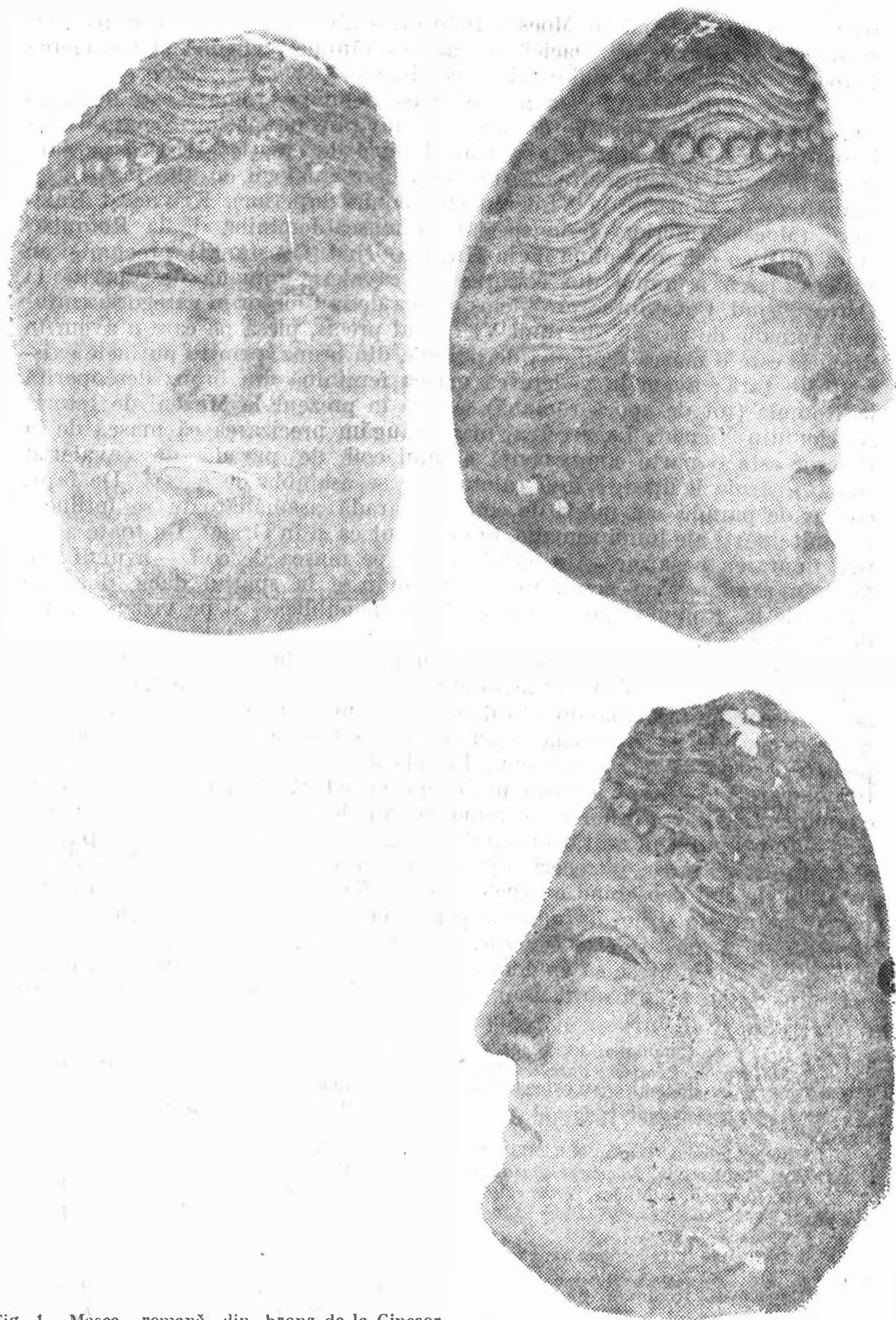

Fig. 1. Masca romană din bronz de la Cincșor.

https://biblioteca-digitala.ro

liară staţionară iniţial în Moesia Inferior, stabilită la Cincşor după războaiele de cucerire a Daciei şi care va rămîne aici pînă la retragerea trupelor romane din sud-estul Transilvaniei [2].

Descoperirea la Cincşor a unei măşti feminine romane este de mare însemnătate, fiindcă piesele de acest fel sînt rare în spaţiul carpato-danubiano-pontic şi totodată pentru înaltul nivel de creaţie artistică pe care piesa în cauză îl demonstrează. Pe baza unor analogii cu alte măşti asemănătoare descoperite la Visegrád (Pannonia Superior), Krivna şi Kalenik [3] (Moesia Inferior) şi în special cu masca feminină de la Romula [4] (jud. Olt), cu cea masculină de la Hîrşova [5] (jud. Constanţa), precum şi cu viziera-mască a unuia din coifurile de cavalerie romană descoperite la Ostrov [6] (jud. Constanţa), am inclus masca de la Cincşor în categoria coifurilor romane de paradă de tipul VI [7]. Mai precis, piesa pe care o avem în discuţie este o mască feminină de paradă, din bronz, printre puţinele existente în ţară; avem în vedere că masca feminină din bronz descoperită la Romula (tot de epocă romană) se află în prezent la Muzeul de Istoria Artelor din Viena [8]. La acestea, mai adăugăm precizarea că masca de la Cincşor este o parte componentă a unui coif de paradă de cavalerist roman, căruia îi lipseşte însă calota care se asambla de mască. De fapt, coifuri de paradă sau măşti de coif de paradă asemănătoare se întîlnesc în multe părţi ale lumii romane, în Occident ca şi în Orient. Cu toate acestea, figurarea pe arme — în cazul nostru pe masca de coif — a unui cap feminin rămîne pînă acum rară, întîlnindu-se în spaţiul dacic doar pe coiful de la Romula, pe cel de la Gilău (nepublicat) şi pe viziera-mască de la Ostrov [9].

S-a crezut o vreme că aceste măşti erau funerare, ipoteză ce se explica prin stratul subţire al metalului din care erau realizate [10], dar curînd această teorie a fost abandonată deoarece, în urma unei analize mai atente a lor, s-a ajuns la concluzia că nu au fost confecţionate cu atîta măiestrie pentru a servi ca măşti funerare. În cele din urmă, majoritatea cercetătorilor care au studiat această problemă consideră că aceste măşti, părţi componente ale coifurilor de ceremonie sau de paradă, destinate cavaleriei — în primul rînd unităţilor auxiliare sau formaţiunilor călări — puteau fi utilizate în unele întreceri hipice, caracterul masculin sau feminin al măştilor de coif deosebind echipele hipice aflate în întrecere [11]. La această părere ne raliem şi noi bazîndu-ne şi pe constatările făcute în urma cercetării atente a măştii de la Cincşor, care prezintă urme vizibile de lovituri şi care ne îndreptăţesc să credem că a putut fi folosită nu numai în întreceri hipice, dar şi în cadrul unor exerciţii militare (fiind incomodă pentru

[2] I. I. Pop, Cumidava, 13, 1983, 2, p. 44—45.

[3] J. Garbsch, *Römische Paredeвüstungen*, München, 1979, p. 70, O_{42}, O_{43}, şi O_{45}, pl. 24.

[4] Cr. M. Vlădescu, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 195—201.

[5] *Dicţionar enciclopedic de artă veche a României*, Bucureşti, 1980, p. 187—188 (vezi şi figura)

[6] A. Rădulescu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 543, fig. 7.

[7] M. Kohlert, in *Römische Paraderüstungen*, p. 24.

[8] R. Florescu, I. Miclea, *Tezaure transilvănene la Kunsthistorisches Museum din Viena*, Bucureşti, 1979, p. 32—33.

[9] V. n. 4 şi 6.

[10] P. Coussin, *Les armes romaines*, Paris, 1926 (cu bibliografia şi discuţiile respective), p. 410.

[11] H. Russel Robinson, *The armour of Imperial Rome*, Londra, 1975, p. 108—124, cf. C. M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 196, care este de părere că măştile puteau servi şi drept coifuri de luptă, în împrejurări deosebite.

https://biblioteca-digitala.ro

a fi purtată timp mai îndelungat). Deci masca aparține, din punct de vedere tipologic, unui coif de cavalerist roman, de ceremonie, folosit în manifestații hipice pe echipe sau în exerciții militare.

Masca de la Cincșor, înfățișînd un cap de femeie, a fost confecționată din bronz, prin turnare și apoi cizelare, avînd înălțimea de 24,5 cm, lățimea maximă de 17 cm, adîncimea reliefului de 14,5 cm, iar grosimea metalului variază între 1 și 3 mm. Pentru a putea fi purtată, ochii, nările și buzele sînt crăpate, iar pe ambele părți ale obrazului se află cîte două perforații datorate niturilor de fixare a măștii de calotă — celălalt element al coifului (nedescoperit). Masca mai prezintă la creștet unele perforații, provocate de cupa escavatorului în timpul scoaterii ei la lumină și tot aici se pot vedea găurile cuiului de balama, pentru prinderea măștii de calotă și în acest loc. Ovalul feței este alungit și bine conturat, fruntea proporționată, nasul subțire (puțin acvilin), gura mică și bărbia cu gropiță. La această mască feminină elementul de podoabă îl constituie o rețea de perle care strînge coafura, de la creștet către frunte și de aici pe părți. Părul este pieptănat în șuvițe ondulate, care acoperă și urechile și era prins în coc la ceafă.

Deci, coafura poate fi romană, sau, dacă nu, la modă în provinciile orientale ale Imperiului roman.

În realizarea artistică a măștii, meșterul-artist a fost influențat pregnant de procedeele stilistice fundamentale din pictura sau sculptura romană, această mască de la Cincșor reprezentînd o amazoană ale cărei trăsături scot în evidență tăria de caracter, hotărîrea, dîrzenia personajului reprezentat. Linia generală de asimetrie a măștii se poate datora mai curînd modului de păstrare în pămînt sau de scoatere la lumină prin excavație.

Cert este că această mască de la Cincșor este parte componentă a unui coif de cavalerie, cu destinația și caracteristicile amintite mai sus și se asambla de o calotă, pentru a cărei reconstituire nu dispunem de suficiente date [12].

Referitor la atelierul de realizare a măștii nu putem face decît presupuneri, deoarece pe suprafața măștii nu am identificat nici un fel de inscripție sau alte semne care să ne indice proveniența sau pe purtătorul ei. Nu ar fi exclus ca masca să provină din import; dar ținînd seama că masca a fost descoperită în preajma unui castru unde era cantonată o unitate militară și că de obicei în castrele romane existau și ateliere de turnare, în special a bronzului, înclinăm să credem că masca a fost făurită în provincia romană Dacia, poate chiar în castrul de la Cincșor, probabil produs al unui meșter autohton sau colonist roman.

Desigur, posesorul măștii nu putea fi altul decît unul din cavaleriștii cohortei II Flavia Bessorum, fie el comandant sau soldat.

Pe baza analogiilor cu alte măști asemănătoare, unele amintite în cuprinsul studiului, precum și a inventarului arheologic descoperit la Cincșor, masca poate fi datată în sec. II—III e.n.

[12] C. M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 200, o încercare de reconstituire pentru masca de la Romula.

https://biblioteca-digitala.ro

THE ROMAN BRONZE MASK OF CINCŞOR (THE COUNTRY OF BRAŞOV)

(SUMMARY)

The museum piece under discussion has recently bean discovered by chance near the Roman campt at Cincşor, on the brank of the Olt river (Voila, Braşov county).

It is a Roman feminine mask made of bronze. By analogy with other masks, especially with the feminine mask of Romula, we include the mask discovered at Cincşor in the category of the Roam cavalery arms. It belonged to a Roman soldier's parade helmet.

This mask represents a woman's head, probably an Amazon, and is made by moulding and polishing bronze. One could wear the mask because it has narrow openings for the eyes, nostrils and lips. A pear necklace adorns the head and the curls cover the ears.

Taking into account the other similar masks as well as the archaeological vestiges found out a Cincşor we may date the mask from the 2nd—3rd centuries A.D.

EXPLANATION OF THE FIGURE

Fig. 1. The Roman bronze mask of Cincşor.

https://biblioteca-digitala.ro

O INSCRIPȚIE DE LA DIOCLEȚIAN DESCOPERITĂ LA HISTRIA

de COSTEL CHIRIAC

Printre numeroasele inscripţii ce compun recentul corpus epigrafic histrian, datorat activităţii neobosite a eruditului profesor D. M. Pippidi, se află şi un număr de 51 de fragmente care sînt într-o stare de conservare destul de rea, încît nu permit o întregire mai mult sau mai puţin acceptabilă [1]. Cu toate acestea atenţia ne-a fost atrasă de o lespede fragmentară, de marmură, cu inscripţie în limba latină şi notată în corpus cu nr. 418 (aflată în lapidariul noului muzeu histrian cu nr. de inventar 133), fig. 1—3.

Piatra are dimensiunile de 72×30×18 cm și a avut trei etape de folosire, după cum am remarcat în urma unei cercetări mai atente a ei. Într-o primă etapă a fost folosită ca piesă arhitectonică, judecînd după unele profilări aflate pe spate. O a treia etapă a constituie transformarea şi ajustarea, prin dăltuire, a părţii care s-a păstrat din inscripţie în scopul refolosirii ei ca piatră de construcţie într-o vreme mai tîrzie. Martelarea părţii din dreapta jos a inscripţiei nu a avut ca obiect textul inscripţiei ci, aşa cum menţionam anterior, a urmărit simpla ei ajustare. Fragmentul a fost descoperit in cetate, nu se ştie cu ce ocazie, iar textul a constituit obiectul unei întregiri din partea regretatului profesor I. I. Russu [2], întregire considerată de D. M. Pippidi ca neadecvată, deși datarea propusă era corectă [3].

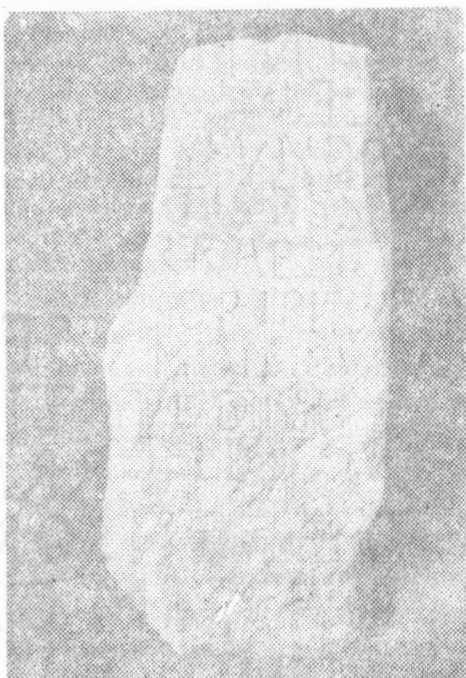

Fig. 1

Înainte de a ne expune propriile observaţii vom reda transcrierea textului conform celei din ISM, I, p. 508 (vezi şi foto):

S F V N D
T I S R E S

[1] D. M. Pippidi, ISM, I, nr. 379—436.
[2] I. I. Russu, Transilvania, 6, 1977, p. 9.
[3] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 508.

https://biblioteca-digitala.ro

R R A E M
O R I P I
M O I N D I
M E D N E P
O C L E | | | | | |

Cercetînd mai atent inscripția, cu puțină vreme în urmă, ne permitem să aducem unele mici observații și modificări.

Mai întîi de toate textul are păstrate opt rînduri și nu șapte. În r. 3, după *M* se observă, imediat în dreapta jos, începutul unei haste oblice de la *A*. În r. 4 se disting clar (și în fotografie), în marginea stîngă a pietrei, buclele unui *S*. Tot în r. 4, după ultimul *I* se mai văd două fragmente dintr-o hastă verticală și alături începutul buclei inferioare a unui *S*. În r. 5, după *D*, se observă începutul unei haste oblice spre dreapta, deci un *V* și nu un *I*. În r. 6, prima literă este sigur *V* și nu *M*, iar între *D* și *N* apare destul de clar un punct despărțitor. Tot în r. 6, către marginea din dreapta a pietrei, după *N*, nu se mai observă decît două fragmente dintr-o hastă verticală. În r. 8 se mai pot distinge, cu mare greutate, două litere fragmentare care pot fi *T* și *F* sau *E*. Cu aceste observații redăm următoarea transcriere (vezi fig. 2 și 3), înlăturînd astfel unele neclarități :

Fig. 2

S F V N D
T I S R E S
R R A E M A
S O R I P I I S
M O I N D V

SFVNDATORI
LIBERTATISRESTITV
TORITERRAEMARISQVE
DEFENSORIPIISSIMO
MAXIMOINDVLGENTI
SSIMOQVE D·N·IMP·C·AVR·
VALDIOCLETIANOP·F·
AVG· T F

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

VEDNI
●CLE
TE

Înălţimea literelor este de 4—4,5 cm, iar forma lor trădează o epocă tîrzie. După cum se observă piatra este ruptă pe ambele laturi făcînd lectura mai dificilă. Considerăm că cea mai plauzibilă întregire a textului inscripţiei este următoarea (vezi fig. 3).

[.*paci?*]*s fund*[*atori*]
[*liberta*]*tis res*[*titu*]
[*tori te*]*rrae ma*[*risque*]
[*defen*]*sori pii*[*ssimo*]
5. [*maxi*]*mo indu*[*lgenti*]
[*ssimoq*]*ue d(omino) n(ostro) i*[*mp(eratori) C(aio) Aur(elio)*]
[*Val(erio) Di*]*ocle*[*tiano p(io) f(elici)*]
[*Aug(usto)*. . .] *t*(?) (*e*?)[. . . . . ?]"

După cum se observă avem de-a face cu o dedicaţie către Diocletian singur, deci databilă, cel mai probabil, în anii 284—285[4]. Caracterul laudativ al inscripţiei rezultă din utilizarea unor formulări pompoase, foarte frecvente începînd din a doua jumătate a sec. III şi mai ales în cel următor. Iată cîteva exemple apropiate de stilul dedicaţiei histriene [5]: pentru Aurelian, „*perpetuo victorisissimo indulgentissimo imperatori, restitutori orbis*"; acelaşi, „*conservatori orbis terrarum*"; Diocletian, „*Aeterno imperatori nostro, maximo optimoque principi*"; Constantius Chlorus, „*piissimo ac fortissimo fundatori pacis ac publicae libertatis auctori*"; Constantin cel Mare, „*restitutori humani generis, propagatori imperii dicionisque Romanae, fundatori etiam securitatis aeternae*" şi Constantius II, „*defensori pacis et conservatori imperii Romani*".

Demnă de remarcat, mai ales pentru epigrafia histriană, ni se pare formularea din r. 2 şi 3 ale inscripţiei în discuţie: „*restitutori terrae marisque*" şi care este similară uneia mai vechi întîlnită şi la Histria, în dedicaţii greceşti din vremea împăraţilor Severi şi chiar ulterioare lor. Este vorba de formula „γῆς καὶ θαλάσσης δεσπότης", adică „stăpîn al pămîntului şi al mării". În cazul nostru expresia „terrae marisque" este traducerea fidelă a lui „γῆς καὶ θαλάσσης", foarte răspîndită în vremea lui Diocletian şi avînd, dealtfel, o ascendenţă evidentă încă în mperiul timpuriu, ca urmare a influenţei politice exercitată de lumea elenistică. Formula exprimă concis concepţia „principelui-*cosmocrator*", stăpîn absolut şi universal, concepţie proeminentă şi caracteristică domniei lui Diocletian [6].

În concluzie, deşi este greu de stabilit în ce condiţii a fost pusă dedicaţia către Diocletian, este demn de remarcat faptul că ea este prima

[4] R. Cagnat, *Cours d'epigraphie latine*[4], Paris, 1914, p. 231—233; J. B. Sandys, *Latin Epigraphy*[2], Groeningen, 1969, p. 253.

[5] Pentru exemplele ce urmează vezi Sandys, *op. cit.*, p. 190—191.

[6] Pentru aceste probleme vezi, ceva mai pe larg, comentariul prof. D. M. Pippidi, ISM, I, p. 230—232.

https://biblioteca-digitala.ro

inscripţie certă datînd din vremea acestui împărat descoperită pînă acum la Histria, completînd astfel catalogul epigrafic al cetăţii dobrogeane din epoca romană tîrzie [7].

EINE IN HISTRIA ENTDECKTE INSCHRIFT AUS DER ZEIT DES DIOKLETIAN

Der Verfasser schlägt eine Ergänzung der Inschrift ISM, I, Nr. 418 vor. Eine erneute Behandlung der Inschrift ergab ein paar fragmentarisch erhaltene Buchstaben, die in der ursprünglichen Ausgabe des Dokuments nicht erscheinen und welche, der Meinung des Verfassers nach, die S. 283 angegebene Ergänzung rechtfertigen. Stimmt die vorliegende Ergänzung, so wäre die Inschrift (höchstwahrscheinlich 284—285 u.Z.) das erste in Histria entdeckte Dokument aus der Zeit des Diokletian. Erwähnenswert ist die in den Zeilen 2—3 begegnende Formel *restitutori terrae marisque*, die auf eine ältere, u.a. auch von den histrianischen Inschriften belegte Tradition hinweist.

[7] Inscripţiile dobrogene din vremea lui Diocletian sînt relativ numeroase; un catalog al lor vezi la Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, p. 406.

https://biblioteca-digitala.ro

NOI DESCOPERIRI ARHEOLOGICE LA ISACCEA

de GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU

Isaccea — anticul Noviodunum — se impune atenției cercetătorilor printr-o serie de noi descoperiri care completează datele mai vechi despre acest centru important de la Dunărea de Jos, sau trasează noi coordonate de cunoaștere.

Cercetările arheologice de salvare întreprinse pe teritoriul cetății sau în imediata sa vecinătate au dus la dezvelirea unor importante vestigii din sec. X—XIII, cărora li se adaugă numeroase piese găsite cu ocazia cercetărilor de teren sau depistate în colecții particulare, toate oferind un material variat, care ne permite să conturăm pe multiple planuri — politic, economic, religios — viața intensă ce a pulsat în acest vestit centru bizantin nord-dobrogean [1].

O serie de descoperiri vin să arunce o lumină nouă asupra unui aspect mai puțin cunoscut al istoriei acestui oraș și anume cel de centru religios important pe limes-ul dunărean [2]. În acest scop, vom prezenta un grup de piese care, pînă în prezent, în nordul Dobrogei, au fost semnalate doar în zona Isaccea. Este vorba de cîteva cruci relicvar de tip ,,kievian'' întregi sau fragmentare, toate lucrate din bronz [3].

1. Cruce relicvar fragmentară, din care se păstrează doar o față. În centru este reprezentat un personaj, în picioare, ce ține în mîna dreaptă macheta unei biserici. Această ipostază permite identificarea lui cu sf. Gleb. La capetele brațelor laterale ale crucii și la cel de sus, se află cîte un bust de sfînt, înscris într-un medalion. După distrugerea sistemului inițial de prindere, relicvarul a fost perforat la capătul superior și purtat în continuare. Despre o folosință îndelungată sau despre o refolosire vorbește și starea avansată de uzură, figurile fiind mult tocite. Dimensiuni : L = = 10,2 cm ; 1 = 8 cm. Fig. 1/1. Piesa se află în colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța și a fost achiziționată ca provenind de la Isaccea [4].

[1] I. Barnea, Al. Barnea, Peuce, 9. 1984, p. 97—105 ; I. Vasiliu, Peuce, 9, 1984, p. 107—141 ; Gh. Mănucu-Adameșteanu. *Noi descoperiri arheologice la Isaccea,* comunicare prezentată la Sesiunea anuală de rapoarte de la Deva, 1986.

[2] Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 243—248 ; idem, Peuce 9, 1984, p. 377—379; idem, SCIVA, 34, 1983, 2, p. 171—174.

[3] Descoperirile de acest fel au făcut obiectul mai multor articole și, în consecință nu vom insista asupra unor lucruri deja cunoscute : D. Gh. Teodor, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 51, 1975, 1—2, p. 74—93 ; V. Spinei, SCIV, 21, 1970, 4, p. 595—618 ; idem, Dacia, N.S., 29, 1975, p. 227—242 ; V. Spinei, Gabriela Coroliuc, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 319—330 ; I. Barnea, *Arta creștină in România*, II, București, 1981, p. 24 și 26.

[4] Mulțumim și pe această cale colegului Valerică Georgescu care ne-a pus la dispoziție materialele existente în muzeul constănțean.

SCIVA, tomul 38, nr. 3, București, iulie—septembrie 1987, p. 285—292

https://biblioteca-digitala.ro

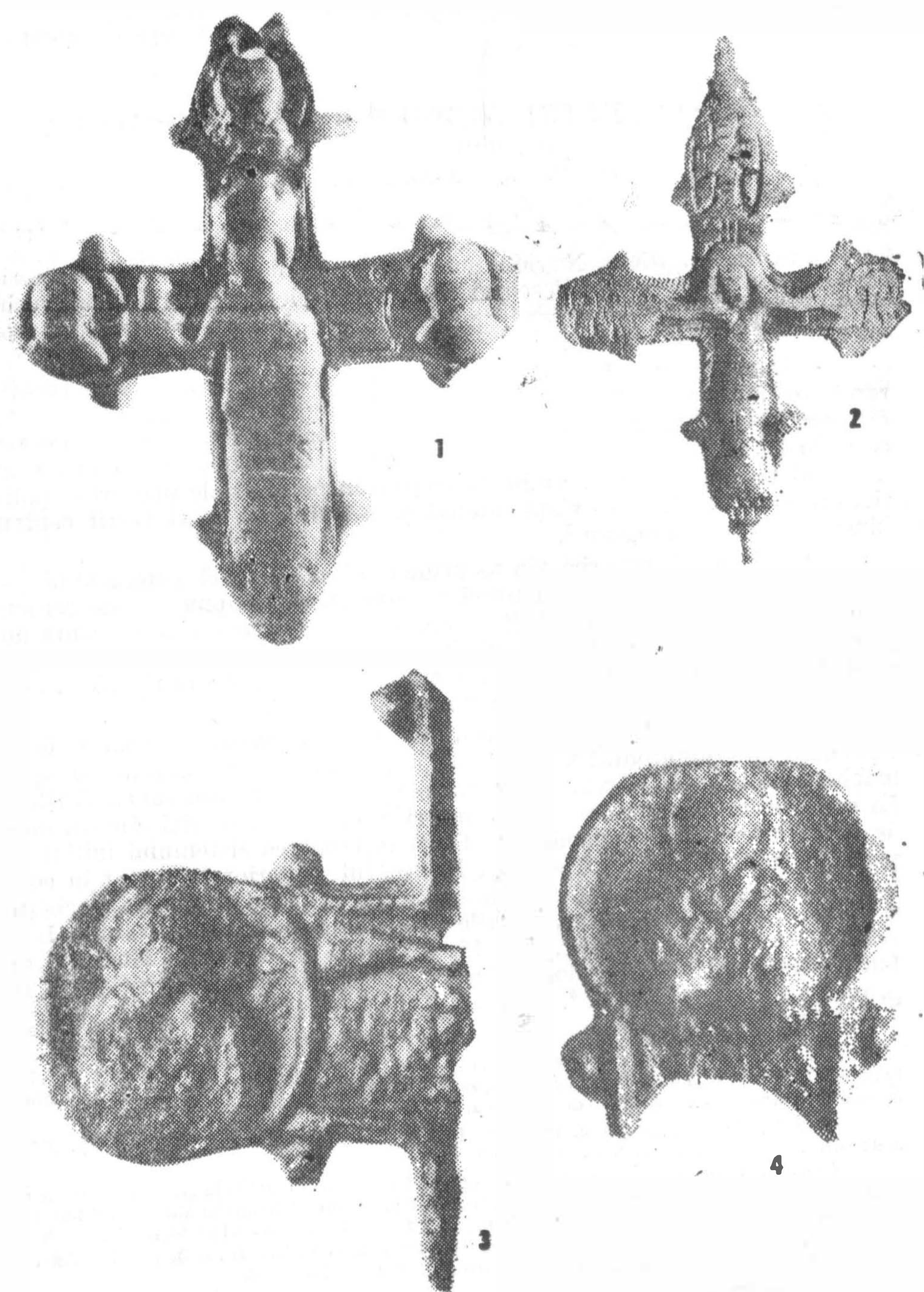

Fig. 1. 1—4. Cruci relicvar de tip „kievian” descoperite la Isaccea.

https://biblioteca-digitala.ro

După dimensiuni crucea face parte din categoria exemplarelor mari de peste 9 cm [5], iar tipul cu trei medalioane, conform clasificărilor existente, se înscrie în clasa A, care a cunoscut o largă circulaţie în timp [6]. G. F. Korzuhina semnalează apariţia acestui tip încă de la sfîrşitul secolului al XI-lea, dar cu precizarea că el va cunoaşte o largă răspîndire începînd cu jumătatea secolului al XII-lea [7]. Luînd în considerare şi personajul principal — Sf. Gleb — putem face alte cîteva precizări cronologice.

Pe baza cercetărilor întreprinse de istoricii sovietici, s-au putut stabili mai multe etape în răspîndirea cultului celor doi fraţi martiri Boris şi Gleb [8]. V. I. Lesincevski consideră că acest cult a început să se răspîndească în Rusia în anul 1026. Dar cercetările recente dovedesc că începuturile trebuie plasate în deceniile 5—6 ale aceluiaşi secol [9]. Creatorul cultului a fost fratele celor doi martiri, cneazul Kievului, Iaroslav cel Înţelept, care i-a înmormîntat la Vişgorod pe cei doi prinţi ucişi. În dorinţa de a-şi impune propria autoritate şi independenţa bisericii ruseşti în faţa Bizanţului, el a dat o largă popularitate cultului acestor sfinţi ruşi. În acest scop le construieşte prima biserică din Vişgorod, după care, simultan cu răspîndirea cultului, sînt construite în Rusia şi alte biserici. S-a putut stabili că în cursul sec. XI—XII, cultul sfinţilor Boris şi Gleb a parcurs trei stadii. Pînă în anul 1072 au fost prezentaţi ca martiri, cu crucea în mînă. După ridicarea unei mari biserici cu hramul lor la Vişgorod (1072), au fost reprezentaţi cu o biserică în miniatură în mînă. În cursul sec. XII cultul lor a luat o deosebită amploare, personajele fiind reprezentate ca sfinţi militari, uneori călare.

Dintre aceste ipostaze, pe crucile relicvar întîlnim doar imaginea lui Gleb ce ţine în mînă o biserică, fără ca această variantă să apară doar într-o anumită perioadă cronologică [10].

Asemenea imagini sînt întîlnite, deşi nu foarte frecvent, pe crucile relicvar descoperite pe teritoriul Rusiei, unde sînt datate în sec. XII—XIII [11]. Mai rar sînt semnalate în Bulgaria, unde pe una din cele două cruci, imaginea bisericii este incizată [12].

Deşi numărul engolpioanelor descoperite în România este destul de mare, imaginea sf. Gleb nu a apărut pînă în prezent. În acest context piesa de la Isaccea apare ca un exemplar unic ce datează din veacurile XII—XIII.

[5] I. Barnea, *op. cit.*, p. 24.

[6] *Ibidem.*

[7] G. F. Korzuhina, VV, 14, 1958, p. 153.

[8] V. I. Lesincevski, SA, 8, 1946, p. 225—248; L. V. Alexeev, SA, 3, 1974, p. 206.

[9] V. I. Lesincevski, *loc. cit.* Cei doi fraţi au fost ucişi în jurul anului 1015. Construcţia unei prime biserici, în care au fost înmormîntaţi, este o realitate descrisă de izvoare, dar nu s-a putut stabili încă data ridicării ei. Într-un articol relativ recent (Andrej Poppe, Cahiers de Civilisation Médiévale, 1981, 24, p. 29—54), se arată clar că acest cult n-a fost celebrat de biserică înainte de canonizarea de la 20 mai 1072, cînd corpurile lor au fost transportate la noua biserică construită la Vişgorod. Perioada iniţială de pregătire a cultului celor doi fraţi datează din deceniile VI—VII al sec. XI, înainte de anii 50 nefiind cunoscut nici un izvor sau scriere care să vorbească despre cultul lui Boris şi Gleb.

[10] Pentru reprezentările de pe alte categorii de obiecte — vezi T. V. Nicolaeva, *Drevnerusskaja melkaja plastika iz kamnja XI—XV vv,* Moscova, 1983, passim. O serie de piese de aici — datate în sec. XII—XIII — prezintă pe Boris şi Gleb ca mucenici.

[11] V. I. Lesincevski, *op. cit.*, fig. 4/1—4, 5/1—3; L. V. Alexeev, *op. cit.* pl. I/1; S. P. Pacikova, Archeologija, Kiev, 32, 1979, p. 78.

[12] I. Alexeev, Arhceologija, Sofia, 23, 1981, 1—2, p. 87—89; *Pliska-Preslav,* II, Sofia, 1976, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Partea anterioară a unei cruci relicvar ce prezintă în centru, în relief, imaginea lui Cristos răstignit, cu capul ușor aplecat spre dreapta. Deasupra capului, într-un medalion, este incizată o cruce mare, greacă [13]. La extremitațile brațelor engolpionului sînt incizate neîndemînatec și schematic două figuri. Meșterul a înlocuit, cu aceste reprezentări identice, pe Maica Domnului și pe sf. Ioan Botezătorul, care se aflau reprezentați de obicei de o parte și de cealaltă a lui Cristos. Dimensiuni : L = 6 cm ; l = 4 cm. Fig. I/2. Exemplarul face parte din colecția dr. Dorin Nicolae din Tulcea și a fost găsită pe teritoriul cetății Isaccea.

Singura analogie cu busturile laterale șterse aproape în întregime, dar păstrată cu ambele fețe, a fost găsită mai demult tot la Isaccea. După avers aparține tipului A, în timp de reversul este caracteristic pentru tipul B, astfel că a fost trecută ca aparținînd unei faze de tranziție între A și B și atribuită veacurilor XII—XIII [14].

Încadrarea cronologică propusă pentru aceste piese ar putea fi restrînsă, pornind de la observațiile cuprinse în studiul lui G. F. Korzuhina : tipul a apărut în al doilea sfert al sec. XII avînd, figura centrală redată în relief, în timp ce medalioanele laterale sînt realizate prin incizie[15].

În etapa următoare, ce pare să înceapă pe la jumătatea aceluiași veac, este incizată și figura centrală, noul tip înlocuind modelul anterior [16].

Luînd în considerare aceste fapte credem că piesa aflată în discuție se datează spre mijlocul sec. XII și în a doua jumătate a sa. Aceeași încadrare cronologică este atribuită unui exemplar descoperit în U.R.S.S., la Druțk, care, după figura lui Cristos și crucea de deasupra capului său, pare a fi identic celui de la Isaccea (din păcate, figurile laterale nu se disting în fotografie) [17]. Numeroase piese, la care crucea de deasupra capului lui Cristos este înlocuită cu un bust incizat, s-au descoperit in U.R.S.S., toate fiind datate în a doua jumătate a sec. XII [18].

3. Fragment din brațul lateral drept al feței posterioare al unei cruci relicvar : într-un medalion apare în relief bustul Maicii Domnului cu pruncul în brațe, lîngă care se distinge brațul răstignit al lui Cristos ; sub braț se află o inscripție ilizibilă. Lungimea păstrată din brațul crucii : 2,4 cm. Fragmentul a fost găsit într-o cercetare de suprafață pe teritoriul cetății Isaccea și se află în colecțiile Muzeului din Tulcea — inv. 27.585 (fig. 1/3).

4. Fragment de cruce relicvar provenind de la extremitatea superioară a piesei, pe care se află un medalion cu bustul unui sfînt cu barbă. Lipsa altor elemente ne împiedică să precizăm dacă este aversul sau reversul relicvarului.

Cele două fragmente fac parte din două exemplare diferite, care ar putea fi înscrise, iconografic, în tipurile A și B (cu 3 și 4 medalioane). Redarea neclară a personajelor și caracterul ilizibil al literelor ne face să credem că aceste piese au fost lucrate în tipare de piatră și se pot data la sfîrșitul sec. XII și începutul celui următor [19].

13 I. Barnea, *op. cit.*, p. 150—151.
14 *Ibidem.*
15 G. F. Korzuhina, *loc. cit.*
16 *Ibidem.*
17 L. V. Alexeev, *loc. cit.*, fig. 1/2.
18 *Ibidem*, fig. 4/1.
19 G. F. Korzuhina, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru tipul B avem o frumoasă analogie într-o piesă întreagă, găsită nu departe de cetatea Isaccea, aflată un timp în colecțiile Mănăstirii Cocoș, iar astăzi în patrimoniul Muzeului din Tulcea (inv. 39554) şi datată în prima jumătate a sec. XIII [20]. O altă piesă, tot din tipul B, provine dintr-un alt centru dobrogean — Păcuiul lui Soare — și este datată mai larg în sec. XIII—XV [21]. Descoperiri mult mai numeroase, datate pe baza analogiilor în veacurile XII—XIII, s-au făcut în Moldova [22].

O sumară trecere în revistă a crucilor relicvar de tip „kievian" descoperite pe teritoriul României, permite formularea cîtorva concluzii.

Cele mai numeroase descoperiri provin din Moldova (16 localităţi) şi se concentrează cu precădere în regiunile nordice, punctele cele mai sudice — Cîndeşti, Codăeşti, Dănești — nedepășind linia mediană a provinciei [23]. Faptul este semnificativ pentru reconstituirea căilor de pătrundere ale acestor obiecte în Moldova. Tipologic, consemnăm prezenţa pieselor lucrate cu figuri în relief, cele trei tipuri — A, B, C — fiind bine documentate. Lipsesc însă exemplarele cu motive incizate, parțial sau total.

Singura piesă incizată în întregime a fost descoperită la Saschiz, în Transilvania, provincie din care mai provine şi un exemplar de tip A [24].

În Muntenia s-au descoperit tot două piese, ambele datînd din sec. XV—XVI [25], perioadă ce reprezintă un *terminus* în circulaţia lor.

Dobrogea, provincie din care provin cele mai numeroase cruci relicvar, dar de tip bizantin, are o situaţie aparte. Circulația în număr mare a unor astfel de piese în sec. XI—XII, a satisfăcut din plin cerinţele populaţiei locale [26]. Din a doua jumătate a sec. XII, relicvarele bizantine cu figuri în relief dispar, iar cele cu figuri incizate devin tot mai rare, moment în care la Dunărea de Jos pătrund crucile engolpion de tip „kievian", exemplare ce cunosc o largă răspîndire începînd de la jumătatea sec. XII şi pînă aproape de jumătatea veacului următor.

Situaţia credem că este foarte bine ilustrată de harta descoperirilor de engolpioane „kieviene" din Dobrogea : Isaccea (7 exemplare) şi Păcuiul lui Soare (2 exemplare), adică două din centrele cunoscute prin descoperirile de piese cu caracter creştin.

Că engolpioane de tip „kievian" ajung la Dunărea de Jos începînd cu a doua jumătate a sec. XII o dovedește și situația dintr-un alt centru religios dobrogean, cel de la Dinogetia-Garvăn. Absența acestor obiecte de cult din acest important centru religios, pare să confirme că locuirea încetează aici nu mult după jumătatea veacului al XII-lea [27].

[20] I. Barnea, *op. cit.*, p. 152—153.

[21] P. Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XII—XV)*, II, București, 1977, p. 131—133, fig. 100/4 ; 102/3.

[22] Vezi *supra* nota, 3.

[23] D. Ichim, Mitropolia Moldovei și a Sucevei, 57, 1981, 1—3, p. 117—118 : descoperirea de la Cabeşti—Bacău marchează punctul cel mai sudic al zonei de răspîndire al engolpioanelor „kieviene" în Moldova.

[24] K. Horedt, Materiale, 1. 1953, p. 787 ; M. Russu, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 265—288.

[25] A. Ştefănescu, T. Papasima, P. Vlădilă, Venera Rădulescu, Anca Păunescu, Cercetări arheologice, București, 5, 1982, p. 78.

[26] Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 382.

[27] Prin numărul descoperirilor — 58 de cruciulițe simple si duble (relicvar) — așezarea de le Dinogetia ni se prezintă ca unul din centrele religioase dobrogene de primă importanță — vezi Gh. Ştefan, I. Barnea, Maria Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța — Garvăn*, București, 1976, p. 357. Numărul lor este în continuă creștere, după cum ne-o dovedesc cercetările ce se efectuează aici ; cf. I. Barnea, Materiale,

https://biblioteca-digitala.ro

Prezența crucilor relicvar de tip „kievian" în orașele dobrogene aduce noi mărturii despre legăturile culturale și spirituale cu centrele rusești, printre mărturiile mai vechi numărîndu-se în acest sens descoperirea de la Dinogetia-Garvăn a sigiliului lui Mihail, mitropolit al Kievului între anii 1130—1145 [28].

Între alte categorii de obiecte de proveniență și influență rusească pe teritoriul dobrogean se remarcă, prin frecvența și abundența descoperirilor, ouăle de lut smălțuite și unele tipuri de brățări de sticlă, ambele categorii fiind bine documentate și la Isaccea [29].

Prin publicarea acestui ultim grup de cruci relicvar încheiem prezentarea materialelor de acest fel găsite la Isaccea. De aceea nu socotim lipsită de interes o primă încercare de analiză statistică a descoperirilor care ilustrează viața religioasă din principalele centre dobrogene [30].

În lumina descoperirilor de pînă acum, pe primul plan apare așezarea de pe insula Păcuiul lui Soare. Aici s-au găsit 59 de cruciulițe simple și relicvare, majoritatea lucrate din bronz [31]. Excepție fac cîteva cruci simple lucrate din ceramică, piatră, plumb, argint și decorate cu email. Cronologic, 36 aparțin sec. XI, restul de 22 datînd din veacurile XIII—XV [32]. Tipologic, se înregistrează 38 cruci simple și numai 20 de cruci relicvar.

Săpăturile sistematice și de lungă durată desfășurate pe o altă insulă, Bisericuța, de lîngă Garvăn, au scos la iveală o altă așezare importantă. Numărul pieselor de aici — 51 — este sensibil apropiat de cel de la Păcuiul lui Soare, diferențele consemnîndu-se pe alte planuri [33]. La Dinogetia cruciulițele simple și crucile relicvar se găsesc aproape la paritate, proporție păstrată și de circulația lor în timp, poate cu o ușoară preponderență numerică pentru sec. XI față de sec. XII.

Majoritatea sînt confecționate din bronz (42) și numai cîteva din alte materiale : fier (3), plumb (2) și marmură (1). Dintre acestea se remarcă o cruce relicvar din aur, a cărei lucrătură dovedește că provine dintr-un atelier constantinopolitan.

La Isaccea situația diferă puțin, dar trebuie avut în vedere că în primele două așezări se desfășoară cercetări sistematice de mai bine de trei decenii, în timp ce la Isaccea nu s-au executat decît cîteva sondaje de salvare și pentru verificarea stratigrafiei. Ilustrativ în acest sens este

10, București, 1973, pp. 291—334. Pentru o datare mai tîrzie a încetării locuirii de la Garvăn — sfîrșitul sec. XII și începutul sec. XIII — vezi P. Diaconu, SCIVA. 26, 1975, 3, p. 387—394.

[28] *Dinogetia*, I, p. 335—336, fig. 181/2.

[29] Gh. Mănucu—Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 241—243; I. Vasiliu, *loc. cit.*

[30] Săpături arheologice efectuate pe o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată s-au practicat în mai multe centre dunărene (Capidava, Nufăru), dar rezultatele lor au fost modeste din acest punct de vedere — în nici una din aceste localități numărul descoperirilor nu trece de 10 exemplare — sau, cum este cazul la Aegyssus — Tulcea, lipsesc cu desăvîrșire.

[31] Cu o singură excepție, piesele au fost publicate în cele două volume care au fost dedicate acestei așezări: P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, București, 1972, p. 160—162 și pl. XXVIII—XXIX; P. Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare, II. Așezarea medievală*, București, 1977, p. 125—133. După apariția volumului al doilea a mai fost publicată o singură piesă — cf. P. Diaconu, G. Custurea, T. Papasima, Materiale, Tulcea, 14, 1980, p. 495 — o cruciuliță simplă din sec. XIII—XIV.

[32] Materialele din sec. XIII—XV beneficiază de o datare prea largă. Pentru o restrîngere a încadrării cronologice, în unele cazuri, vezi Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, passim.

[33] *Dinogetia*, I, p. 357—366; Pentru alte descoperiri I. Barnea, Materiale, 10, 1973, p. 291—334.

https://biblioteca-digitala.ro

faptul că din săpături nu provin decît cîteva exemplare, marea majoritate a celor publicate fiind descoperite întîmplător. Făcînd un bilanț, reiese că la Isaccea s-au descoperit cel puțin 50 de piese din care 26 cruci simple și 22 cruci relicvar. Ele sînt eșalonate de-a lungul veacurilor X–XIV, majoritatea aparținînd sec. XI [34].

Privind aceste cifre putem aprecia că descoperirile de la Isaccea se pot situa pe același plan cu cele de la Garvăn-Dinogetia și sînt sensibil apropiate de cele de la Păcuiul lui Soare, cu tot handicapul reprezentat de stadiul cercetărilor arheologice.

Dacă luăm în considerare materialul din care sînt lucrate piesele și calitatea acestora, se mai pot face cîteva observații. La Păcuiul lui Soare, cu o singură excepție (o cruce simplă din argint) toate piesele sînt lucrate dintr-un material comun, înscriindu-se în seria obiectelor de largă circulație pentru perioada sec. X–XIV. La Dinogetia-Garvăn trebuie să remarcăm crucea relicvar din aur, de o certă valoare artistică ce sugerează prezența unui înalt personaj bisericesc în această așezare.

Situația creată la Isaccea de numărul ceva mai mic de descoperiri este compensată din plin de cîteva piese excepționale. Astfel, menționăm un fragment de steatit figurat reprezentînd pe sf. Teodor Tyron, exemplar lucrat într-un atelier din capitala imperiului și care nu are deocamdată analogii la noi în țară [35], precum și un medalion din bronz argintat, decorat cu email, descoperire singulară pentru teritoriul Dobrogei [36].

Pe baza acestor considerații, putem afirma că și sub aspectul vieții spirituale și religioase, centrul de la Isaccea a ocupat un loc marcant în viața provinciei dintre Dunăre și Mare în perioada bizantină.

NOUVELLES DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES À ISACCEA

RÉSUMÉ

Quelques découvertes recentes faites à Isaccea revélent un aspect moins connu de l'histoire de cette ville : celui d'un important centre religieux sur le limes danubien. Il s'agit de quatre fragments de crois-réliquaires de type „kiévien" qui viennent se joindre aux autres découvertes de croix simples ou réliquaires de type „byzantin". Les piéces présentées appartiennent aux XIIe–XIIIe siècles (fig. 1–4).

[34] I. Barnea, Peuce, 6, 1977, p. 108. pl. XIII/a, b, c,— cruciulițe simple; I. Barnea, Al. Barnea, Peuce, 9, 1984, p. 104, pl. XIII/4 — „o mențiune aparte merită mai multe cruciulițe, majoritatea din bronz, iar cîte una din plumb sau piatră . . . Diferite ca formă și mărime, unele sînt simple, altele duble relicvar" — fără ca să se precizeze numărul lor; I. Barnea, *Arta creștină în România, secolele VIII–XII*, II, București, 1981, p. 146, pl. 59/2 — relicvar; p. 148, pl. 60/3 a–b — simplă; p. 150. pl. 61/a–b — relicvar; p. 152, pl. 62/a–b, relicvar; I. Vasiliu *op. cit.* p. 114–115, pl. VIII/22, 23 — două simple; Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 377–379; pl. I/2,3, pl II/2a–2b, pl. III/1,3,5, pl. IV/1,2,3,4, a–b, 13 relicvare; și p. 243–248, pl. III/27–33, pl. IV/34–39 — cruci simple de bronz; pl. IV/44— de lemn: pl. IV/42 — de piatră; pl. IV/43, 45 — de marmură. La acestea se adaugă două fragmente de cruci relicvar aflate în colecția Mănăstirii Cocoș. În total sînt 48 de piese, la care se adaugă cele publicate în Peuce, 9, 1984, al căror număr nu a fost precizat, deci cu certitudine peste 50 de exemplare.

[35] Gh. Mănucu-Adameșteanu, SCIVA, 34, 1983, 1, p. 171–174.

[36] Informație Fl. Topoleanu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

Les croix réliquaires de type „kiévien" apparaissent très rarement en Dobroudja : à l'exception des exemplaires d'Isaccea (7), on a fait des découvertes similaires uniquement à Păcuiul lui Soare (2 ex.).

Sur la fois des découvertes à caractère chrétien faites à Isaccea (plus que 50 piéces) on peut estimer l'importance que ce centre occupait dans la vie spirituelle de la province istro-pontique à l'époque byzantine.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1 Croix-reliquaire fragmentaire, avec la représentation de St. Glèbe (XIIe—XIIIe siècles) ; 2 Croix-reliquaire fragmentaire, avec la représentation de Jésus Christe crucifié (milieu et seconde moitié du XIIe siècle).

Fig. 3—4 Fragments de croix-reliquaires datés de la fin du XIIe et du debut du XIIIe siècles.

https://biblioteca-digitala.ro

COMPLEXUL MEDIEVAL DE LA SÎNNICOLAU DE BEIUŞ; DATE ZOOARHEOLOGICE

M. ŞT. UDRESCU

Materialul osteologic care face obiectul studiului de faţă provine din reşedinţa feudală a complexului medieval de la Sînnicolau de Beiuş, judeţul Bihor, datată între sfîrşitul sec. XI şi probabil pînă către mijlocul sec. XIII; materialul analizat provine in proporţie de peste 90% din ultimul nivel de incendiu, datat către mijlocul sec. XIII[1]. Aspectul fragmentar al materialului osteologic apare explicabil dacă avem în vedere că este vorba de resturi menajere; s-au observat numeroase urme de retezare, iar cîteva fragmente poartă şi semne de ardere.

Eşantionul relativ redus a permis identificarea a 191 fragmente osteologice, fiind recunoscute 7 specii de mamifere, numeroase piese de păsări şi un arc branhial de peşte (tabelul nr. 1). Piese nedeterminabile au

Tabelul nr. 1

Repartiţia pe specii a fragmentelor osteologice identificate

Specia	Număr de fragmente	%	N.M.I.*
Bos taurus	28	14,7	4
Ovis—Capra	10	5,2	2
Sus domesticus	38	20,0	6
Equus caballus	11	5,8	3
Canis familiaris	2	1,0	1
Cervus elaphus	47	24,6	5
Bos primigenius	1	0,5	1
Aves	53	27,7	—
Pisces	1	0,5	—
Total	191	100,0	22
Piese nedeterminate	153	—	—

* Număr minim de indivizi

fost socotite fragmentele costale şi vertebrale datorită dificultăţilor pe care le ridică în identificarea speciilor, precum şi aşchiile şi spărturile fără nici un detaliu anatomic specific. Toate acestea au fost folosite însă, atunci cînd a fost cazul, pentru observarea semnelor de intervenţie umană şi pentru aprecierea vîrstelor de sacrificare.

[1] R. Popa, N. Chidioşan, A. Lukács, Rev. Muz. Mon, 15, 1984, 2, p. 21—34.

S C I V A, tomul 38, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1987, p. 293—295

https://biblioteca-digitala.ro

Materialul osteologic atribuit boului domestic *(Bos taurus)* provine de la un număr minim de 4 exemplare dintre care unul de 2,5 ani, celelalte fiind animale adulte. Singura talie (coeficient Talkin) calculată — 99,9 cm — se plasează către limita inferioară de variabilitate a speciei pentru perioada respectivă atît în așezările din Cîmpia Română [2] cît și din Pannonia [3].

Lipsa unor detalii morfologice nu a permis separarea celor două specii — oile și caprele — în materialul redus ca număr de piese de ovicaprine. Cele 10 fragmente identificate provin mai probabil de la două exemplare adulte, dacă se are în vedere diferența de mărime dintre cele două fragmente de tibie.

Cel mai bine reprezentat ca număr de piese identificate dintre speciile domestice a fost porcul *(Sus domesticus)*. Fragmentele de mandibulă au permis să se aprecieze un număr minim de 6 exemplare, dintre care unul de aproximativ 4—6 luni, iar altul cu dentiția într-un grad înaintat de uzură, celelalte plasîndu-se între aceste limite.

Cele 11 fragmente osteologice atribuite calului *(Equus caballus)* provin de la 3 exemplare de vîrste diferite : 6 luni, 2,5 — 3 ani și unul adult. Foarte probabil specia a fost utilizată și ca hrană, avînd în vedere caracterul fragmentar al pieselor ce i-au fost atribuite.

Au fost identificate un metapodiu și un fragment diafizar de tibie de cîine *(Canis familiaris)*. Particularitățile metrice (estimate) indică proveniența lor de la exemplare de talie medie.

Dintre animalele sălbatice, cerbul *(Cervus elaphus)* a fost foarte bine reprezentat ca număr de fragmente osteologice ; acestea provin de la un număr minim de 5 exemplare, 3 dintre ele fiind animale adulte.

Pe baza particularităților dimensionale, un fragment de scapulă a fost considerat de bour *(Bos primigenius)* : lung. proc. art. = 98,5 ; diam. mx. cav. art. = 77 ; diam. min. cav. art. = 66. Prezența bourului la această dată în regiunea Bihorului nu trebuie să surprindă. Într-un act de danie din 1138 se face mențiunea existenței bourilor în Transilvania, în cadrul dărilor anuale ce trebuiau strînse de la locuitorii acestei provincii, iar în registrul judecăților ținute la capitlul din Oradea pe la începutul sec. XIII, sînt menționați vînătorii de bouri [4].

Fragmentele cele mai numeroase în cadrul eșantionului, 53 de piese, au fost acelea ale păsărilor ; cele mai multe provin probabil de la specii domestice.

A fost identificat și un arc branhial de pește.

O varietate mare de specii domestice surprinse într-un eșantion relativ redus și care au fost sacrificate la vîrste foarte diferite, de asemenea utilizarea în proporție deloc neglijabilă a vînatului, ilustrează tendința de a se folosi majoritatea resurselor animaliere din zonă pentru satisfacerea necesităților alimentare. În urma cercetărilor arheologice s-a presupus că materialele descoperite în reședința feudală a complexului medieval de la Sînnicolau de Beiuș provin de la „un grup de săteni care s-au adăpostit în ruina reședinței un oarecare timp, sau, mai degrabă, de pe urma muncitorilor care au procedat la demolarea sistematică a con-

[2] M. Șt. Udrescu, Rev. Muz. Mon, 9, 1980, p. 104–108.
[3] S. Bökönyi, *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*, Budapesta, 1974, p. 140.
[4] Al. Filipașcu, *Sălbăticiuni din vremea strămoșilor noștri*, București, 1969, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro

strucției"[5]. Structura pe specii, precum și, mai ales, proporția în care acestea au fost reprezentate atît ca număr de fragmente osteologice, cît și ca număr minim de indivizi, deosebită de alte așezări contemporane care au fost cercetate și din punct de vedere zooarheologic, pledează în favoarea celei de-a doua presupuneri. Un caracter provizoriu, de scurtă durată, al locuirii în acest punct, nu poate fi pus în discuție avînd în vedere proporția mare de fragmente osteologice atribuite porcului și păsărilor.

LE COMPLEXE MÉDIÉVAL DE SÎNNICOLAU DE BEIUȘ; DONNÉES ZOOARCHÉOLOGIQUES

RÉSUMÉ

On présente les données de l'étude du matériel ostéologique animal provenant d'une construction médievale (fin du XIe siècle — première moitié du XIIIe siècle) de Sînnicolau de Beiuș. Ont été identifié 191 fragments ostéologiques provenant en principal des espèces domestiques. Dans l'état actuel de la recherche archéologique et zooarchéologique il semble que le matériel d'étude est le resultat du travail des ouvriers qui ont démoli d'une manière sistématique la construction médievale.

[5] R. Popa, N. Chidioșan, A. Lukács, *op. cit.*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

O MONEDĂ HISTRIANĂ DESCOPERITĂ LA OARȚA DE SUS, JUDEȚUL MARAMUREȘ

de GEORGETA MARIA IUGA

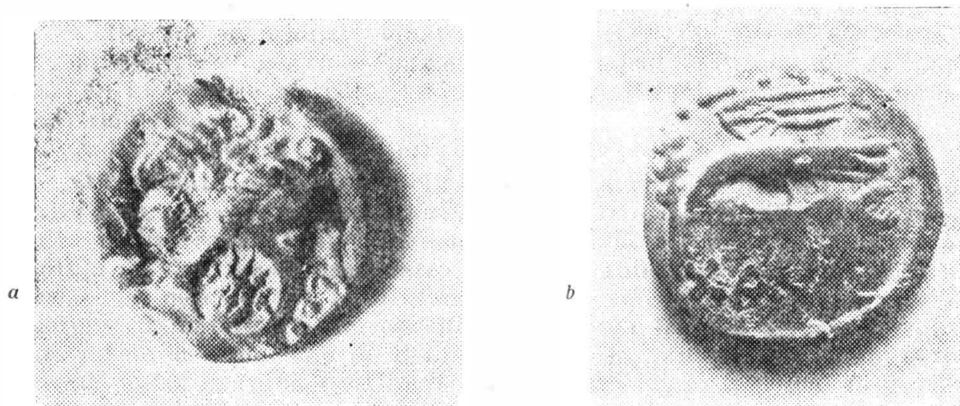
Satul Oarța de Sus, comuna Oarța de Jos, se află în sectorul sud-vestic al județului Maramureș, zona Codru, la contactul Culmii Codrului cu Dealurile Asuajului.

În istoria veche a României, mica localitate din Codru și-a cîștigat deja un nume. Primele cercetări arheologice s-au desfășurat în 1979—1980, cînd a fost descoperit și cercetat, pe dealul Măgura, un complex neolitic de tip Tiszapolgar și Coțofeni[1]. În anii următori au fost descoperite pe cuprinsul localității numeroase așezări și piese de bronz aparținînd culturilor Witenberg și Suciu de Sus [2], iar din 1982 s-a cercetat sistematic o importantă așezare cu caracter ritual, din epoca bronzului, pe „Diile Boții".

Pornind de la descoperirea unor fragmente ceramice dacice în așezarea neolitică, precum și de la descoperirea, ulterior a unei rîșnițe, a altor materiale ceramice și a unei monede romane republicane, în vara anului 1985 am reluat cercetarea arheologică pe Măgură.

Aflat în partea nord-vestică a satului, înalt de 322 m, dealul Măgura este mărginit din 3 părți de pante abrupte, împădurite. Platoul de culme, inclinat spre vest, pe unde este și accesibil, este cultivat. S-au trasat 2 secțiuni în partea nord-estică a platoului. În capătul sudic al primei secțiuni s-a descoperit o groapă în care se găsea material ceramic și o monedă histriană de bronz. Groapa se adîncea în stîncă pînă la 0,50 m, în restul secțiunii roca semnalîndu-se la 0,25 m.

Moneda (tip Pick, 458) a fost găsită la o adîncime de 0,30 m. Ea prezintă o patină verde închis, fiind bine conservată; a fost, întîmplător, foarte ușor ciobită. Greutatea: 2,70 g; diametrul: 19,1 mm. Pe avers are figurat capul lui Apollo, laureat spre dreapta. Pe avers au fost aplicate 2 contramărci: una prezentînd capul lui Helios, văzut din față și încununat cu raze, iar cealaltă capul lui Hermes, spre dr., cu petasos.

a b

Fig. 1. Moneda de la Oarța de Sus.

[1] E. Comșa și C. Kacso, Materiale, 10, 1973, p. 41.

[2] C. Kacso, ActaMN, 14, 1977, p. 57—62; idem, Marmatia, 3, 1977, p. 29.

S C I V A, tomul 38, nr. 3, București, iulie—septembrie 1987, p. 296—297

https://biblioteca-digitala.ro

Pe revers este reprezentată emblema orașului Histria, vulturul cu aripile deschise, pe delfin, spre st. În fața vulturului — un spic de grîu, vertical. Din legendă se văd numai I[Σ]TPI[H]. În cîmp apar literele XA, probabil numele unui magistrat monetar.

Fig. 2. Moneda de la Oarța de Sus. Contramărcile.

Subliniind asemănarea monedelor care redau capul lui Apollo cu unele monede din aur ale regelui Filip II, numismatul german Behrendt Pick încadrează aceste emisiuni în sec. IV î.e.n.[3]. În urma analizei sistematice și nuanțate a monedei histriene, cercetătorul Constantin Preda apreciază că monedele cu nume de magistrați pot fi datate în prima jumătate a sec. II î.e.n.[4] Tot în această perioadă înclinăm să încadrăm și moneda descoperită la Oarța de Sus, încadrare susținută și de obiceiul de a contramarca piesele, obicei foarte frecvent în secolele II—I î.e.n.[5]

Descoperirea de la Oarța de Sus vine să completeze imaginea asupra circulației monedei bătute în Histria, într-o zonă în care era semnalată lipsa ei totală.[6]

UNE MONNAIE HISTRIENNE DÉCOUVERTE À OARȚA DE SUS, DÉP. DE MARAMUREȘ

RÉSUMÉ

On publie une monnaie histrienne en bronze trouvée en 1985 à l'occasion des fouilles entreprises sur le plateau Măgura, au Nord-Ouest de Oarța de Sus, dép. de Maramureș, où l'on avait signalé de la céramique dacique. La monnaie est de type Pick, 458, ayant sur l'av. au-dessous du dauphin, l'inscription *XA* et sur le rv. deux contremarques : tête de Hermès à dr. avec petasos et tête de Hélios de face.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. La monnaie d'Oarța de Sus.
Fig. 2. La monnaie d'Oarța de Sus. Contremarques.

[3] B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898, p. 151.
[4] C. Preda și H. Nubar, *Histria III*, București, 1973, p. 38.
[5] *Ibidem*, p. 46.
[6] I. Glodariu, ActaMN, 8, 1971, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro

ALEXANDRU ANDRONIC, *Iașii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, Editura Junimea, Iași, 1986, 142 p., 56 fig.

Acest volum cuprinde o introducere și 7 capitole intitulate astfel: I. Istoriografia; II. Cadrul fizico-geografic; III. Locuirea pe teritoriul Iașilor pînă în feudalismul timpuriu; IV. Numele Iașilor; V. Începuturile vieții urbane la Iași; VI. Cetatea Iașilor în secolele XV—XVI; VII. Iașii — capitală a Moldovei.

Firește, in prezentarea noastră nu ne vom opri asupra fiecărui capitol în parte, ci vom căuta să marcăm doar cîteva din ideile principale ce se degajă din lectura volumului.

Înainte de orice, însă, se cuvine să subliniem reușita metodologiei cu care a operat Al. Andronic. D-sa a îmbinat în chip armonios informația istorică cu cea arheologică. Acest fapt se reflectă cu deosebire în capitolele III, V, VI. Să mai remarcăm și bogata bibliografie din subsolul fiecărei pagini, totdeauna la obiect și niciodată în plus. Bogăția bibliografiei se învederează mai bine în subcapitolul: „Vechimea istorică a Iașilor ca oraş medieval" (p. 42—43), subcapitol în care Al. Andronic ține seama de datele listelor de orașe din vechile cronici rusești: *Cronica I a Novgorodului*, *Cronicile Voskresenskaja și Ermolinskaja*. Al. Andronic subliniază (p. 43) că lista orașelor a fost elaborată — așa cum a dovedit-o M. N. Tihominov — fie între anii 1387 și 1392, fie între anii 1387—1406. Cercetătorul ieșean, ocupîndu-se de importanța acestui izvor literar „de mîna întîi... de la sfîrșitul secolului al XIV-lea", face totdeodată un scurt istoric al folosirii lui de către specialiştii români începînd din a doua jumătate a veacului trecut.

În partea din listă rezervată orașelor moldovene se menționează la un moment dat un „*Iaskj torg na Prută răță*" adică „Tîrgul Iașilor pe rîul Prut". Al. Andronic nu ezită, şi bine face, să identifice acest *Tîrg al Iașilor* cu *Iaskj torg* sau *Iasl* din documentele moldovenești de la începutul sec. XV. Toate aceste chestiuni sunt dezbătute de pe poziția cunoașterii temeinice a unei bogate bibliografii.

În legătură cu tomul elaborat de către Al. Andronic se cuvine să subliniem și partea referitoare la locuirea pe teritoriul Iașilor *pînă în feudalismul timpuriu* (p. 22—29). Firește, prin teritoriul Iașilor autorul înțelege nu numai perimetrul actualului oraș, ci și regiunile din imediata-i apropiere. Cele mai vechi urme arheologice din această zonă se încadrează, cronologic, în paleoliticul mijlociu (circa 120000—30000 î.e.n.). Aici e vorba nu numai de obiecte de silex, ci și de resturi fosilifere cum sînt cele de *Elephas primigenius* și *Elephas antiquus*. Pe teritoriul orașului Iași s-au găsit urme și din vremea paleoliticului superior (30000 î.e.n. — circa 9000 î.e.n.), cum și din toate etapele neoliticului moldovean. Nu mai puțin numeroase sînt descoperirile din epoca bronzului. Dintre toate obiectele din această etapă istorică, cea mai importantă este sabia de bronz de la Bucium, fapt subliniat, dealtminteri, de Al. Andronic.

Mult mai numeroase sunt documentele arheologice din timpul geto-dacilor. Al. Andronic inserează toate locurile din Iași unde au apărut asemenea vestigii. Fiecare urmă de viețuire este înfățișată cititorului cu datarea respectivă. În același timp Al. Andronic își concentrează atenția și asupra urmelor de viețuire ale dacilor liberi, cum și asupra civilizației vechi românești încadrate în culturile Dridu și, respectiv, Hlincea I. De asemenea se vorbește de vestigiile comunităților omenești din sec. XI—XIII. Într-un cuvînt, în acest capitol, care se constituie într-o micromonografie arheologică a Iașilor, documentele materiale sunt punctate în așa fel, încît cititorul, investigîndu-le, rămîne cu imaginea unei regiuni care — datorită condițiilor geografice — a fost locuită în toate etapele istorice.

Poate partea cea mai interesantă a monografiei este cea rezervată procesului de urbanizare a Iașilor (p. 36—45). Descoperirile arheologice îi permit autorului să vorbească de existența la Iași, înainte de sfîrșitul secolului al XIV-lea, a unor meșteșugari și negustori. Datorită faptului că Iașii se aflau la o răspîntie de drumuri importante nu numai pentru negoțul intern, ci și pentru cel extern, procesul de urbanizare s-a accentuat rapid — pînă într-atît încît această așezare purta la sfîrșitul veacului al XIV-lea toate atribu-

SCIVA, tomul 38, nr. 3, București, iulie—septembrie 1987, p. 298—299

tele unui oraş. Faptul nu este de mirare de vreme ce acest fenomen cuprinsese la finele sec. XIV şi alte aşezări din Moldova. Că Iaşii erau un autentic oraş la sfîrşitul sec. XIV o dovedeşte nu numai menţiunea lui sub forma *Jaskj torg* în listele ruseşti, ci şi menţiunea sub forma *Iasmarkt* în cronica lui Ulrich von Richental (p. 45).

După ce Iaşii devin, în a doua jumătate a sec. XVI, capitala Moldovei, procesul urbanizării a căpătat contururi şi mai largi. Aici s-a construit o curte domnească. De semnalat că — la fel ca la Suceava — Curtea domnească de la Iaşi ocupa o poziţie periferică. În oraş s-au dezvoltat vechile meşteşuguri, paralel cu apariţia altora noi — fapte reflectate în descoperirile arheologice. Toate aceste lucruri sînt discutate de Al. Andronic în cap. VII (p. 57—73).

Volumul este însoţit de o ilustraţie relativ bogată, compusă din desene şi fotografii, cum şi de un indice general.

Cartea este scrisă cu grijă. Frazele sînt limpezi şi directe, ceea ce face ca lectura să fie plăcută.

Petre Diaconu

https://biblioteca-digitala.ro

ABREVIERI

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AE	Archaiologiki ephemeris. Atena.
AIGR	Anuarul Institutului Geologic al României, București.
ArchDelt	Archaiologikon Deltion, Atena.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași—București.
Babelon, *Traité*	E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*. Paris, 1932.
BCH	Bulletin de correspondence hellenique, Paris.
BSNR	Buletinul Societății numismatice române, București.
CN	Cercetări numismatice, București.
CNA	Cronica numismatică și arheologică, București.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
Dessewffy	M. Dessewffy, *Barbar pénzei*, Budapesta. 1910—1915.
DIVR	*Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976.
Forrer, *Keltische Numismatik*	R. Forrer, *Keltische numismatik der Rhein- und Donaulande*, Strasburg, 1908.
IDR	*Inscripțiile Daciei romane*, București.
IGCH	*An Inventory of Greek Coin Hoards*, New York. 1973.
ISM	*Inscripțiile din Scythia Minor*, București.
IstRom	*Istoria României*, București, 1960.
Le Rider	G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II de Macédoine de 359—294*, Paris, 1976.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
MetrMusJ	Metropolitan Museum Journal, New York.
MIA	Materialy i issledovanija po arheologii, Moscova.
MN	Museum Notes, New York.
NAC	Numismatica e antichita classiche. Quaderni Ticinesi, Lugano.
NC	Numismatic Chronicle, Londra.
REG	Revue des études grecques, Paris.
RevMuz	Revista muzeelor, București.
RevMuzMon	Revista muzeelor și monumentelor, București.
RRCH	M. Crawford, *Roman republican Coin Hoards*, Londra, 1969.
SA	Sovetskaja arheologija, Moscova.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCN.	Studii și cercetări de numismatică, București.
SCSCluj	Studii și cercetări, științifice, Cluj-Napoca.
VV	Vizantiiskii vremennik, Leningrad.
ZfN	Zeitschrift für Numismatik, Berlin.

https://biblioteca-digitala.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Revista de istorie
Revue roumaine d'histoire
Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne
Revue des études sud-est européennes
Studii şi cercetări de istoria artei
— seria arta plastică
— seria teatru-muzică cinematografie
Revue roumaine d'histoire de l'art
— série beaux-arts
— série théâtre-musique-cinéma

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel 54$.
Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA, sector import-export presă, P.O. Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64—66.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717 Calea Victoriei 125, telefon 50 76 80

https://biblioteca-digitala.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. BARNEA şi colab., **Tropaeum Traiani, I, Cetatea, 1979, 250 p., 26 lei.**
MARIA COJA şi PIERRE DUPONT, **Histria, V, 1979, 168 p., 39 lei.**
LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii, 1979, 111 p., 6 lei.**
RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizaţie medievală românească, 1979, 163 p., 28 lei.**
EMILIA DORUŢIU BOILĂ, **Inscripţiile din Scythia Minor, V, 1980, 351 p., 35 lei.**
C. PREDA, **Callatis, necropola romano-bizantină, 1980, 225 p., 36 lei.**
MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România, 1980, 268 p., 29 lei.**
I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.**
V. MIHĂILESCU BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux, 1980, 321 p., 19,5 lei.**
I. I. RUSSU, **Daco-geţii în Imperiul roman şi în Byzantinm, 1980, 116 p., 8,75 lei.**
D. BERCIU, **Buridava dacică, 1981, 289 p., 34 lei.**
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria, VI, 1982, 236 p., 38 lei.**
MIRCEA D. MATEI şi EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare, 1982, 195 p., 27 lei.**
D. M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor, I, 1984, 544 p., 71 lei.**
Studii şi cercetări de numismatică, VIII, 1984, 161 p., 21 lei.
MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani, II, Monumentele romane, 1984, 198 p., 26 lei.**
I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni, 1984, 184 p., 20 lei.**
DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romană la est de Carpaţi în secolele V—VII e.n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava, 1984, 132 p., 14 lei.**
N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200—1400), Asupra începuturilor Ţării Româneşti, 1984, 170 p., 19,5 lei.**
Arheologia Moldovei, X, 1984, 135 p., 22,4 lei.
C. PREDA, **Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprîncenata, 1986, 200 p., 24,5 lei.**
E. COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii, 1987, 200 p., 20 lei.**
IORGU STOIAN, **Inscripţiile din Scythia Minor, II, 1987, 436 p., 60 lei.**

RM — ISSN 0039 — 4009

S C I V A tomul 38, nr. 3, Bucureşti, iulie — septembrie 1987, p. 205 — 300

I. P. Informaţia c. 1449

Lei 35

https://biblioteca-digitala.ro